

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav hospodářských a sociálních dějin

Myslet dělnictvo

Komparace a dekonstrukce kategorie dělnické třídy v sociální historiografii

Think about Labouring Man :
Conceptual Comparison and Deconstruction of
the Category Working Class in Social
Historiography

Diplomová práce

Tomáš Schejbal

Vedoucí

Praha 2020

Doc. PhDr. Et JUDr. Jakub Rákosník, PhD.

Děkuji vedoucímu práce docentu Jakubu Rákosníku za ochotu při vedení práce, Ústavu hospodářských a sociálních dějin za druhou šanci, rektorovi profesoru Zimovi za důslednou disciplinaci při vymáhání studentských poplatků, mým nájemníkům i rodičům za finanční podporu a v neposlední řadě také zdravotní pojišťovně za shovívavost vůči mé platební neschopnosti

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 31. 5. 2020

podpis

Obsah

Kapitola I:	9
Dějepisectví mezi vědou a magií?	9
Kapitola II:	20
Diktát konsensu	20
I. Diskurs panství	20
II. Sociální a hospodářské dějiny	21
a) Raný Kuczynski aneb Německá historická škola	22
b) Pozdní Kuczynski aneb durkheimovský strukturalismus	25
c) Zwahr aneb strukturní dějiny	26
III. Politické dějiny	28
a) Ulbricht aneb marxismus-leninismus	28
b) Zwahr aneb strukturní dějiny	28
IV. Rodina, gender a každodennost	30
a) Zwahr aneb strukturní dějiny	30
b) Kuczynski aneb durkheimovský strukturalismus	30
Závěr	32
Kapitola III:	34
Dědici velikých tradic	34
I. Mýtus KSČ	34
II. Politické dějiny	38
a) stalinistická fáze stranického dějepisectví	38
b) post-stalinistická neboli paradigmatická fáze stranického dějepisectví	40
c) reformně komunistická fáze stranického dějepisectví	41
d) normalizační fáze "stranického dějepisectví"	44
III Historická etnografie všedního dne	45
IV Hospodářské a sociální dějiny	48
Závěr	49
Kapitola IV:	51
I. Post-konsensuální situace	51
II. Dějiny každodennosti	53
III. Politické dějiny	55
IV. Hospodářské a sociální dějiny	58
V. Kulturní dějiny	59
Závěr	60
Kapitola V:	62
I. Konec dějin?	62
I. Dějiny každodennosti	65
II. Politické dějiny	70
III. Sociální dějiny	73
Závěr:	74
Kontrarevoluce v sociální historiografii	74
Závěr:	75
Konec českého antikomunismu?	75
Seznam použité literatury	79
Monografie	79
Recenze a odborné a popularizační články	80
Novinové články	81

Abstrakt:

Cílem předkládané práce je analytické porovnání a dekonstrukce pohledů sociálních historiků na dělnictvo. Předmětem mého zájmu budou pohledy historiků z ČSSR a NDR z období socialistické diktatury, a pohledy historiků z České republiky a Spolkové republiky Německo z období postsocialismu. Za pomoci metod poststrukturalistických přístupů zasadím tato porovnání a dekonstrukce do kontextuální analýzy ideologických determinací. Zvláštní pozornost přitom budu věnovat proměnám těchto determinací a epistemologickým zlomům, jejichž pomocí budu analyzovat proměny postavení výzkumu dělnictva ve vztahu k vědě a ke společnosti.

Klíčová slova: dělnictvo, komparace, dekonstrukce, historiografie, ideologie, epistemologický zlom, věda, socialistická diktatura, postsocialismus

Abstract:

The aim of this diploma thesis is an analytical comparison and deconstruction of views of social historians on labouring men. The object of my interest will be views of Czech and East German historians from the period of the socialist dictatorship, and the views of Czech and German historians from the period of post-socialism. Using the methods of poststructuralist approaches, I will place the comparison and deconstructions in the contextual analysis of ideological determinations. At the same time, I will pay special attention to the changes in the determinations and epistemological breaks, with the help of which I will analyze the changes in the position of workers' research in relation to science and society.

Key words: labouring men, comparison, deconstruction, historiography, ideology, epistemological break, science, socialist dictatorship, post-socialism

Úvod

Mým záměrem bude provést dekonstrukci a srovnání pohledů sociální historiografie na dělnickou třídu, a zkoumat ideologické podmínky těchto pohledů.

Důvodem mého zájmu o tuto problematiku je nazření potřeby reflexe návratu dělnické třídy do jazyka společenských věd i politické rozpravy, odkud byla kdysi vytěsněna. Odmítám přitom názory historiků, podle nichž by měla být dělnická třída předmětem hodným výzkumu proto, že patří do minulosti. Zatímco například západoněmecká sociální historiografie zachovává kontinuitu tohoto výzkumu, počínaje především osmašedesátnickou generací Bielefeldské školy (zosobňované v tomto poli Jürgenem Kockou), česká sociální historiografie se k tomuto tématu vrátila teprve s mladší postkomunistickou generací, částečně socializovanou na západních univerzitách. Vědeckou revoluci, kterou mladší generace historiků změnila pohled na dělnickou třídu, je možné chápat jako jakési intelektuální předznamenání návratu této reálně existující společenské skupiny lidí do politického života.

Západní liberální sociologové, počínaje Nisbetem, vytvořili vytěsněním pojmu dělnické třídy z jazyka společenských věd diskurzivní podmínky pro její vytěsnění z jazyka politické rozpravy. Zatímco nová sociální hnutí a liberální levice se tak jala artikulovat zájmy všech dalších marginalizovaných skupin, zájmy "bílých pracujících" byly potlačeny hluboko v politickém nevědomí Západu. Události jako vítězství konzervativně katolického PiSu v polských parlamentních volbách (2015), Brexit (2016), vítězství Donalda Trumpa v amerických prezidentských volbách (2016) nebo francouzské sociální hnutí Žlutých vest (2018) můžeme chápat jako různé formy návratu dělnické třídy do politického vědomí Západu. Skutečnost, že jazyk kulturní války liberální levicí stzv. alternativní pravici je často artikulován skrze politiku identit, však nastoluje otázku, do jaké míry přetrvává jazyková nadvláda této kulturně identitární politiky, že je v její řeči artikulována i reaktivní reintegrace dělnické třídy do politické rozpravy. Strategie sledující nabourání této hegemonie by měla sledovat také plnohodnotný návrat třídního jazyka, který by se mohl stát podmínkou pro rekonstituci třídní subjektivity.

Dynamiku tohoto pohybu chápu v rancierovském smyslu: dělnictvo jako třída nemajetných námezdně pracujících, stojící v sociálně politické hierarchii jako "část bez účasti", je (či byla) pak takovou vyloučenou částí také v jazyce sociálních věd. Podle Jacquese Rancierera *"politika existuje tehdy, když je přirozený řád řád vládnutí narušen ustavením dílu lidí bez podílu."* Takovým vstupem, který vyvolal v letech 2006 až 2008 neshodu mezi českými historiky ohledně oprávněnosti třídní analýzy, byla právě reaktualizace problematiky dělnické třídy jako analytické kategorie.

Výzkumné práce českých historiků Martina Jemelky, Stanislava Holubce, Lukáše Fasory a Rudolfa Kučery představují první vlnu ozdravného procesu společenskovední debaty, jejíž reintegrace dělnické třídy do svého jazyka by mohla vytvořit podmínky pro využití této kategorie v politické debatě. Ve své práci se však nechci omezit na rozbor textů těchto autorů, kteří báдали v postkomunistické éře, ale hodlám je porovnávat s tematicky stejnými studiemi českých historiků komunistické éry. Porovnávat historiografii dělnického hnutí, která stála v ústředí diskursu vládnoucí ideologie komunistického režimu, s dějepiscetvím dělnictva v postkomunistické situaci, však může budit oprávněnou pochybnost o záměně výzkumné otázky s její odpovědí. Rozhodl jsem se proto rozšířit komparaci o česko-německý, respektive východoněmecký kontext, abych prozkoumal vědecké dis/kontinuity a ideologické kontexty východo/německé sociální historiografie.

Vzhledem k tomu, že budu komparovat historiografii v různých ideologických

---

1 Jacques Rancierera: Neshoda. Politika a filosofie, Praha 2011, str. 22

kontextech, jeví se mi přiléhavé kombinovat tuto metodu s dekonstrukcí epistemologických zlomů tohoto oboru. Konkrétní inspiraci tohoto přístupu nalézám v díle německého historika Martina Sabrowa, který rozebral v paradigmatickém textu *Das Diktat des Konsensus* tři fáze dějepisectví Německé demokratické republiky (NDR): fázi oborové institucionalizace 50. let 20. století, fázi vědecké normalizace 60. let 20. století a fázi obsahové homogenizace 70. a 80. let 20. století. Sabrow používá pro ideologický rámec socialistické diktatury, která určovala Meistererzählung výkladů minulosti, pojem Herrschaftsdiskurs neboli diskurs panství¹

Český historik Vítězslav Sommer se inspiroval tímto vzorem rozčleněním stranického dějepisectví Československa let 1948 až 1970 do tří fází: stranické dějepisectví 50. let 20. století, vědecké dějepisectví raných 60. let 20. století a krize vědeckého dějepisectví pozdních 60. let 20. století.

Pokud jde o výzkumné otázky, zdá se být nošením dříví do lesa ptát se, jakou funkci plnily dějiny dělnického hnutí při historické legitimizaci diktatur Komunistické strany Československa (KSČ) a Sjednocené socialistické strany Německa (SED). Diktatury obou zemí však vznikaly za odlišných podmínek, procházely svébytným vývojem a při vlastních diskurzivních hrách, vytvářejících ideologické rámce, se opíraly o specifické dílčí zdroje své legitimacy. Je také možné podívat se blíže, jak tyto psané dějiny vypadaly, jaké metody byly aplikovány, jaké aspekty byly historiky zdůrazňovány a jaké byly naopak opomíjeny, a jak se toto psaní proměňovalo jak v rámci vývoje ideologických kontextů, tak v rámci vědeckých inovací. Filosof Michel Foucault pracuje v *Archeologii věděni* s pojmem diskursivní formace, čímž má na mysli pravidelnost (řád, korelace, pozice a způsoby fungování, transformace) mezi pojmy či volbami tématu.² Mým záměrem budete porovnat jednotlivé diskursivní formace (tj. témata) a způsob, jak je historici rámovali.

Také postkomunistické podmínky jsou odlišné ve znovusjednoceném Německu a v České republice. Zatímco scéna společenských věd východního Německa byla nevybíravým způsobem kolonizována, západoněmecká sociální historiografie, zvláště pak ta zkoumající dělnictvo, pokračovala bez přerušení. Pro české společenské vědce a vědkyně postkomunistické éry se třídní analýza stala naopak zapovězeným tématem.

Inspirován těmito výzkumy provedu komparaci sociální historiografie NDR a ČSSR období socialistické diktatury, a při komparaci historiografie Německa a České republiky v období postkomunismu se již vydám vlastní cestou.

---

1 Diskursem panství má Sabrow na mysli explanační komplex myšlenkových vzorců, významových konceptů a ohraničení určených chápáním minulosti v NDR, které bylo určené především ideologickými normami a politickými nároky socialistické diktatury, Sabrow, Martin; *Das Diktat des Konsensus*, Köln 2000, str. 19

2 Foucault, Michel; *Archeologie věděni*; Praha 2002, str. 62

Kapitola I:

Dějepisectví mezi vědou a magií?

Irský mág Robert Boyle svým spisem *The Sceptical Chymist* z roku 1661 způsobil revoluci ve způsobu poznávání učeného západního světa, který přesvědčil uvěřit v tzv. vědecký fakt vytvářený v laboratoři¹ a vzdát se pověřivé víry v magii. Kouzelník se stal vědcem a čarování vědeckým experimentem. Namísto starých venkovských bylinářek, odsouzených inkvizicí za domnělé čarodějnictví k trestu smrti upálením a látkové přeměně v popel a kouř, měli však o století později začít trpět nejprve ve věznicích a poté v blázincích tzv. šílenci, diagnostikovaní zaklínacím jazykem lékařské vědy pro svou údajnou iracionalitu. Tak jako se však obrat "od mýtu k logu" Jaspersem určené tzv. osově doby² týkal výlučně úzké vrstvy městských učenců, výjimku netvoří ani vědecké revoluce renesančního, klasického a moderního období. Středověké evropské učence i novověké západní Bildungsbürgertum spojovala touha podřídít se transcendentnímu. Zatímco první je hledali v Boží vůli vykládané kněžstvem, druzí je našli v tzv. zákonech Přírody definovaných přírodními vědci. Hegemonie přírodních věd v čele s fyzikou a matematikou šla ruku v ruce s poptávkou průmyslového kapitálu po objevech užitečných pro produkci, dopravu a obchod, a tak ideologická struktura nových přírodovědeckých paradigmat podmiňovala strukturu paradigmat věd společenských. Transcendentní Boží vůle byla osvícenci 17. a 18. století vykládána v jazyce mechanických zákonů nebeského hodináře, jehož "neviditelná ruka" Trhu nutí sobecké kramáře jednat v zájmu blaha celého Edinburghu. Jestliže osvícenská teodicea přisoudila přírodě a jejím zákonům osud postupného objevování a konečného ovládnutí, kněží klasické ekonomie nebyli s to víc než nechat zbožní fetišismus zahalen tajemstvím³, jehož kouzlo mělo opadnout teprve na jistém stupni společenského vývoje, na kterém by lidé poznali poznali jimi vytvořené společenské zákony a podřídili je své vědomé plánovitě kontrole.⁴ Tištěné či elektronické hindsko-arabské číslice jsou symboly moci těchto vztahů, poprvé formulovaných Marxovým historickým materialismem aplikovaným v Kapitálu,

1 Bruno Latour, Steve Woolgar: *Laboratory Life. The Construction of Scientific Facts*, str. 105

2 Karl Jaspers: *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte*, München 1949, str. 100

3 "Tajemnost zbožní formy tkví tedy prostě v tom, že je zrcadlem, v němž se lidem odráží společenský charakter produktů práce samých, jako společenské vlastnosti těchto věcí, dané jim od přírody." Marx, Karl, *Kapitál I.*, Praha 1953 str. 90

4 "Náboženský odraz skutečného světa může vůbec zmizet teprve tehdy, až vztahy praktického všedního života se lidem začnou jevit jako průhledné a rozumné svazky lidí mezi sebou a s přírodou. Podoba společenského životního procesu, tj. Materiálního výrobního procesu života, shazuje ze sebe mystický mlžný závoj teprve tehdy, až se stane produktem svobodného společenského sdužení lidí a bude pod jejich vědomou plánovitou kontrolou." Marx, Karl, *Kapitál I.*, Praha 1953, str. 97

představující revoluci ekonomické vědy na dějinném pomezí raného a organizovaného kapitalismu.

Zatímco Leopoldu von Rankemu se odměnou za služby pruskému králi a jeho rodu dostalo v rámci akademické kariéry na Berlínské univerzitě možnosti transformovat rodinné ságy a hrdinské eposy v moderní empirickou vědu, Marx se po promoci v Jeně rozhodl stát sekulárním židovským prorokem moderních páriů – proletariátu¹. Tak jako vynalezení fotografie rozdělilo role fotografů a malířů, osvobozených negativně od zobrazování "reality" a pozitivně k experimentům a abstrakci, institucionální profesionalizaci vypravěčství se rozešly cesty archivních badatelů a literátů, objevujících nové oceány moderních jazykových tvarů. Racionalizace mocensky nerovnoměrné dělby práce mezi vědu a umění, vědy přírodní a společenské, a v jejich rámci mezi vědy společností moderních (ekonomie, sociologie, historie) a tradičních společenství "divochů" (antropologie, etnografie) je základním stavebním prvkem pyramid moderních ideologických aparátů, jejichž hráči tráví život vytvářením vědeckých důkazů a estetických dojmů k afirmaci světa takového, jaký je. Řečeno althusseriánským slovníkem, symboličtí analytici produkují ideologii, jejímž účelem je reprodukce sociálních podmínek produkce. Tím, čím se kvantová fyzika a teorie relativity staly pro fyziku, evolucionismus a genetika pro biologii, strukturalismus a psychoanalýza pro sociální vědy, keynesiánství pro ekonomii a impresionismus a symbolismus pro výtvarné umění a literaturu, se stala škola Annales pro historiografii. Tito "jezdci" vědecko-estetických revolucí vytvořily ideologický rámec organizované modernity, jejíž opozicí a integrální součástí zároveň tvořily především marxismy II. Internacionály. Marxův pokus postavit "z hlavy na nohy" Hegelovo sekulární převyprávění křesťanského mýtu o apokalyptické spáse chudých ztroskotal na mechanicistním předpokladu lidské potřeby proletářů vlastního sebezpolitštění², který byl korigován dějinnými událostmi 20. století a nástupem nacismu zvláště. Ze všech odpovědí na tento omyl jsou nejvýznamnější jednak Popperův pozitivismus a druhak Deleuzeho a Guattariho antipsychiatrie. Jestliže Karl Popper se snažil vyvrátit teologickou teodiceu tzv. historicismu jako totalitární hrozbu otevřené liberální společnosti, Gilles Deleuze a Félix Guattari si položili Wilhelmem Reichem ve 20. století znovuobjevenou spinozovskou otázku, proč lidé aktivně bojují za své podrobení³, a odpověď se pokusili nalézt v diagnóze sociálně získaného masochismu. Marxův materialismus uvědomovaných potřeb zkrátka nemohl nahlédnout problémy nevědomých tužeb, které začala řešit teprve psychoanalýza. V každém případě jsou rankeovský realismus a marxovský materialismus dvěma stranami téže mince, a sice pozitivistického imperativu 19. století po "zvědečtění" legitimizujících příběhů tu pánů, tu rabů.

Nový trend, jakým byl dojem spontánní improvizace v jazzové hudbě, akční malbě abstraktního expresionismu nebo v mumlavém kvílení tzv. beatnické poezie, představoval v estetické rovině opozici vůči strnulému řádu organizované modernity i předznamenání její krize, jejíž symptomy začaly být patrné v dalších oblastech ideologie, chování lidí a posléze stále viditelněji také v nástupu postfordistického modu produkce a socioekonomických vztahů. Kritická teorie tzv. Frankfurtské školy se stala jedním z ideových rámců nových sociálních hnutí "dlouhých sedmdesátých let", jejichž porážka se stala předmětem filosofické

-
- 1 "Ve všech dosavadních revolucích zůstal vždy nedotčen způsob činnosti a šlo jen o jiné rozdělení této činnosti, o novou dělbu práce mezi jiné osoby, kdežto komunistická revoluce směřuje proti dosavadnímu způsobu činnosti, odstraňuje práci a ruší panství všech tříd i s třídami vůbec, protože tuto revoluci provádí třída, která již ve společnosti neplatí za třídu, která není uznávána za třídu, která je již výrazem zrušení všech tříd, národností atd. v nynější společnosti." Marx, Engels, Německá ideologie, Praha 1952, str. 78
  - 2 "člověk (dělník) se cítí být svobodně činným už jen ve svých zvířecích funkcích, v jídle, pití a plození, nanejvýš ještě v bydlení, strojení atd., a ve svých lidských funkcích se cítí už jen jako zvíře. Zvířecí se stává lidským a lidské se stává zvířecím." Marx, Ekonomicko-filosofické rukopisy, Praha 1978, str. 53
  - 3 Gilles Deleuze, Félix Guattari: Anti-Ödipus. Kapitalismus und Schizophrenie I, str. 39

reflexe z pera Gauttariho a Deleuze, Michela Foucaulta a Jacquese Derridy, kteří svým dekonstruktivním přístupem vyduťali cesty podzemním pramínkům jejich nitzscheánské inspirace v kritice evropského racionalismu a optimismu. Nic z poetiky Radostné vědy však nehledejme v textech Hanse-Uhlricha Wehlera, Jürgena Kocky a dalších německých historiků z osmašedesátnické generace, institucionalizované na Univerzitě v Bielefeldu. Tito historičtí sociální vědci, bádající v geometricky uspořádaných krychlových budovách nad příčinami německého nacismu, čerpají metodologické náměty především v marxismu a strukturalismu. Nacismus tak byl podle jejich teorií důsledkem tzv. německé Sonderweg, zapříčiněné rozporem mezi modernizací socioekonomických struktur (základny) na jedné straně a setrvačností předmoderní povahy kulturních a institucionálních struktur (nadstavby) na straně druhé.

Traumata poválečných generací vyrovnávajících se s Osvětím, gulagy a konformismem svých rodičů však nejsou problémem této práce. Přece ale má Fragestellung s těmito generacemi a jejich představami o sobě samých nějak souvisí.

Článek Helmuta Schelskyho o sociálních důsledcích automatizace (1957) se stal první vlašťovkou zvěstující marxistickým revolucionářům a západním levicovým intelektuálům ztrátu pomyslného pevného bodu dějin. Automatizace průmyslové produkce vychýlila váhy organického složení kapitálu na stranu kapitálu konstantního, tj. především technologií, takže podíl kapitálu variabilního (pracovní síly) se zmenšoval jak relativně, tak absolutně. Procentální podíl průmyslové dělnické třídy v sociální struktuře vyspělých kapitalistických zemích se začal zužovat a v důsledku toho klesal i význam této společenské skupiny. Marxova vize o sebezrušení proletiátu a tříd vůbec skrze třídní boj a sociální revoluci se najednou – alespoň pro obyvatele Západu – ukazovala být lichou. Adenauerovská politika biče tzv. bojující demokracie a ordoliberalního cukru všeobecného blahobytu financovaného Marshallovým plánem vytvořila v západním Německu náladu popisovanou jako "motorizovaný biedermeier". Politika bojující demokracie v praxi znamenala zákaz politických stran stojících mimo střední proud, a sice neonacistickou Socialistickou stranu říšskou (SRP) v roce 1952 a stalinistickou Komunistickou stranu Německa (KPD) v roce 1956. V tomto politickém univerzu, vymezeném konsensem liberálního státu blahobytu, prokázala Sociálnědemokratická strana Německa (SPD) svou úctyhodnost na badgodesbergském sjezdu v roce 1959, kde se zřekla marxistického programu a dělnické identity. O rok dříve sociolog Robert Nisbet na zasedání Americké sociologické asociace v Seattelu hovořil o proměně třídních nerovností v nerovnosti statusové, aby tyto teze rozvedl v roce 1959 pro *Pacific Sociological Review*.¹

Západní sociologové a představitelé někdejších dělnických stran dospěli se čtyřadvacetiletým zpožděním k podobnému závěru, s jakým vystoupil Stalin na mimořádném VIII. Všesvazovém (ústavodárném) sjezdu sovětů 26. listopadu 1936: *"Proletariát Sovětského svazu se přeměnil v naprosto novou třídu, v dělnickou třídu Sovětského svazu, která odstranila kapitalistický systém hospodářství, utvrdila socialistické vlastnictví výrobních nástrojů a prostředků a vede sovětskou společnost po cestě komunismu.*

*Jak vidíte, dělnická třída Sovětského svazu je naprosto nová dělnická třída, zbavená vykořisťování, třída, jaké ještě v dějinách nebylo."*²

Stalin i Nisbet v různých historických, společenských a ideologických kontextech performovali novou sociální "realitu": sovětský diktátor z řečnické tribuny deklaroval konec konfliktů starých tříd (buržoazie a proletiátu) a spolupráci tříd nových (dělníků, rolníků a inteligence), americký sociální vědec prohlásil za nové kritérium společenských rozdílů spotřebu.

1 Tomáš Katrňák; Třídní analýza a sociální mobilita, Brno 2005, str. 81

2 Stalinská ústava, Praha 1953, str. 15

Jak Stalinova, tak Nisbetova teze o konci tříd se setkala s kritikou. Marxističtí kritici (Trockij, Djilas, Deutscher a další) zpochybňovali socialistickou povahu sovětského společenského systému a hovořili o nové vládnoucí vrstvě (Trockij) či dokonce třídě (Djilas) představované byrokracií. Nisbetovi kritici (Heberle, Barber, Duncan) hájili marxistický koncept třídní analýzy poukazem na nepodložení jeho tezí empirickými daty.

Zůstaneme-li na chvíli u ideologie sovětského marxismu, další krok v její proměně směrem k politickému středu učinil Stalinův nástupce Nikita Sergejevič Chruščov na XX., XXI. a XXII. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu (KSSS). Bomby Little Boy a Fat Man se staly jezdcí možné katastrofy jaderného věku, který s revolucí v produkci energie a zbraní přinesl také revoluci v mezinárodních vztazích. Tato revoluce vyloučila možnost přímého jaderného konfliktu mezi Západem a Východem, což reflektoval Chruščov na XX. sjezdu KSSS v roce 1956 vyhlášením mírového soužití. Podobně jako evropské velmoci přesunuly po berlínské konferenci (1884 – 1885) těžiště svých konfliktů z Evropy do soupeření v kolonizaci a rozdělení Afriky, po XX. sjezdu KSSS probíhal přímý vojenský konflikt mezi Západem a Východem výlučně v zemích tzv. Třetího světa (jihovýchodní Asie, Blízký a Střední Východ, Afrika). Co se vnitropolitických otázek SSSR týče, vyčerpání direktivních metod efektivních při rychlé industrializaci během prvních dvou pětiletok přinutilo sovětskou byrokracií k experimentům v hledání nových nástrojů plánovitého řízení modernizace. Z hlediska třídní analýzy je ovšem nejzajímavější koncept tzv. všelidového státu, vyhlášeného Chruščovem v roce 1961 na XXII. sjezdu KSSS. Zavrnutí Stalinovy teorie o zostřování třídního boje za socialismu, která legitimizovala teror vůči opozici, představovalo přechod od přímých, teroristických forem represe k nepřímým, technokratickým formám. Sověští komunisté se tím vzdali diktátorské povahy sovětského dělnického státu. Jinými slovy: dikatura proletariátu (vůči opozici) se změnila ve vedoucí roli dělnické třídy, neboť na budování komunismu měly mít všechny třídy a vrstvy společnosti.¹

Víc než Mao Ce-tungova zhrzenost z konvergence USA a SSSR jsou v rámci problematiky třídní analýzy zajímavější různé skupiny, které v čínském komunistickém hnutí nahradily roli průmyslových dělníků chybějících v agrární zemi. Vedení Komunistické strany Číny (KS Číny) vytvořilo dle instrukcí Kominterny čínskou verzi tzv. jednotné fronty v podobě splnutí s nacionalistickým Kuomintangem (Národní strana), v jehož čel stál do své smrti v roce 1925 Sunjatsen. Nástupem konzervativně pravicového generála Čankajšeka do vedení Kuomintangu byl zvrácen poměr sil v neprospěch komunistů, kteří tvořili levé křídlo. Čankajšek se v roce 1927 spojil s mafií, aby dal fyzicky zlikvidovat odboráře a komunisty ve velkých městech jako Šanghaj, Nanking a Kanton. Přeživší komunisté byli nuceni prchnout na venkov, kde během čínské občanské války (1927 – 1949) a čínsko-japonské války (1937 – 1945) vytvořili z rolníků nový revoluční subjekt. Právě teorie o dějinné roli rolníků v agrárních a koloniálních zemích se stala jedním z pilířů maoismu. Po rozkolu se sovětskými komunisty viděl Mao Ce-tung hlavní linii třídního boje mezi průmyslovým Severem a agrárním Jihem, v jehož čele viděl Čínu. Zajímavá je pak podobnost teorie o revoluční roli mládeže jak v Maově pojetí tzv. Velké proletářské kulturní revoluce, tak v pojetí Jerryho Rubina a jeho Mezinárodní straně mládeže (Yippies). Po katastrofálním ztroskotání pokusu o šokovou modernizaci v rámci kampaně tzv. Velkého skoku, během kterého zemřely v důsledku hladomoru miliony venkovanů, se Mao rozhodl opřít v boji za znovuzískání ztracené moci o městskou mládež, kterou postavil proti byrokracii a "revizionistům". Lidskoprávní studentský aktivista z Berkeley Jerry Rubin v roce 1968 založil spolu s mírovým aktivistou Abbie Hoffmannem stranu Yippies. Také oni, ovlivnění Charlesem Wrightem Millsem, Herbertem Marcusem a událostmi v Číně, viděli hlavní sociální konflikt americké společnosti nikoli mezi prací a kapitálem, ale mezi generacemi napříč třídami.

1 Jiří Boguszak; Teorie státu a práva, díl II., Praha 1968, str. 151

Vraťme se nyní k sociologickým debatám o významu tříd a třídní analýze v pozdně kapitalistických společnostech. Nisbetem započatá debata pokračovala svou vlastní dynamikou až do raných 70. let 20. století. Nejprve na jeho argumenty navázali v 60. letech 20. století Ossovski svou tezí o tzv. nerovnostářské beztřídní společnosti v USA, a Wrong navrhl zaměnit třídní nerovnosti za nerovnosti sociální.¹ Tato dekáda se stala obdobím, kdy mezi sociology a filosofy sílila představa o konečném vytrácení se pevného bodu materialistického pojetí dějin. Jinými slovy, zbytky průmyslové dělnické třídy a jejich reprezentantů (odborů, socialistických a komunistických stran) měly být v rámci států blohabytu integrovány do struktur rozvinutých kapitalistických společností. Herbert Marcuse, v jehož očích se "lid" proměnil z fermentu společenské změny ve ferment společenské soudržnosti², hledal párie pozdně moderního věku mezi psanci, outsidersy, neevropskými rasami, nezaměstnanými, práce neschopnými a "barbary" Třetího světa.³ Zatímco Marcuse se nakonec stal na krátkou dobu prorokem studentského hnutí, sociolog Theodore Roza v touze objevit v kulturně-generačním konfliktu hlavní dějinný mechanismus vytvořil pojem kontrakultura. Jakoby materiálním nadbytkem uspané západní společnosti budily zdání o dohasínání socioekonomických zápasů za chléb vezdejší, které měly ustoupit "postmateriálním" neshodám ve věcech vkusu, jazyka a identit.

Jedním z průkopníků kulturního obratu společenských věd a historiografie zvláště se stal britský marxistický historik Edward Palmer Thompson. E. P. Thompson svou kulturalistickou redefinicí anglické dělnické třídy tzv. předchartistického období (tj. období 1780 až 1832) vymanil způsob nazírání na tuto společenskou skupinu z ekonomické determinace. Dělnická třída für sich (pro sebe) není nějakou neosobní strukturou či abstraktní kategorií, ale společenský vztah mezi lidmi ztělesněný v utvářených kulturních tradicích, hodnotových systémech, myšlenkách a institucích.

Posledním mohykánem sociokonomického pojetí stratifikace byl počátkem 70. let 20. století Westergaard, který se pokusil na základě empirických výzkumů dokázat, že mizení tříd je mýtus. Nuspěšné reformy sociálních států prý nedokázaly vyrovnat majetkové nerovnosti, integrovat dělnickou třídu do středních vrtev ani zbavit elity vlivu.⁴ Kulturní sociolog Pierre Bourdieu a vizionáři tzv. post-industriální vzdělanostní společnosti mají pak společnou jednu ideu: kritérium stratifikace této společnosti vidí v přístupu k a v úrovni vzdělání, kulturním kapitálu a vkusu. Tam, kde Bourdieu končí (snad až příliš deterministickým) empirickým popisem, Daniel Bell, Alain Touraine, Alvin Toffler, Ralph Dahrendorf nebo Radovan Richta začínají s představami o informační společnosti, kde většina vysokoškolsky vzdělaného obyvatelstva pracuje v terciálním sektoru. Tyto nové sociální vrstvy živící se službami, kulturou a věděním, které měly v Bellových snech naplnit platonskou ideu vlády filosofů, jsou pak podle Touraina hlavním aktérem nových sociálních hnutí. Pokud jde o sociální hnutí, z jejich sociální (či třídní) podmíněnosti se je pokusili vyvázat filosof Ernesto Laclau a politoložka Chantal Mouffe. Tito dva postmarxisté sice nehovoří o konci tříd a jejich nerovnostech, ve snaze zarámovat v jeden radikálně demokratický diskurs agendy starých a nových sociálních hnutí však kritizují dosavadní přehnaný třídní přístup a privilegovanou pozici dělnické třídy jako aktéra, od kterého přicházejí podněty sociálních změn.⁵ Naproti tomu sociolog Ulrich Beck v téže době charakterizoval pozdně kapitalistickou společnost bez sociálních tříd⁶ termínem individualizace. Beck stále uvažuje v kontextu sociálních nerovností, které však nepovažuje za podmíněné třídně, ale jsou individualizovány.

1 Tomáš Katrňák, tamtéž, str. 82

2 Herbert Marcuse; Jednorozměrný člověk, Praha 1991, str. 189

3 Tamtéž, str. 189 - 190

4 Tomáš Katrňák; Třídní analýza a sociální mobilita, str. 82

5 Ernesto Laclau, Chantal Mouffe, Praha 2014, str. 202

6 Tomáš Katrňák, tamtéž, str. 83

Z mlžných oparů optimistických prognóz vyvanul na přelomu 20. a 21. století svět globálního kapitalismu, geograficky strukturovaný mezi periferie, semiperiferie a jádro. V zemích jádra globálního kapitalismu (tj. především Západ a další vyspělé průmyslové země) dochází k proměně ve struktuře zaměstnanosti směrem od sekundárního sektoru k terciárnímu a zvyšování počtu vysokoškolsky vzdělaného obyvatelstva, sociální nerovnosti jsou však stále podmíněny socioekonomicky a prohlubují se. K jisté "proletarizaci" zaměstnanců služeb a univerzit stejně tak jako k jejich masifikaci dochází, rozpuštění dělnické třídy mezi středními vrstvami se však nekoná. Pozdně kapitalistické společnosti se svou sociální strukturou a mocenskými vztahy naopak přibližují společností feudálních, založených na soužití "trojího lidu": kněží, šlechty a rolníků. Na vrcholu pomyslné pyramidy tak stojí globalizované diskrétní elity, jejichž zděděné bohatství spravují, chrání a legitimizují elity pomocné. Na dně sociální hierarchie stojí zbytky proletariátu, jehož "změšťáčení" a sblížení se se středními vrstvami skončilo v 80. letech 20. století. Od té doby dochází ke stagnaci či poklesu reálných mezd a v rámci tzv. post-fordismu k prekarizaci pracovních vztahů, decentralizaci pracovišť a tříštění původní třídní identity do identit etnických, genderových, generačních, profesních a jiných. Tyto podmínky brání lidem pracující třídy, kterou bychom mohli označit třídou an sič (o sobě, existující objektivně), aby vytvořili třídu für sich (pro sebe, existující subjektivně), jak byla známa v analýzách ohledně dob organizovaného a rodinného kapitalismu. Mimo tyto dvě kategorie pak stojí sociálně vyloučení a stále více se diferencující střední vrstvy.

Představy sociologů o konci tříd, jejich konvergenci či nivelizaci nerovností byly korigovány mnoha vědeckými výzkumy. Nejvýznamější z těchto vědeckých prací představují *Kapitál pro 21. století* ekonoma Thomase Pikettyho a *Dluh* antropologa Davida Graebera. Zatímco Piketty dokládá na základě empirických dat prohlubování sociálních nerovností, Graeber se pokouší vysvětlit, původ, povahu a funkci hlavního mocenského vztahu financionalizovaného kapitalismu. Zpětné vyvrácení či korekce představ však nevrátí zpět to, že sociologové skrze diskurs o mizení tříd utvářeli sociální realitu, v jejímž rámci se lidé vůbec a aktivisté zvláště chovali tak, jako kdyby tyto třídy opravdu zmizely.

Vraťme se ještě jednou zpět ke srovnání diskursu o zániku tříd v Stalinově a Nisbetově (a dalších) případech a jejich explanačního významu. Společným jmenovatelem obou těchto diskursů je performance proměny dosavadních třídních nerovností v nerovnosti ve spotřebě. Jak už bylo uvedeno výše, v nisbetovské interpretaci měly být nerovnosti americké pozdně kapitalistické společnosti vyvázány ze vztahu práce a kapitálu, a jak ukázala historička Sheila Fitzpatrick, něco podobného lze říci též o sovětské "raně socialistické" společnosti.¹ Stalin, který artikuloval jazyk sovětského marxismu, zahalil tuto ideologii do mysteriozního pláště. Stalin totiž na jedné straně hovoří o odtranění vykořisťování a zániku starých tříd statkářů, kapitalistů a tzv. kulaků, v praxi transformující se sovětské společnosti přitom docházelo ke vzniku nových nerovností, typických vznikem privilegií sovětské nomenklatury, nových statusových symbolů (obnova hodností, uniforem atd.) a korupčních vztahů mezi patrony a klienty. Rozdíly v sociální praxi obou diskursů jsou potom ovšem razantní. Stalinovy výroky, které byly uváděny v praxi prostřednictvím teroru NKVD, znamenaly pro život sovětského dělnictva odepření práva na stávkou. Nisbet a další sociologové pak především vytvářeli diskursivní podmínky, v jejichž sociální praxi třídy přestaly hrát roli. Jedním z takových důsledků bylo právě vyvázání nových sociálních hnutí ze starých třídních podmínek, ačkoli jejich sociálním nositelem bývají nejčastěji nové střední vrstvy (symboličtí analytici, lidé pracující v terciárním a kvartálním sektoru, tj. službách, kultuře, umění, vědě, školství, umění atd.). Stará sociální hnutí mohla artikulovat socioekonomické a politické zájmy pracující třídy

---

1 "Každopádně z toho vysvítalo, že v sovětské městské společnosti už vztah k výrobním prostředkům nesloužil jako základ třídní struktury. Základní hierarchie společnosti se totiž nezakládala na výrobě, ale na spotřebě." Sheila Fitzpatrick, *Každodenní stalinismus*, Praha 2018, str. 38

v těch diskursivních podmínkách, kdy je této třídě přiznána existence. Důsledky diskursivního zrušení dělnické třídy se pak projeví v sociální praxi starých i nových sociálních hnutí. Stará levice se svým opřením o střední vrstvy rozplynula v proudu tzv. nového středu (Schröderova SPD a Fischerovi Zelení v Německu, Blairova New Labour ve Velké Británii), nová levice institucionalizovaná v zelených stranách artikulovala liberální politiku identit. Pro dělnickou třídu socialistických diktatur i liberálních demokracií měly tyto diskursivní podmínky jeden společný důsledek: ať už skrze tvrdou (tj. diskursivní i teroristickou) nebo skrze měkkou (tj. jen diskursivní) metodu byla dělnické třídě odepřena možnost artikulovat a hájit své socioekonomické a politické zájmy. Zvláště pak v diskursu liberální politiky identit se dělnická třída stala "částí bez účasti"¹, někým, s kým se nepočítá, někým, kdo je zbaven jazyka.

Po delší řečnické předeře se dostávám k meritu věci, a sice k metodologii a teorii této práce. Na začátku jsem hovořil o Boyelově vědecké revoluci, která představovala (alepoň pro západní Bildungsbürgertum) revoluční proměnu pohledu na svět z pohledu magického v pohled tzv. karteziánský. Boyelova vědecká revoluce byla tedy součástí širšího proudu osvícenské racionalizace západního myšlení, jehož základní premisa ovšem spočívala ve víře ve schopnost člověka poznávat a ovládat svět kolem sebe. Premisa, spočívající ve víře v lidskou schopnost poznat a ovládnout svět, který je zbaven kouzel.² Premisa, která byla zpochybněna antropologem vědy Bruno Latourem. Jak bychom totiž mohli odkouzlit svět, jestliže naše laboratoře a továrny ho denně zaplavují stále bizarnějšími hybridy, ptá se.³ O technologiích a společenských vztazích, které vytváříme a které ovládají naše životy, stále víme možná méně, než vědí poslední žijící "divoši" o svých nástrojích, svých komunitách a o svém bezprostředním životním prostředí. V čem se vlastně laboratorní pokusy přírodních vědců liší od zázraků a výroky právníků nebo závěry společenských vědců od zaklínacích formulí starých čarodějů?

Bruno Latour je jedním z představitelů směru kulturních antropologů, kteří se v souvislosti s dekolonizací "vrátili z tropů" zkoumat své "domorodé" společnosti tak, jak dosud zkoumali obyvatele podrobených zemí. Kulturní a sociální antropologie, jejíž ideologický význam spočíval v legitimizaci kolonialismu, prodělala v důsledku ztráty své legitimacy svou vlastní krizi. V postkoloniální situaci se vytvořily podmínky pro vznik nového paradigma symetrické sociální a kulturní antropologie, studující jak jednající aktéry (subjekty), tak aktéry vytvářené sítě a významy (objekty) a vzájemný vztah mezi nimi. "Návrat z tropů" konečně také mění vztah v dělbě práce mezi vědami společností "moderních" (sociologie, ekonomie, historie) a vědami společenství "předmoderních" (antropologie), ať už se jedná o exotiku mimoevropskou nebo exotiku evropského venkova, městských okrajů, subkultur či nižších tříd. Zkoumat "moderní" evropské společnosti antropologickými metodami předpokládá zkoumat komplexitu socioekonomických a politických vztahů, chování a sociálních reprezentací.

Paradigmatickým příkladem tohoto reflexivního přístupu je Latourův a Woolgarův etnografický výzkum molekulárních biologů z laboratoře Rogera Guillemina na Salk Institutu v kalifornském San Diegu. Výsledky tohoto pozorování autoři publikovali roku 1979 ve studii *Laboratory Life: The Construction of Scientific Facts*. Latour s Woolgarem dospěli k několika klíčovým tezím. Za prvé vědecká laboratoř je v podstatě továrna, kde vědci produkují vědecká fakta tak, jako dělníci automobilky produkují automobily. Za druhé tato produkce se děje skrze sociální proces diskuse mezi vědeckými pracovníky, kteří předkládají argumenty, protiargumenty a vytvářejí konsensuální závěry. Vědečtí pracovníci, trávící značnou část

1 Jacques Rancier; Neshoda. Politika a filosofie, Praha 2014, str. 30

2 Weber, Max; Metodologie, sociologie a politika; Praha 1998, str. 118

3 Latour, Bruno; Nikdy sme neboli moderní, Bratislava 2003, str. 151

bádání vytvářením kódů, jejich značením, výměnami a úpravami, vlastně produkují to, čemu se konvenčně říká "příroda", a vkládají si do jejího obrazu své vlastní sociální reprezentace. V rámci takového vědeckého sociálního pole samozřejmě hrají při diskusi roli faktory sociálního a kulturního původu vědců, jejich postavení v rámci struktury tohoto pole a výbavy komunikačních kompetencí. Tato teze úzce souvisí s tezí, podle které je vědecké pole agnostické, neboť toto pole je také pole politické, kde své argumenty lépe prosadí ten, kdo je lépe vybaven diskursivními kompetencemi. Politika vědy a "pravda" jsou různé věci.

Nejsem však antropologem vyškoleným v metodách kvalitativního výzkumu, jejichž pomocí bych mohl v archivu pozorovat historiky, jak diskutují nad jimi produkovánými historickými fakty. Přijímám však Latourova a Woolgarova základná tvrzení, že vědecká fakta jsou konsensus vyplývající z diskuse vědecké komunity, dále že celá tato produkce faktů je rámována politikou vědecké komunity, a Latourův výrok, že svět nebyl zbaven kouzel. Je-li přírodní či sociální "realita" produkována přírodními a sociálními vědci, proč bychom totéž nemohli prohlásit o tom, čemu říkáme "historie"? Není to tak, že historičtí vědci jsou vlastně jen zvláštním kmenem s vlastním jazykem, mytologií, božstvy a symboly postavení v rámci sociální struktury komunity? Není to tak, že tato komunita je polis s nerovnou mocí svých členů, kteří zde prosazují své zájmy a vedou spory, v nichž svůj pohled na svět prosazují ti silnější?

Pro předmět mého zájmu by však etnografická metoda nebyla vhodná, neboť nehodlám pozorovat historiky při psaní, ale analyzovat a interpretovat jimi vytvořené artefakty v kontextu jejich vlastních paradigmat a ideologických podmínek jejich vzniku. Britský historik Alun Munslow hovoří o třech základních přístupech v historiografii – rekonstrukci, konstrukci a dekonstrukci. Rekonstruktivistický přístup je představován především empirickými historiky, věřících v poznatelnost minulosti, "jaká opravdu byla". Konstrukce pak znamená interpretaci empirických faktů na základě nějaké teorie, z nichž nejvýznamnější jsou v tomto případě marxismus a škola Annales. Výzvou vůči těmto dvěma modernistickým paradigmatům je dekonstrukce. Dekonstrukce je přitom jen jednou z částí širší vyzvatelské fronty modernistické tradice. Alun Munslow hovoří v kontextu dekonstruktivistické historiografie o nových kulturních dějinách, inspirovaných sociálním konstruktivismem v sociálních vědách a post-strukturalismem v jazykové vědě. Tyto nové kulturní dějiny jsou součástí jazykového obratu v epistemologii, a proto se zaměřují především na narativní stránku textu. Noví kulturní historici chápou dějiny jako příběh vyprávěný jinými kolegy, jejichž texty čtou jako kulturní produkty vytvořené v nějakém sociálním kontextu, a jako součást historického procesu spíše než objektivní metodologii a komentář mimo sociální kontext.¹ Historie není v očích nové kulturní historiografie pouhá evidence a produkce faktů, ale samotná jejich interpretace je akt jazykové a literární kreace. Vezmeme-li pak v úvahu Nietzscheho, Maussovy a Latourovy argumenty, potom platí, že historici vkádají do obrazu minulosti své vlastní sociální reprezentace získané socializací v rodině, škole, zaměstnání a "společnosti".

Alun Munslow pak v rámci dekonstruktivistického obratu rozlišuje dva základní metodologické přístupy: literárně historický či obecně estetický přístup reprezentovaný zejména Haydenem Whitem a archeologický přístup představovaný Michelelem Foucaultem. Literární historik Hayden White považuje historický text za co do formy literární artefakt, obsahující jak plody imaginace, tak objevená fakta.² Přesvědčivost historických narací interpretovaných historiky spočívá podle Whitea v tom, že tyto příběhy uchopují stejnou formou jako to dělají básníci a romanopisci. Spolu s kulturními sociology bychom tedy mohli říci, že síla přesvědčivosti historických argumentů nespočívá ani tak ve formální struktuře

1 Munslow, Alun; *Deconstructing History*, New York 1997, str. 12

2 White, Hayden; *Tropika diskursu*, Praha 2010, str. 106

jejich logiky podložené fakty, ale je podmíněna kulturním kapitálem vypravěčského nadání. White přijímá Freyovu tezi, že forma beletrie je sublimací struktur mytologických archetypů. Podle mého názoru to můžeme dobře vidět například v Hegelově i Marxově optimistické filosofii dějin, které jsou obě sekularizovanou verzí židovsko-křesťanského mýtu o eschatologické pomstě uražených a ponížených. Historické události interpretované v nějaké naraci jsou pak podle Whitea komplexem symbolů odkazujících k ikonám struktur událostí literární tradice.¹

Nejsem však literární historik, a proto nebudu pracovat s Whiteovou formalistickou metodou analýzy jazykové struktury. Přijímám však Whiteovu tezi, že historické dílo je co do formy dílo literární a tudíž, že historik je svého druhu prozaický interpret jím produkováných dějinných skutečností, a konečně že tato beletristická forma je strukturována archetypy kolektivního nevědomí. Nejsem ani analytický psycholog, a proto nebudu historické texty podrobovat podrobné psychoanalýze. Je-li však historický text co do formy tímtež, čím je kolektivní nevědomí přeložené do jazyka ústní lidové slovesnosti (pohádky, pověsti, legendy), epického bájesloví, lyrické poezie či historické prózy, je pak historikova funkce a osobnost v rámci společenské dělby práce podobná roli vypravěče pohádek a bájí, básníka a spisovatele.

Co se pak obsahů kolektivního nevědomí týče, jeho základy byly utvářeny v období mladšího paleolitu (asi 40 000 – 10 000 BC) a formovány při léčebných obřadech šamanů. Rumunský religionista Mircea Eliade dospěl na základě etnografického srovnání mnoha šamanských kultur lovecko-sběračských a pasteveckých komunit k závěru, že tyto medicinmani sdílejí víru v rituální techniku extáze, pomocí níž mohou cestovat skrze tzv. osu světa všemi třemi sférami vesmíru (nebem, zemí a podsvětím), odkud dle svých představ získávali kouzelnou moc k léčení, přivolávání deště či úspěšnému lovu. Lze předpokládat existenci těchto léčebných metod, magických obřadů a kosmologických představ již v dávnověkém paleolitu. Dávno předtím, než stále složitější společenství začala racionalizovat dělbu práce do stále užších specializací, se šamani starali především o duševní stránku členů své komunity. Mircea Eliade se domnívá, že právě metody vyvolávání transu, jako tanec, bubnování, svolávání duchů, mluvení tajným jazykem, jazykem zvířat a zejména imitace ptačího zpěvu, tedy metody promyšlené a uspořádané do dramatického představení a s vlastním léčebným účinkem na nemocného, stály u zrodu epických námětů, rytmů lyrické poezie, hudby a dramatu.² Mircea zmiňuje v souvislosti s podobností líčení šamanských extází a epických motivů lidové slovesnosti, že příběhy šamanů o onom světě, zkouškách a výstupech na nebesa či sestupech do podsvětí, mohou být zdrojem motivů pohádek a eposů.³

Archeologové David Lewis-Williams a David Pearce dospěli na základě neurologického výzkumu Olafa Blankeho k domněnce, že kosmologické představy o cestování osou světa jsou vyvolávány pocitem letu vírem (ve skutečnosti evokace průchodu vaginou při porodu), přičemž tento pocit je zapojen v lidském mozku a aktivován za změněného stavu vědomí.⁴ Podle Eliade sibiřští šamani používali pro extatické účely alkohol a jiná narkotika teprve v úpadku svého vlivu. Zatímco pomocí hudby, zpěvu a tance mohl šaman svůj extatický stav držet pod kontrolou, při užití dočasně působících narkotik kontrolu ztrácí. Pozdně moderní lidé, kteří již ztratili bezprostřední kontakt s magickou senzibilitou, pak zprostředkovávají kontakt s vlastním individuálním i kolektivním nevědomím pomocí přírodních látek jako ayahuasca, lysohlávky nebo pomocí syntetických produktů chemického průmyslu typu LSD, MDMA, ketamin apod.

Lewis-Williams a Pearce však činí ještě další závěry, které budou zajímavé pro metody

---

1 Tamtéž, str. 114

2 Eliade, Mircea; Šamanismus a nejstarší techniky extáze, Praha 1997, str. 428

3 Tamtéž, str. 427

4 Lewis-Williams, David, Pearce, David; Uvnitř neolitické mysli, Praha 2008, str. 88

mojí práce. Rozcházejí s ekonomicko-deterministickou představou marxistického archeologa Vere Gordona Childea o neolitické revoluci, podle které revoluce v základně (domestikace divokých rostlin a zvířat) způsobila revoluci v nadstavbě (vzniku soukromého vlastnictví, rodiny, státu a náboženství). Childe byl totiž dítětem marxismu II. Internacionály, a proto ignoroval výtvarné umění, architekturu a pohřební rituály doby kamenné jako pouhý pasivní odraz dobývání chleba. Lewis-Williams a Pearce přijímají teorii francouzského archeologa Jacquese Cauvina o revoluci symbolů. Nástěnné malby divokých zvířat měly vyjadřovat magický pohled na svět, jehož součástí byl i rituální lov a požívání masa divoké zvěře. Přesněji řečeno, nástěnné malby jsou vize šamana za změněného stavu vědomí, při kterém cestuje vesmírem a symbolicky získává moc duchů zvířat.¹ Figurativní sochy bohyň, které byly nalezeny u jihoanatolské osady Catal Hüyük, představují první známou revoluci ve výtvarném umění a náboženských představách. Jacques Cauvin to interpretuje jako revoluci statusových symbolů místních šamanů. Živé pratury, které někdy v té době začali zavírat do ohrad jako obětní zvířata a symboly své magické moci a prestiže, totiž měli začít domestikovat laici a pratuři se ze sakrálních symbolů změnili v profánní živý inventář.² Podle této teorie lze říci, že neolitická umělecká revoluce byla jakýmsi mechanismem distinkce šamanů, kteří byli nuceni vynalézt nové symboly magické moci nad přírodou. S postupující sociální diferenciací neolitických osad se tato náboženská moc šamanů nad přírodou měnila v ekonomickou moc nad komunitou. Z šamanů se stali kněží, kteří svou moc prosazovali úpravami kosmologických představ a manipulací s jazykem. Sochy ženských postav se tak měly stát symbolem mužské moci nad ženami v novém patriarchálním uspořádání. Hlavní Cauvinova teze však je, že motivací k domestikaci zvířat nebyla racionalizace produkce masa, ale byla součástí magického pohledu na svět.³ Tyto závěry se však opírají o výzkumy konkrétní osady a nelze je tudíž zobecňovat pro celý proces neolitizace. Pro metodologii mé práce je ovšem zajímavá teorie, že změny v symbolické struktuře mohou utvářet struktury sociální a stát se současně kvalitativním ukazatelem jejich proměn.

Foucaultova dekonstrukce dějin spočívá v archeologickém průzkumu epistemologických vrstev půdy, na které stojí moderní vědy o člověku. Foucault tedy nepíše samotné dějiny vědy, ale její prehistorii. Jinými slovy studuje kulturní podmínky vzniku humanitních věd. Foucaultovo rané dílo *Slova a věci*, publikované ve francouzštině poprvé v roce 1966, se ještě nese v modernistickém duchu víry v odkouzlení moderního světa, a zvláště pak v tradici francouzského strukturalismu. Foucault zde přitom stojí na jakémsi pomezí zlomů svého vlastního myšlení. Formálně zůstává strukturalistou, je však těhotný reflexí axiomů binárního pohledu na svět. Velký vliv filosofie poznání Gastona Bachelarda je u Foucaulta znát při jeho práci s konceptem tzv. epistemologických zlomů. Tyto zlomy pak tvoří hranice vrstev oné pomyslné půdy, ukrývající předchůdce moderní vědy.

Prvním zlomem je přechod mezi renesanční a klasickou epistémou v 17. století. Hraničním pilířem těchto dvou náhledů na svět je y Saavedrův *Don Quijote*, vnímaný ještě v období renesance jako deviate s nepostradatelnou kulturní funkcí. Diskontinuita mezi dosavadním renesančním pohledem na svět, založeným (tako jako celé předchozí lidské uvažování) na podobenstvích, a pohledem klasicistním představuje současně rozchod západního Bildungsbürgertum s pohledy všech ostatních kultur. Vznik karteziánského

---

1 Tamtéž, str 166. Symbolický význam měl i lidský kanibalismus, kmenové války a požívání masa zajatců. Bedřich Engels v *Anti-Dühringu* tvrdí, že sublimovanou verzí kanibalismu je vykořisťování cizí práce, z jejíž plodů si pán přivlastňuje rabovu vitalitu. Spočíval-li význam egyptských pyramid v symbolickém ztělesnění středu světa, na jehož materiální podobě pracovaly tisíce otroků, je příliš odvážné se potom domnívat, že moderní průmyslové továrny nejsou důsledkem ekonomické racionality, ale jsou chrámem uctívajícím svého majitele, pro kterého námezdní dělníci obětují své životní síly?

2 Tamtéž, str. 177

3 Tamtéž, str 168

racionalismu je stejnou kulturní anomálií, jakou je v jeho vlastním rámci šílenství nebo divokost. Klasická epistéma také zakládá vznik binárního uspořádání znaků, které bylo od dob stoicismu až dosud trinární.¹ Ze vztahu označujícího, označovaného a "skutečné věci" zůstávají jen první dvě kategorie.

Druhým zlomem je přechod mezi klasickou a moderní epistémou 19. století. V období klasické epistémy 17. a 18. století vznikly obory zkoumající znaky vytvořené člověkem – analýza bohatství a obecná gramatika. Diskontinuitu těchto oborů představuje jejich přeměnu v ekonomii a filologii, které se staly základem moderních humanitních věd. Foucault pak ze svého archeologického průzkumu proměn základních systémů vědění Evropy 17. až 19. století vyvozuje závěr, že člověk – nikoli fyziologická bytost ve smyslu přírodních věd, ale bytost vytvářející reprezentace, v jejichž rámci chápe sebe samu – je teprve nedávným vynálezem.²

Foucaultův archeologický výzkum kulturních podmínek vzniku věd o abstraktním člověku však vidím jako krok zpět za Marxe. Zatímco Foucault naprosto neuvažuje v kategorii třídy, Marx již v rukopisech Grundrisse považuje kategorii obyvatelstva za abstraktní³, neboť je vždy nějak sociálně stratifikováno a konkrétní člověk vždy žije v sociálním kontextu. Co se týče kategorie třídy, britský historik Gareth Stedman Jones polemizuje v knize *Languages of Class* s E. P. Thompsonem ohledně kulturních podmínek vzniku anglické dělnické třídy. Podle Jonese k vytvoření této společenské skupiny nestačilo osvojení si vlastních hodnot či institucí. Anglická dělnická třída vznikla podle Jonese definitivně teprve, když k tomu byly vytvořeny jazykové podmínky. Až do roku 1832 totiž aktivisté Charty lidu chápali sami sebe jako "lid". Teprve v tomto roce, kdy britský parlament přiznal volební právo pouze střední třídě, politicky vyloučený "lid" přijal jméno "dělnická třída".⁴

Italský postmarxistický filosof Giorgio Agamben v knize *The Sacrament of Language: An Archeology of Oath* zastává ohledně jazyka modernistické stanovisko, podle kterého logos filosofie stojí proti mytologicko-náboženským zaříkávadlům. "*Filosofie začíná v momentě, kdy řečník (na rozdíl od náboženství formule), rezolutně klade otázku prventví jména, když Heraclitus staví logos proti epeo.*"⁵ Zpochybnění tohoto modernistického stanoviska jistě nepotěší mnohé vědce ani filosofy. Čím jiným jsou však jazykové operace Stalina nebo západních sociologů, vytvářejících diskursivní předpoklady oněmnění a vyloučení celé jedné společenské skupiny ze systému reprezentací rozpravy, jestli ne zlým magickým zaříkávadlem srovnatelným snad jen s copperfieldovskou iluzí zmizení Berlínské zdi?

Foucault nám tedy ukázal, že člověk jako bytost vytvářející symboly je nedávný vynález humanitních věd, který může stejně tak zmizet jako se objevil, změní-li se podmínky jeho bytí. Přijmeme-li tento předpoklad pro dělnickou třídu jako analytickou kategorii, musí být také takovým vynálezem v rukou sociologie a sociální historiografie. Západní sociologové zřejmě disponovali dostatečnou symbolickou mocí k utváření obrazu sociální reality bez tříd. Sociolog Max Weber hovořil v souvislosti s vlivem vůdců, proroků a kouzelníků o charismatu, tedy jakémsi osobním daru milosti⁶ Co se týče historiografie, lze souhlasit s Haydenem Whitem o úpadku tohoto oboru, který v zájmu co největší vědecké "objektivity" zapomněl na svůj původ v literární obrazotvornosti.⁷

1 Foucault, Michel; Slova a věci, Bratislava 1987, str. 100

2 Tamtéž, str. 505

3 Dodejme, že podobně abstraktní, jako je Foucaultův předmět humanitních věd.

4 Jones, Gareth Stedman; Languages of Class, Cambridge str. 104

5 Agamben, Giorgio; The Sacrament of Language, Stanford 2011 str. 72

6 Weber, Max, Metodologie, sociologie a politika, Praha 1998, str. 248

7 Hayden, White; Tropika diskursu; Praha 2010, str. 128

Kapitola II

Diktát konsensu

I. Diskurs panství

"Historici (...) pracují v současnosti v zájmu psychologické války, a Adenauer je k tomu celkem pěkně ponouká. Jaký je úkol, který jim Adenauer zadal? Adenauer si pozval k sobě všechny historiky a jasně jim vysvětlil, že musejí prokázat historickou nutnost evropské integrace a role západního Německa v NATO. A oni píšou všechno tak, jak jim bylo nařizováno, počínaje rytířem až k poslednímu vesnickému školníkovi. (...) Veškeré dějepisectví, jak se tam na Západě dělá, slouží tomuto úkolu. Existuje tam jednotné ideologicko-politické zadání historického výzkumu. Dějepisectví západního Německa je adaptováno pro vedení psychologické války a na to, že do roka 1961 mají být vojska NATO připravena, a do tohoto času má být dosaženo odpovídajícího ideologického zamoření v západním Německu. Přesně tak je to tam vymyšlené."¹

Tak pravil Walter Ulbricht 17. prosince 1958 na zasedání vědeckého oddělení Ústředního výboru Socialistické jednotné strany Německa (SED), kam si pozval elity východoněmeckých historiků (ředitele institutů, univerzitní profesory a stranické historiky), aby s nimi konzultoval otázku, jak psát východoněmecké dějiny v situaci "psychologické války" se západním Německem.

Těžko v této práci ověřovat zdroje, na základě kterých Walter Ulbricht konstruoval skutečnost mocenského vztahu mezi západoněmeckým státem se svými historiky. Co však hodnotit můžeme, je vztah východoněmeckého státu se svými vlastními historiky. Německý historik Martin Sabrow používá pro popis tohoto vztahu analytickou kategorii Herrschaftsdiskurs neboli diskurs panství. Diskursem panství má Sabrow na mysli skloubení myšlenkových vzorců, významových konceptů a ohraničení, určené ideologickými normami a politickými nároky diktatury SED. Jedná se přitom o specifickou analytickou kategorii, určenou pro výzkum ideologických podmínek vědeckého výzkumu socialistické diktatury.

Sabrow přitom v knize *Das Diktat des Konsenses* rozlišuje tři vývojové fáze diskursu panství, které jsou zároveň fázemi proměn metod, skrze které SED uplatňovala ideologické normy a politické nároky. Historické myšlení bezprostředního poválečného období sovětské zóny se neslo v duchu konsensuálních obecných hesel "antifašismu", "míru" a "humanismu". Teprve s nástupem studené války a rozdělení Německa na dva státy došlo v jeho východní části k přímému podřízení vědeckého výzkumu a výkladu dějin bezprostředním propagandistickým zájmům SED. Sabrow tuto fázi, jejíž trvání zasazuje od roku 1952 do konce 50. let 20. století, nazývá obdobím oborové institucionalizace. Druhou fázi, kterou datuje od konce 50. let do konce tzv. Ulbrichtovy éry počátku 70. let, nazývá fází oborové normalizace. Třetím obdobím, trvajícím po 70. léta až po polovinu 80. let, je obdobím

¹ Sabrow, Martin; *Geschichte als Herrschaftsdiskurs*; Köln 2000, str. 9

oborové homogenizace. Konečně čtvrté období, které nastalo v polovině 80. let, nazývá Sabrow fází eroze, kdy se konsensus (sloužící k uplatňování diskursu panství) postupně rozpadal.

V první fázi byl vztah mezi jednotlivými aktéry (politici, vědci, vyučující, novináři atd.) direktivní ve smyslu, jaký jsme mohli vidět v citované pasáži, kdy generální tajemník státostrany uplatňoval moc nad vědou přímo prostřednictvím "konzultací" s představiteli historiografie.

Přesto tento rok, kdy Ulbricht takto instruoval vědce, představoval zlom v postavení vědecké komunity vůči straně. Vědecké instituce východního Německa, utvářené v průběhu 50. let, si již vybudovaly určitou pozici, která jim umožňovala emancipovanější přístup. Propagandistické paradigma stranickosti se na přelomu 50. a 60. let ocitlo v krizi, aby bylo nahrazeno paradigmatickým založeným na principu objektivistickém paradigmatu tzv. vědeckosti. Sabrow v souvislosti s touto fází o homogenizaci historického diskursu.

Svržení Waltra Ulbrichta a nástup éry Ericha Honeckera ve vedení SED souvisí s další proměnou vztahu strany k vědě a proměnou vědeckého diskursu. V rámci německo-německých vztahů přechází jazyk východoněmeckých společenských věd z útočných pozic do pozic obranných.¹ Jak uvádí Sabrow, v této éře dochází k, abych tak řekl, nacionalistickému obratu ve věci legitimizačních jazykových her socialistické diktatury. Ústředním dějinným aktérem, z kterého SED čerpala svou legitimitu, se stále více méně stávala dělnická třída, a hovořilo se více o německém lidu či národu. Dochází k tzv. "rehistorizaci" východoněmecké historické vědy a tzv. "pruské renesanci".²

V kontextu prohry východního bloku ve studené válce, nástupem Michaila Gorbačova do funkce generálního tajemníka ÚV KSSS a jeho politikou glasnosti a perestrojky dochází v celém bloku k postupné erozi diskursu panství socialistických diktatur v jednotlivých zemích a ke krizi jejich legitimacy. Jak už jsem uvedl, Sabrow tuto fází nazývá erozí.

Pokud by SED vykonávala svou moc totalitně, stěží by její představitelé museli vyjednávat s jinými aktéry, jakými byli v tomto případě historici. Sabrow definuje z kulturně historické perspektivy režim NDR jako *"diktaturu konsensu, jako formu panství, která neustále nechává panující shora proklamovat a ovládané zdola neustále aklamovat jednotu, která nepřetržitě mobilizuje masy, aby opětovně legitimizovaly splynutí lidu a vedení."*³ Nejostřejší zbraň východoněmecké diktatury tak podle Sabrowa nebyla represe, ale – sugerovaná, inscenovaná, vynucená nebo dobrovolná – shoda.⁴

II. Sociální a hospodářské dějiny

V přecházející části jsem nastínil obecnější ideologické rámce východoněmeckého dějepisce, abych nyní přešel ke srovnávání pohledů východoněmeckých historiků na dělnickou třídu a jednotlivá témata s touto problematikou spojená.

Klíčovými historiky východoněmeckých dějin dělnictva jsou nepochybně Jürgen Kuczynski a Hartmut Zwahr, jejichž práce se proplétají peripetiemi proměn ideologie socialistické diktatury, jak jsou nastíněny výše. Dílo Jürgen Kuczynského se však do jisté míry vymyká zavedeným schématům chápání dějin východoněmecké vědy. Přestože ve svém opus magnum *Geschichte des Alltags des deutschen Volkes* z 80. let (zarámovaném v dobovém kontextu nacionalistického obratu východoněmecké "pruské" ideologie dějiny

1 Sabrow, Martin; Das Diktat des Konsenses, str. 432

2 Tamtéž, str. 434

3 Tamtéž, str. 446

4 Tamtéž, str. 446

dělnické třídy jako dějiny národa) reflektuje obrat sociálních věd směrem ke každodennosti, sociální a hospodářské dějiny dělnické třídy zkoumal ve svém mnohasvazkovém díle *Geschichte der Lage der Arbeiter unter dem Kapitalismus* již od 50. let.

Právě Kuczynského rozsáhlé hospodářské a sociální dějiny dělnictva byly publikovány ve dvou edicích. Poprvé byly publikovány v již zmiňovaných třináctisvazkových *Geschichte der Lage der Arbeiter unter dem Kapitalismus* v 50. letech a podruhé v taktéž třináctisvazkvém *Darstellung der Lage Arbeiter* v 60. letech. Obě edice přitom pojednávají dějiny dělnictva v mezinárodním měřítku, respektive v kontextu novověkých dějin nejen Německa, ale také Anglie, Francie a Spojených států amerických, tedy jádrových zemích západní průmyslové modernity. Vzhledem k rozsahu, zaměření a časové náročnosti této práce jsem se však pro tuto podkapitolu rozhodl omezit svoji pozornost na to, jak Kuczynski nahlížel na postavení dělnické třídy v Německu období vrcholící průmyslové modernizace, tedy 60. let 19. století až po epochu nacistické diktatury. Vzhledem ke zjištění, že Kuczynského přístup je v obou edicích prakticky identický, rozhodl jsem se čerpat ze svazků vydaných v 50. letech, které tak považuji za paradigmatické dílo hospodářských a sociálních dějin dělnictva v NDR.

Kuczynského výklad hospodářských a sociálních dějin německého dělnictva z 50. let pak budu komparovat s jeho vlastním výkladem z 80. let tak, jak jej nastínil v *Geschichte des Alltags des deutschen Volkes*, a obojí výklady porovnam s Zwahrovým výkladem hospodářských a sociálních dějin lipské dělnické třídy. Ačkoli Kuczynského všední dějiny německého lidu jsou poněkud úspornější než jeho předchozí edice, přesto v tomto osmivazkovém výkladu sleduje období od roku 1600 do konce druhé světové války. Tak jako v případě jeho předchozího díla jsem se ze stejných důvodů rozhodl omezit se na období organizované modernity, v tomto případě na poslední dva svazky pojednávající období 1871 – 1918 a 1918 – 1945.

a) Raný Kuczynski aneb Německá historická škola

Raný Kuczynski pro sledované období vrcholné modernity tematizuje především agendy (ne)zaměstnanosti, reálných mezd, migrace, pracovní doby a výkonu, úrazů a zdravotního stavu, bytových poměrů a pracovního zákonodárství a sociálního pojištění. Co se týče předválečné fáze nacistické diktatury, tam pak rozlišuje specifické téma dětské práce, mládeže a učňovského školství.

Vývoj dělnické zaměstnanosti byl závislý na ekonomických cyklech konjunktury a krize. Podle Kuczynského však byla stěžejním rysem proměny struktury zaměstnanosti proletarizace řemeslníků a drobných obchodníků, kteří končili jako tovární dělníci nebo jako zaměstnanci. Přestože za první světové války měla nezaměstnanost nepravidelný průběh, výrazně stoupala.

Specifickým rysem, který souvisel s nezaměstnaností, se stala tzv. *kurzarbeit*. Tovární inspekce například zjistila, že v berlínské strojírenské továrně von Borsig pracovali od středy do neděle.

Podoba zaměstnanosti byla v poslední třetině 19. století podstatně ovlivňována zaoceánskou emigrací, zejména pak do USA. Nejvyššího dosáhla migrace v letech 1881 až 1885, kdy se z Německa do USA vystěhovalo celkem 1 milion lidí. Kuczynski tento jev interpretuje v kontextu Leninovy analýzy monopolního kapitalismu. Masová ekonomická migrace takto souvisí jednak s nerovnoměrným socioekonomickým vývojem jednotlivých zemí, zvláště pak s nerovnoměrným vývojem reálných mezd, druhak pak zejména s rozdělením světa na imperialistické metropole a na jejich zájmové sféry. Lidé mají proto tendenci migrovat ze zemí s nižší mzdou do zemí s vyšší mzdou. V tomto historickém

kontextu migrovali lidé z východní Evropy do západní Evropy a z Evropy do USA.¹

Dějiny reálných mezd tohoto období jsou charakteristické prohloubením nerovnosti mezi vyučenými a nevyučeními dělníky a vznikem vrstvy tzv. dělnické aristokracie. Dělnická aristokracie raného kapitalismu se rekrutovala právě z řad vyučených dělníků. V éře organizovaného kapitalismu tvořili tuto vrstvu především dělníci důležitých nově rozvíjejících průmyslových odvětví (železniční doprava, zbrojní, elektrotechnický, letecký a automobilový průmysl) a bílé límečky organizovaného dělnického hnutí (poslanci, placení straničtí činovníci, obecní zastupitelé, správci nemocničních pokladen apod.)²

Také vznik dělnické aristokracie Kuczynski vykládá v duchu leninismu. Nerovnoměrný vývoj reálných mezd dělníků tak byl umožněn nejen zvyšující se produktivitou práce v důsledku druhé průmyslové revoluce, ale také – řečeno wallersteinovským jazykem – díky nerovné směně mezi centrem (v tomto případě Německem) a periferií (východní Evropa, Turecko, africké kolonie), odkud dochází k odčerpávání bohatství. Kapitalistický světový systém (leninsky řečeno imperialismus), založený na nerovné směně centra a periferie, umožňuje kapitalistické třídě centra přerozdělovat bohatství mezi privilegované vrstvy pracující třídy. Vznik imperialismu a tzv. "pravcového oportunistu" v dělnickém hnutí podle Lenina a Kuczynského objektivně souvisí. Dělnická aristokracie, vzniknuvší za těchto podmínek, se pak totiž stává subjektivním nositelem reformistických tendencí, představovaných revizionismem Eduarda Bernsteina a pravcovým sociálně demokratickým křídlem Friedricha Eberta, Philippa Scheidemanna a Gustava Noskeho.

Kuczynski si všímá šedesát let trvající tendence zkracování pracovního dne, kterou považuje typickou pro zkoumané stadium průmyslového kapitalismu.³ Ačkoli se tato tendence týkala všech skupin dělníků, nejrychleji dokázali zkracovat pracovní den především dělníci organizovaní v odborech, zatímco poměry pracovního dne neorganizovaných dělníků se běžně nacházely před rokem 1848.⁴ Nejvýraznějšího úspěchu při zkracování pracovního dne přitom dosáhli horníci uhelných revírů v Porúří a v horním Slezsku. V těchto oborech byl osmihodinový den zaveden již v 60. letech 19. století.⁵ Paradoxem všeobecné tendence zkracování pracovního dne byl nerovnoměrný vývoj tohoto zkracování, neboť ještě kolem roku 1900 přetrvávaly úrovně rozdílů z roku 1825.⁶ Kvalitativní změnu představovalo teprve všeobecné zavedení osmihodinové pracovní doby v roce 1918. Nástup fašismu pak znamenal novou diferenciaci v délce pracovního dne mezi odvětvími.

Produkce relativní nadhodnoty je v klasické marxistické politické ekonomii charakterizována jako intenzifikace pracovního výkonu při stagnaci nebo snižování pracovní pomoci technologických inovací. Kuczynski proto zkoumal také dějiny pracovní výkonnosti německých dělníků. Podobně jako v případě vývoje pracovního dne zaujímal také v případě produktivity práce zvláštní postavení také těžební, zvláště uhelný průmysl, kde Kuczynski vidí tři fáze. První fáze, která trvala mezi lety 1787 až 1860, nevykazovala žádné změny v produktivitě. Druhá fáze období od 60. let do poloviny 80. let 19. století zaznamenala naopak výrazný vzestup produktivity. V třetí fázi, ukončené první světovou válkou, produktivita práce pak opět spíše stagnovala.

Kuczynski celý vztah dějin reálných mezd, pracovní doby a produktivity rámuje klasickým marxismem, který staví do opozice proti revizionistickým teoriím bernsteinovské provenience. Zatímco německý sociálně demokratický novinář a politik Eduard Bernstein

---

1 Kuczynski, Jürgen, *Geschichte der Lage der Arbeiter unter dem Kapitalismus, 1870 – 1918*, Berlin 1961, str. 84

2 Tamtéž, str. 111

3 Kuczynski, Jürgen, *Geschichte der Lage der Arbeiter unter dem Kapitalismus*, str. 124

4 Tamtéž, str. 130

5 Tamtéž, str. 132

6 Tamtéž, str. 135

zpochybňoval nutnost proletářské revoluce pokusem vyvrátit Marxovu teorii absolutního zbídačování proletariátu, Kuczynski poukazuje také na teorii relativního zbídačování, která je založena na diskrepanci reálných mezd a pracovní doby na jedné straně a intenzifikace práce na straně druhé.¹

Dobrá úroveň statistické práce byrokracie císařského Německa a rychlého rozvoje jeho sociálního zákonodárství umožnila historikům dobře prozkoumat také dějiny pracovních úrazů a zdravotního stavu dělníků. Podobně jako mohl Marx pomocí teorie produkce relativní nadhodnoty sledovat relativní zbídačování proletariátu, pokusil se Kuczynski sledovat relativní vzestup pracovních úrazů. Přestože oficiální statistiky hovoří o absolutním snižování pracovních úrazů na počátku 20. století oproti počátku 19. století, Kuczynski hledá vysvětlení své domněnky v rozporu mezi zkracováním pracovní doby a zvyšujícím se tlaku na pracovní výkon.²

Přestože standardem dělnického bydlení let 1789 až 1870 byly sklepní světnice bez čerstvého vzduchu, světla a vlastní postele, v poslední třetině 19. století a počátkem 20. století se poměry nejen nelepšily absolutně ani relativně, ale naopak zhoršovaly. Kuczynski toto tvrzení zdůvodňuje nerovnoměrným vývojem reálných mezd a nákladů na bydlení, neboť tyto náklady rostly mnohem rychleji.³ Přestože tlak dělnické třídy měl přispět k lehkému zlepšení situace, mnoho dělníků bydlelo v ubytovnách bez slunečního světla a se špinavými dvory, a například většina dělnictva v Berlíně neviděla ve svých domácnostech denní světlo déle než jednu hodinu.⁴

Německá říše se díky Bismarckovu konzervativnímu modelu sociálního státu přiblížila v agendě pracovního zákonodárství anglické úrovni. V letech 1869, 1878, 1891 a 1897 byly postupně zákonně regulovány věci jako noční práce, doprava a pravidelná výplata mezd. Zákaz dětské práce v dolech a továrnách byl zaveden v roce 1878, a minimální věk pro práci, mladistvých byl v roce 1878 stanoven na 12 a v roce 1891 na 13 let, pokud ukončili školu. V roce 1891 byla uzákoněna také ochrana ženské práce, zvláště pak v dolech, kde byl pracovní den omezen na 11 hodin. Dalším podstatným opatřením, díky kterému mohl stát dohlížet na dodržování předchozích, bylo uzákonění továrního inspektorátu v roce 1878.

Vedle regulace pracovních poměrů byl zaveden také sociální pojišťár v podobě různých druhů pojištění. Zdravotní pojištění bylo zavedeno v roce 1883, úrazové pojištění v roce 1884, invalidní a důchodové v roce 1889 a pojištění pro zaměstnance v roce 1911.

Bismarckův konzervativní model sociálního státu, který byl však sladkým lícem hořkého rubu v podobě biče zákona proti socialistům z roku 1878, současně určil základní trendy dlouhého trvání, které měly formovat hospodářské a sociální postavení německých dělníků ve 20. století. Uzákonění všeobecné osmihodinové pracovní za Výmarské republiky v roce 1918, nacionální socialismus ani poválečný ordoliberalismus nebo tzv. státní socialismus – to vše byly pouhé korekce, které na pilířích systému nezměnily nic.

Jak uvádí Kuczynski, postavení dělníků se v prvních letech Výmarské republiky navzdory sociálním reformám nadále zhoršovalo. Přestože byl uzákoněn všeobecný osmihodinový pracovní den, většina dělníků pracovala 48 hodin v týdnu. Během francouzské okupace uhelných dolů v Porúří dokonce došlo ze strany francouzského vojska k násilnému pokusu o prodloužení pracovní doby.⁵ V delším horizontu Výmarské republiky se ale celková pracovní doba snížila z 57 hodin z roku 1913 na 49 hodin v roce 1932. Reálné mzdy výrazně klesaly díky inflaci, což dále prohlubovalo příjmové rozdíly privilegovaných a neprivilegovaných dělníků, a spolu s tím se dlouhodobě zvyšovala nezaměstnanost, a to i

1 Tamtéž, str. 140

2 Tamtéž, str. 152

3 Tamtéž, str. 156

4 Tamtéž, str. 157

5 Tamtéž, str. 265

odborově organizovaných dělníků. Významným sociálním opatřením této doby bylo uzákonění podpory v nezaměstnanosti. Bytové poměry dělnictva velkých měst se ovšem zhoršovaly v souvislosti s klesající kupní silou a zvyšujícími se nájmy, a také se stávajícím nedostatkem nových bytových prostor.

Co se týče postavení dělníků v období nacismu, charakteristickým rysem se podle Kuczynského stal rozpor mezi právními normami a skutečností. Reálné postavení pracujících se mělo v mnoha ohledech vrátit nejen před rok 1918, ale dokonce před Bismarcka.

V nacistickém režimu, který deklaroval ochranu tradiční arijské rodiny, ženy běžně pracovaly v posledních šesti týdnech, ačkoli to zákon zakazoval. Také zákaz dětské práce byl překračován. V Sasku tak pracovalo roku 1936 31 183 školou povinných dětí, v Hessensku kolem 50% dětí.

Učňovská mládež se stávala nejlevnější pracovní silou pro německý průmysl, zvláště pak v odvětvích, která se připravovala na válku. Běžnou praxí se stala noční práce mladších šestnácti let. Neuspokojivé byly také jejich ubytovací podmínky: v regionech Osnabrück a Aurich museli spát dva učni nebo dvě děvečky na jedné posteli.

Kuczynski dokládá, že se zvyšujícím se nárokem na pracovní tempo se zvyšovala také pracovní úrazovost pracujících a nemoci z přepracování. V souvislosti s tím se prohlubily rozdíly mezi vyučenými a nevyučеныmi dělníky. Nevyučеныm dělníkům se v době nemoci vyplácela mzda na úrovni existenčního minima.

Faktické zrušení právního státu stavělo do pozice mimo zákon nejen vězně koncentračních táborů, definovaných Giorgio Agambenem jako homo sacer, ale v podstatě všechny obyvatele říše - dělníky nevyjímaje. Disciplinační řád továrny byl zbaven jakékoli právní kontroly a dělníci byli tudíž zbaveni zákonných možností obrany vůči moci uplatňované vůči nim podnikovým managementem a státními institucemi. Kuczynski proto rozlišuje zákonné a nezákonné prodlužování pracovní doby.¹ V roce 1937 byl například obnoven desetihodinový pracovní den.

Nerovné postavení mezi muži a ženami se také prohloubilo. Ačkoli ženy vykonávaly stejně náročnou práci, jejich mzdy byly nižší. Co se týče starobních důchodů, jestliže v roce 1932 německý stát vynaložil 13,4 milion marek, v roce 1934 to bylo už jen 9,1 a v roce 1937 5,5 milionu marek.²

b) Pozdní Kuczynski aneb durkheimovský strukturalismus

Pozdní Kuczynski pak v posledních dvou svazcích všedních dějin německého lidu tematizuje ohledně hospodářských a sociálních dějin pracující třídy zejména proměnu třídní stratifikace a nezaměstnanost. Kuczynski chápe třídu v duchu klasického marxismu, jak ji Marx definuje v Bídě filosofie: objektivně existující třída o sobě, avšak ještě bez subjektivního vědomí, a subjektivně existující třída pro sebe s vlastním vědomím. Kuczynski pak píše o třetím stupni utváření třídy: třída o sobě i pro sebe.³ Co se týče proměny třídní struktury německé společnosti období císařství (1871 – 1918), Kuczynski reflektuje především stratifikaci pracující třídy a vznik dělnické aristokracie. Kuczynského inovací je zde rozlišování mezi kategorií dělnické aristokracie a tzv. dělnické byrokracie. Zatímco dělnická aristokracie je podle něj privilegovanou vrstvou dělnické třídy⁴, dělnická byrokracie je součástí dělnického hnutí, avak ocitá se mimo vlastní dělnickou třídu.⁵ Kuczynski se totiž při

---

1 Tamtéž, str. 195

2 Tamtéž, str. 204

3 Kuczynski, Jürgen, Geschichte des Alltags des deutsche Volkes, Band 4, Berlin 1980, str. 86

4 Kuczynski, Jürgen, Geschichte des Alltags des deutsche Volkes, Band 4, str. 106

5 Tamtéž, str. 106

této interpretaci potýká s ideologickým problémem existence této vrstvy v rámci komunistického hnutí, včetně vládnoucích států východního bloku. Problém řeší rozlišením mezi neutrálním významem dělnické byrokracie a jejím negativním významem. Zatímco dělnická byrokracie v negativním významu je úřednický aparát sociálně demokratického hnutí jakožto nositel pravicového oportunismu a zrady, dělnická byrokracie v neutrálním významu je úřednický aparát komunistického hnutí východního bloku.¹ Podle mého názoru zde selhává v roli vědce a stává se čistým apologetou socialistické diktatury.

V pátém svazku (1918 – 1945) pak Kuczynski tematizuje především nezaměstnanost. Rozporem sociální reality Výmarské republiky byla deklarace práva na práci článkem 163 německé ústavy na jedné straně a masová nezaměstnanost, zvláště pak v krizových cyklech roku 1923 a let 1929 – 1933, na straně druhé. Výklad příčiny nezaměstnanosti rámuje Kuczynski klasickým marxismem, tedy jako vytváření rezervní armády nezaměstnaných. Víceméně popisný výklad statistik pak ilustruje subjektivními zkušenostmi konkrétních nezaměstnaných.

c) Zwahr aneb strukturní dějiny

Hartmut Zwahr vstoupil do dějin východoněmecké sociální historiografie jako profesor pro dějiny německého dělnického hnutí na Univerzitě v Lipsku, tehdejší Univerzitě Karla Marxe, a to především svou habilitační prací *Zur Konstituierung des Proletariats als Klasse*, pojednávající o utváření dělnické třídy v Lipsku. Jak napovídá již samotný podtitul *Strukturuntersuchung über das Leipziger Proletariat während der industriellen Revolution*, jedná se o strukturní dějiny, které jsou však zarámovány jazykem a analytickými kategoriemi marxismu-leninismu.

"Každá třída má komplikovanou a genetickou strukturu. Mladý Engels vyzkoumal komplikovaný proces utváření dělnické třídy skrze různé dělnické skupiny v jedinou společenskou totalitu... Třída není žádná amorfni masa, žádný pasivní předmět účinků ekonomických historických faktorů, nýbrž 'žijící struktura', v jejímž konsolidačním procesu vzniká strana, která je nejvyšším vyjádřením organizačních a politických snah", cituje Zwahr historičku Celinu Babinskou,² jejíž definice je také výchozí premisou jeho vlastní třídní analýzy. Pojem struktura je pak Zwahrem definován jako komplex prvků a jejich vzájemných vztahů.³ Na základě toho Zwahr zkoumal nejprve hospodářské a sociální podmínky vzniku dělnické třídy v Lipsku, a v poslední kapitole také politický proces vzniku této třídy.

Lipsko získalo svůj význam především jako univerzitní město počínaje 15. stoletím, kdy němečtí a polští učenci odešli z pražské univerzity v důsledku Dekretu kutnohorského vydaného českým králem Václavem IV. Během průmyslové revoluce se Lipsko stalo uzlovým bodem evropského obchodu mezi západní a východní Evropou, nejdůležitějším komerčním centrem Německého celního spolku a také centrem knihtiskařského, grafického a sazečského průmyslu, jejichž význam byl spojen s potřebami univerzity.⁴ Městu se tedy během staletí podařilo naakumulovat intelektuální kapitál do té míry, že jej mohli vstřebat i knihtiskařští, grafičtí a sazečtí dělníci, jejichž dělnické odborové a stranické organizace sociálně demokratického hnutí se staly jeho ideologickým a politickým centrem v celém Německu, a vzhledem k jeho hegemonnímu vlivu také ve střední Evropě.

Zwahr vyjmenovává pět základních dělnických skupin, které byly průmyslovou revolucí 19. století přetaveny v lipský manufakturní a tovární proletariát: cechovní tovaryše,

1 Tamtéž, str. 106

2 Zwahr, Hartmut, *Zur Konstituierung des Proletariats als Klasse*, Berlin 1974 str. 14

3 Tamtéž, str. 319

4 Tamtéž, str. 35

samostatné ruční dělníky, knihtiskaře, knihvazače a doutníkáře. Doutníkáři tvořili dlouho vůdčí část lipského dělnického hnutí, a to doby počátků strojů v polygrafickém průmyslu a rozvoje místního kovoprůmyslu. V závěrečné fázi průmyslové revoluce pak jádro lipského dělnictva tvořili polygrafici, kováři a dělníci dřevozpracovatelského průmyslu. Strojní produkce pak vytvořila napříč továrními dělníky novou distinkci mezi dělníky vyučenými a nevyučenými, z kterých se stali páriové celé třídy. Je však také pravda, že mechanizace tovární a manufakturní práce tyto rozdíly postupně nivelizovala.¹

Vstup těchto skupin do dělnického hnutí byl podmíněn a motivován různými faktory, z nichž hlavní byly nízká životní úroveň, poměrně dobrá úroveň vzdělanosti (včetně té politické) a také přímý vliv mezinárodního dělnického hnutí v Lipsku. Zatímco střední třída (či buržoazie) se jakožto třída pro sebe zformovala v průběhu 40. let 19. století a zejména kolem roku 1848, pracující třída dosáhla tohoto stupně teprve během 60. let 19. století.

Cechovní tovaryši, které ještě kolem roku 1830 tvořili vesměs vyučení knihvazači, stolaři, krejčí a ševci rekrutující se z prostředí nižší a nižší střední třídy, se začali měnit v tovární dělníky v polovině 19. století díky produkci vozů lipsko-drážďanské železniční společnosti, která dala vzniknout druhému největšímu průmyslovému podniku tohoto druhu v Německu.

Ruční a příležitostní dělníci bez vyučení tvořili nejnižší vrstvu dělnictva s nejhorskou životní úrovní. Tito páriové, oblékaní v obnošených věcech, kteří bydleli v těch nejlacinějších bytech a pokojích blízkých vesnic a "divokých čtvrtí", byli industrializací integrováni do řad továrního dělnictva jako jeho nejpočetnější skupina.

Přestože přechod knihtiskařského řemesla k mechanické produkci stál díky rychlotisku v popředí průmyslové revoluce v Lipsku, sociální identita knihtiskařských dělníků zůstávala dlouho stavovská a trvalo jim déle než jiným dělnickým skupinám, než si osvojili moderní třídní identitu. Důvodem byla totiž hrdost na jejich odborné vzdělání a pocit nadřazenosti vůči ostatním námezdně pracujícím.² Dalším faktorem byl ovšem opožděné dovršení strojní produkce, neboť sazečský stroj linotyp byl do průmyslové produkce zaveden teprve v 90. letech 19. století.

Přerod knihvazačských cechovních tovaryšů, jimiž byli vyučení i nevyučení dělníci a ženské pomocné dělnice, v tovární dělníky začal v 50. letech 19. století. Tito proletarizovaní řemeslníci se pak stali vůdčí složkou lipských dělnických spolků, Všeobecného německého dělnického spolku a nakonec také sociálně demokratické strany.³

Dělníci doutníkářských dílen a manufaktur, které začaly vznikat v Lipsku po osvobozovacích válkách proti francouzskému císařství, se začali mezi sebou sociálně diferencovat na vyučené a nevyučené po zavedení pětiletého učebního období zakončeného závěrečnou zkouškou na přelomu et 1848/49. Přestože jejich obor nikdy nepřešel k strojní produkci, někteří z doutníkářů se již v předvečer demokratické revoluce 1848 organizovali v Lipské obci Svazu komunistů.⁴

---

1 Tamtéž, str. 102

2 Tamtéž, str. 89

3 Tamtéž, str. 92

4 Tamtéž, str. 98

III. Politické dějiny

a) Ulbricht aneb marxismus-leninismus

Přestože Sabrow hovoří v kontextu 60. let 20. století o homogenizačním paradigmatu tzv. vědeckosti, osmisvazkové *Geschichte der Deutschen Arbeiterbewegung* (Dějiny německého dělnického hnutí), vydané Ústředním výborem SED, jsou psány ještě v duchu propagandistického paradigmatu. Troufám si dokonce tvrdit, že toto dílo není vědecké povahy ani v rámci dobových normativů. Dějiny německého dělnického hnutí lze na základě metodických postupů práce s prameny, jejich interpretací i stylu vyprávění srovnat snad jen se *Stručnými dějinami Všesvazové komunistické strany (bolševiků)* z roku 1938. Jistěže celé dějiny dělnických hnutí v rámci všech státně socialistických diktatur neměly jiný význam než jejich historickou legitimizaci. Dějiny německého dělnického hnutí však spadají do historiografického žánru stranických dějin, jejichž účelem přitom není jen legitimizace základních premis komunistické vlády, ale úslužnost vůči konkrétnímu stranickému vedení.

Přestože *"ve středobodu dějin dělnického hnutí stojí pracující člověk"*, jak se píše v úvodu osmisvazkových Dějin německého dělnického hnutí (*Geschichte der Deutschen Arbeiterbewegung*), práce oceňuje nejdůležitější dílo vůdců německého dělnického hnutí a obsahuje jejich biografie.¹ Pokud bych měl celou tuto práci shrnout, z metodologického hlediska zastávaného v této práci se jedná o paradigma rankeovského dějepisce: epický mýtus o prométheovské misi proletariátu a bohatýrské byliny stranických aparátčiků jsou modernizovány v koženém jazyce propagandistické frazeologie tzv. "vědeckého světového názoru" marxismu-leninismu. Co se týče metodologického přístupu a narativní struktury, lze hovořit o sekulární, přesněji řečeno marxisticko-leninistické verzi církevních dějin. Namísto církve je zde strana, namísto církevní věrouky stranická doktrína, namísto proroků Marx, Engels a Lenin, namísto papežů pravověrní straničtí vůdci a namísto kacířů jsou zde tzv. revizionisté a oportunisté.

b) Zwahr aneb strukturní dějiny

Nejvyššího stupně utváření německého proletariátu v třídu pro sebe bylo dle Zwahrova výkladu dosaženo v roce 1869 založením Sociálně demokratické dělnické strany (SDAP), dnešní Sociálně demokratické strany Německa (SPD). Zwahr ideologicko-politický aspekt formování dělnické třídy zasazuje do období let 1830 až 1869, a rozčleňuje jej do tří fází.

První fáze je datována léty 1830 až 1841, přičemž začíná protifeudálním povstáním a končí v roce, kdy lipští dělníci začínají zakládat vlastní odborové hnutí. Druhá fáze se počíná zakládáním prvních odborů a vrcholí tzv. buržoazně demokratickou revolucí, v které působí i raně komunistické buňky lokálního dělnictva. Proces politického formování třídy je však přerušen reakční érou po vítězství kontrarevoluce, kdy jsou dělníci nuceni vrátit se zpět k pouze odborovému organizování se. Třetí fáze začíná tedy až v roce 1859, kdy se začínají seskupovat nové politické buňky. Domnívám se, že pro mou práci bude nejdůležitější porevoluční období, kdy se politické hnutí dělnictva formovalo v podmínkách pokročilé industrializace.

Historiografický výzkum ukazuje na personální kontinuitu německého dělnického hnutí 50. let 19. století v odborové činnosti dělníků a působení někdejších členů Svazu komunistů za revolučních událostí 1848/49 s formováním marxistického směru v dělnickém

---

1 *Geschichte der Deutschen Arbeiterbewegung*, Berlin 1966 str. 9

hnutí.¹ Zwahr se snaží v duchu marxismu-leninismu a historické legitimizace diktatury SED interpretovat marxisticky orientované aktéry dělnického hnutí jakožto avantgardu víceméně teleologicky superiorní vůči jiným směrům, a přehlíží přitom jejich marginální pozici ve vztahu k lassalovskému proudu tzv. státního socialismu, který se ukázal být dominantním při slučovacím sjezdu v roce 1875² a v přijatém kompromisu tzv. gotthajského programu.

Přestože Zwahr hovoří o strukturní povaze svého výzkumu (definované výše), zdůrazňuje dějinnou roli osobností Wilhelma Liebknechta a Emila Wellera, kteří reprezentovali tradici Svazu komunistů³ a, abych tak řekl, byli díky svým přátelským stykům s Marxem a Engelsem jakýmsi "světlohoši" marxismu v německém dělnickém hnutí. Skrze Liebknechtovu a později také Bebelovu působnost v Lipsku se Zwahr snaží ukázat také avantgardní roli tohoto města při vzniku marxistické strany německého dělnictva. Zwahr ovšem jmenuje také představitele dalších směrů, jejichž aktivity směřovaly k založení sociální demokracie: weitlingovské utopické komunisty Fritzsche, Vahlteicha a Schillinga, a také Augusta Bebela ze Svazu německých dělnických spolků (VDAV).

23. května 1863 byl totiž v Lipsku založen Všeobecný německý dělnický spolek (ADAV) v čele s Ferdinandem Lassalem. ADAV sdružoval převážně drobné řemeslníky, kteří v rámci tehdejšího stupně industrializace německé společnosti tvořili většinu manuálně pracujících. Lassale vstoupil na dělnickou aktivistickou scénu v revolučním období 1848, a svému spolku drobných řemeslníků vtiskl ideologii pruského státního socialismu. Základní programové body ADAV totiž bylo jednak všeobecné a rovné volební právo, druhak družstevní hospodaření podporované úvěry pruské monarchie.

Právě v opozici vůči lassalismu byl v červnu 1863 ve Frankfurtu nad Mohanem založen VDAV aktivisty z řad Živnostenského vzdělávacího spolku a Spolku Vpřed. Tito aktivisté byli politicky aktivní již za revoluce 1848. Živnostenský vzdělávací spolek (založený 1861 v Lipsku) se v roce 1865 sloučil spolu se Spolkem Vpřed v Dělnický vzdělávací spolek. Liebknecht s Bebelem, kteří si vydobyli ve Spolku vůdčí pozice, směřovali jeho ideologický profil směrem k Mezinárodní dělnické asociaci. Vrcholem procesu utváření struktur dělnických organizací se pak stalo založení Sociálně demokratické dělnické strany jakožto německé sekce I. Internacionály.

IV. Rodina, gender a každodennost

a) Zwahr aneb strukturní dějiny

Marx s Engelsem píšou v Manifestu Komunistické strany o překonání rodiny skrze

---

1 Zwahr, str. 290

2 V roce 1875 došlo v německém městě Gottha ke slučovacému sjezdu marxisticky orientované Sociálně demokratické dělnické strany Německa (SDAP) a lassalovského Všeobecného německého dělnického spolku (ADAV). Na tomto sjezdu byl přijat kompromisní program, který byl kritizován Karlem Marxem v Kritice Gotthajského programu.

3 Zwahr, tamtéž, str. 295

zespolečenštění výchovy. Pozdní Engels dokonce rámuje výklad vzniku rodiny v kontextu vzniku soukromého vlastnictví a státu jako pilířů třídního řádu, který je nutné zvrátit sociální revolucí. Zwahr v roli státního historika východoněmecké socialistické diktatury naopak legitimizuje vznik dělnických rodin jakožto důležitý sociální faktor utváření dělnické třídy.

Výzkum dělnických rodin je pro Zwahra důležitý ze čtyř důvodů. Za prvé mohou ukazovat na klesající nebo stagnující sociální mobility příslušníky nižších tříd, zbavených možnosti navázat partnerské vztahy mimo své milieu. Za druhé mohou v souvislosti s prvním důvodem ukázat na míru proletarizace industrializující se společnosti. Za třetí dělnické rodiny vznikaly jako pevné jádro základních prvků dělnické třídy v rámci konkrétních oborů a míst. Za čtvrté rodiny dělnických aktivistických kádrů fungovaly, řečeno althusseriánským slovníkem, jako aparáty k reprodukci socialistické a komunistické ideologie. Dělnické rodiny fungovaly podle Zwahra v reakční éře absolutismu 50. let 19. století jako elementární jednotky strukturální organizace třídy, přičemž podstanou část vůdčích kádrů měli tvořit ženatí dělníci, což prý dosavadní marxistický výzkum podceňoval.¹

b) Kuczynski aneb durkheimovský strukturalismus

Pozdní Jürgen Kuczynski interpretuje modernizační přerod široké rodiny v rodinu nukleární z perspektivy durkheimovského strukturalismu.² Tento přerod představoval proměnu sociální role rodiny ze základní produkční jednotky v jednotku převážně reprodukční. Tento přerod však nebyl ani zdaleka univerzální. Jedním z významů sňatků a rodin vyšších majetných tříd zůstávalo nadále početí a výchova dědiců rodinného majetku. Mnoho selských a řemeslnických rodin zůstávalo produkčními jednotkami, kde manželka a děti zastávaly role pomocných pracovních sil podřízených patriarchální hlavě rodiny. Co se týče rodin vyučených dělníků, ty přejímaly jako ideál rodinné poměry vyšších tříd, kde žena sice pečuje o domácnost, ale nemusí chodit do zaměstnání.³ Zatímco Hartmut Zwahr v podstatě překládá konzervativní obhajobu dělnických patriarchálních rodin do jazyka marxismu-leninismu, Jürgen Kuczynski rámuje (zvláště ta měšťanská) manželství 19. století v duchu klasického marxismu jako oficiální roušku prostituce.⁴

Ohledně postavení žen práce se Kuczynski zabývá tímto tématem ve čtvrtém svazku všedních dějin (1870 – 1918) zvláště jejich postavením v zemědělství (tam jich tehdy pracovaly asi dvě třetiny), v domácí malovýrobě a okrajově také ve služebnictví. Co se týče postavení žen pracujících v městském průmyslu, které mě v této práci zajímají především, tak Kuczynski reflektuje opět jejich mzdovou diskriminaci vůči mužům.⁵

Problém nejen mzdové, ale celkové společenské ženské diskriminace rozvíjí v posledním svazku (1918 – 1945), kde mzdovou nerovnost žen a mužů dokládá na dobových statistikách. Těžko však Kuczynského v tomto případě vinit z tendenčnosti, neboť v otázce postavení žen v komunistickém hnutí období Výmarské republiky přiznává rozpor mezi revoluční ideologií a politickou praxí prostředí dominantního muži, kde ženy prakticky neměly šanci být zvoleny do žádných funkcí.⁶ Jen o něco lepší situace byla v sociálně demokratické straně a v odborech, ale obecně byly ženy v německém dělnickém hnutí marginalizovány tím, že jim byla ponechána jen témata jako dělnické bydlení, péče o děti nebo ochrana ženské práce. Jestliže například počet delegovaných žen na sjezd SPD vzrostl z 10,1% roku 1919 na 14,7% roku 1931, na sjezdu Komunistické strany Německa (KPD) roku

1 Tamtéž, str. 120

2 Kuczynski, Jürgen, *Geschichte des Alltags des deutschen Volkes*, IV, Berlin 1980, str. 227

3 Tamtéž, str. 232

4 Tamtéž, str. 227

5 Tamtéž, str. 324

6 Tamtéž, V, str. 324

1929 nebyla do ústředního výboru zvolena ani jediná žena.¹

Ženy dělníků, které nezůstávaly jen doma pečovat o domácnost, ale přispívaly na její chod vlastním výdělkem v práci mimo domov, byly díky těmto dvěma směnám (a jen jedné z nich placené!) zkráceny o volný čas. Zatímco pracovní doba dělníků trvala spolu s osmi hodinami v práci a zhruba dvěma hodinami cesty z práce a domů asi tak deset hodin, pro jejich ženy pracovní doba trvala dál.²

Zatímco standardy výživy se na venkově během 19. století zásadně nezměnily, životní úroveň městských dělníků se oproti konci 18. století zhoršily: z obilovin a luštěnin přešli na brambory. Obecným pravidlem dělnických domácností se stalo, že maso bylo jen k nedělnímu obědu, a kalorická hodnota večerí odpovídala snídaním.³ Co se týče oblečení, to bývalo většinou z vetešnictví, "zdeděné" v rodině nebo v případě služek odložené panstvem. Kulturní nadvláda vyšších tříd však často vedla dělnictvo k tomu, že dali přednost eleganci a schick oblečení před plným žaludkem.⁴

Jestliže jistý obrat ve zvýšení životního standardu dělnictva přišel po roce 1900, první světová válka a poválečná inflace zvrátily vývoj zpět. Mnoho pracujících se v raných 20. letech 20. století dokonce začalo vracet na venkov za dostupnějšími potravinami.⁵ Výkyvy v životní úrovni pracujících a německého obvatelstva obecně přineslo tažení Wehrmachtu za druhé světové války. Jestliže se poměry městského dělnictva v zázemí zlepšily díky rabování obsazených území, rapidní pád dolů přišel s obratem ve válce a zejména s bombardováním německých měst západními Spojenci, kdy mnoho rodin přišlo o střechu nad hlavou a zdroje obživy.

Závěr

Porovnání díla dvou klíčových historiků Jürgena Kuczynského a Hartmuta Zwahra lze učinit ve dvou souvislostech: ideologických a vědeckých. V ideologickém rámci zastupují oba dva autoři úlohu oficiálních historiků ve službách ideologických státních aparátů (tj. univerzitních a vědeckých akademických institucí), jejichž povinností bylo vyprávět příběh o historické legitimitě diktatury SED. Předmětem této práce jistě není pátrat v jejich autobiografiích po indiciích původnosti nebo naopak předstírání marxistického přesvědčení. Jisté je jen to, že své práce psali jazykem a v rámci státní ideologie marxismu-leninismu. Pojem marxismus-leninismus zde myslím ideologii tzv. sovětského marxismu, artikulovanou po Leninově smrti jeho následovníky Trockým, Bucharinem, Zinovjevem, Kameněvem a především Stalinem.⁶ Základní premisou této ideologie je uznání socialistické

---

1 Tamtéž, str. 326

2 Tamtéž, str. 330

3 Tamtéž, IV, str. 363

4 Tamtéž, IV, str. 374

5 Tamtéž, V, str. 376

6 Je známo, že samotný Lenin pracoval za svého života s pojmem bolševismus. Pojem leninismus začal být užíván po Leninově smrti jeho následovníky a šlo především o jejich vlastní výklad bolševismu a sovětské politiky budování socialismu v jedné zemi, industrializace a kolektivizace.

povahy sociální transformace SSSR ve 20. a 30. letech, potažmo v sovětských satelitech východního bloku po druhé světové válce.

Tato ideologie je eklektickou směsí argumentů a programů, vzešlých ze sporů navzájem zneprátených frakcí bolševického politbyra. Tato ideologie se skládá ze tří základních komponent: možnost vybudování socialismu (tj. státního a družstevního vlastnictví) v jedné nebo několika málo zaostalých zemích, a pak budování socialismu za takových podmínek pomocí kolektivizace zemědělství a urychlené industrializace celé ekonomiky. Program intenzivní industrializace, jejíž materiální a lidské zdroje měly být čerpány z ruského venkova cestou násilné původní akumulace kapitálu, vzešel původně z pera vůdce levicové frakce Lva Trockého. Trockého program, který počítal současně s šířením tzv. světové socialistické revoluce, však narazil na odpor centristického triumvirátu Kaměněva, Zinovjeva a Stalina. Tito tři postavili proti Trockého programu permanentní revoluce vizi z dílny představitele pravicového křídla Nikolaje Bucharina o postupném budování socialismu v izolovaném rolnickém Rusku cestou pomalého združstevňování zemědělství. Poté, co se Stalin vypořádal pomocí jím řízeného stranického aparátu nejprve s Trockým a poté také s opozicí Kameněva a Zinovjeva a nakonec i Bucharina, skloubil všechny jejich základní představy do modernizačního projektu centrálního řízení plánované výstavby kolektivního zemědělství a státem vlastněných průmyslových podniků. Ideologie marxismu-leninismu byla tedy formována sovětskými vůdci v průběhu 20. a 30. let. Definitivním aktérem, kdo získal moc rámovat její teze, se stal Stalin, a je tudíž opodstatněné chápat pojem marxismus-leninismus jako akronym pro ideologický pojem stalinismu. Pozdější Chruščovova a Gorbačovova kritika kultu osobnosti, zločinů či byrokratismu řízení ekonomiky nezměnila nic na základních premisách této ideologie. V rámci diskontinuit vývoje této ideologie můžeme nanejvýš rozlišovat jemné odstíny mezi otevřenými, dogmatickými stalinisty 30. až 50. let, neostalinisty 70. a raných 80. let nebo tzv. reformními komunisty 60. či druhé poloviny 80. let.

Přestože Zwahr a Kuczynski mohou jakožto historici dělnického hnutí a německého lidu k těmto otázkám mlčet, ani z jejich děl nelze nečíst kontury ideologického zakřivení. Jak už jsem uvedl výše, nejcitlivěji je tato problematika znát při Kuczynského výkladu pojmu dělnické aristokracie a dělnické byrokracie. Dle řečeného výše, zvláště s pojmem byrokracie žongluje tak, aby se mohl vyhnout jakékoli kritice východoevropských stranických diktatur. Vypomáhá si k tomu umělým rozlišením mezi byrokracií v neutrálním smyslu a byrokracií v negativním smyslu. Negativní byrokracií má na mysli stranické aparáty sociálně demokratického hnutí, zatímco neutrálně chápanou byrokracií myslí stranické aparáty komunistických stran a zvláště pak těch, jejichž režimy se staly součástí východního bloku.

Také Zwahrova operacionalizace pojmu dělnické rodiny si zaslouží pozornost. Zatímco představitelé klasického marxismu i Kuczynski se stavěli značně kriticky k převažující podobě této instituce tak, jak se zformovala za kapitalismu, Zwahr se jí naopak pokouší rehabilitovat, a kritizuje nadto marxistické vědce za nedoceňování jejího významu. Jak jsem uvedl výše, Zwahr považoval rodiny ženatých dělníků v Lipsku za elementární spory struktur dělnické třídy v době, kdy byly struktury jejího odborového a politického hnutí potlačovány.

Z hlediska čistě vědeckého lze hledat v intelektuálním vývoji jejich prací jednu zásadní diskontinuitu. Zatímco Zwahr zůstává co do metodologie strukturalistou, hovořící řečí pruského marxismu-leninismu, Kuczynski se k více strukturálněji pojatým dějinám každodennosti obrací teprve po opuštění některých metodologických východisek mladší historické školy hospodářských a sociálních dějin Gustava von Schmollera.

Schmollerův přístup k dějinám hospodářského postavení německého dělnictva bývá obecně nazýván tzv. katedrovým socialismem. Ve Schmollerově případě samozřejmě nešlo o socialismus v marxistickém smyslu, tedy o světový názor, jehož záměrem by bylo překonání

tříd kapitalistické společnosti. Schmollerův zájem o hospodářské poměry dělnictva jistě nebyl motivován touhou po sociální revoluci, ale naopak o jejich nápravu cestou parlamentních reforem s cílem integrace dělnictva do německého národa a revoluci tak předejít. V metodologii vědecké práce se pak Schmollerova škola v ničem podstatném nerozcházela s klasickým historismem a jeho důrazem na studium archivních pramenů.

Z Kuczynského raných *Geschichte der Lage der Arbeiter unter dem Kapitalismus* je zřejmé, že ani on se metodologicky v ničem zásadním nerozešel s klasickým historismem a mladší historickou školou. Přestože Schmollerův katedrový socialismus představoval reformistický přístup, s kterým se identifikovala nejprve Bernsteinova revizionistická frakce německé sociální demokracie a po rozkolu dělnického hnutí nakonec celá strana, Kuczynski tyto postoje ve svém díle velmi ostře kritizuje alespoň rétoricky. Velmi těžko však usuzovat, nakolik je Kuczynského historická metodologie marxistická či nikoli. V úvahu je totiž nutné vzít skutečnost, že ani Marx při své aplikaci materialistického pojetí dějin nijak nepřekonal metodu bádání nad písemnými prameny Britského muzea.

Strukturalismus pozdního Kuczynského se pak projevuje především v jeho analýze proměn struktury třídního složení německé společnosti (v mém výkladu se zřetelem k letům 1871 - 1918) a pak struktury německé rodiny. Z výše uvedeného vyplývá, že Kuczynského zájem ve věci dějin třídní struktury se soustředil především na proměnu ve stratifikaci dělnické třídy, v rámci jejíž struktury se utvořily privilegované vrstvy dělnické aristokracie a byrokracie. Ohledně rodiny pak Kuczynski zkoumal proměnu její struktury z předmoderní rozšířené rodiny jakožto produkční ekonomické jednotky v reprodukční jednotku rodiny nukleární. Přestože Kuczynski při této analýze ještě pracoval s marxisticko-leninistickou frazeologií, v teorii se otevřeně přiznává k inspiraci klasickým strukturalismem Émile Durkheima.

Zdánlivě šedý obraz stranické diktatury konsensu, svazující historiky ideologickou uniformitou, se tak mění před očima v pestrou paletu různých sad teoretických a metodologických přístupů. Povaze východoněmecké historiografie dělnictva by tedy nejlépe odpovídal rozpor mezi jejím obsahem "nemarxistických" metodologií a teorií (ať už jde o klasický historismus, katedrový socialismus, německé strukturální dějiny či durkheimovský strukturalismus) a formou oficiálně požadované marxisticko-leninistické frazeologie. Lze si tedy položit legitimní otázku, zda historická obec NDR něco jako marxistické dějepisceví vůbec znala, a co si vlastně pod ideálně typickou marxistickou historiografií máme představit.

Kapitola III

Dědici velikých tradic

I. Mýtus KSČ

Německá demokratická republika vznikla v podstatě "ahistoricky" na základě umělého rozdvojení Německa mezi zájmové sféry vítězů druhé světové války, a proto měli představitelé vůdčí státostrany SED problém vytvořit silný mýtotvorný příběh, který by legitimizoval panství. Nebyl k tomu ostatně důvod, neboť vznik dvou německých států byl spíše záležitostí okupačních správ než vnitřních politických bojů, a tak si východoněmečtí představitelé vystačili s mýtem antifašismu.

O hegemonii československých komunistů by se dalo naopak říct, že byla výsledkem primárně domácího konfliktu, jehož poslední fáze začala po VII. kongresu Kominterny (Komunistické internacionály) roku 1935, kdy KSČ proměnila svůj antisystémový jazyk v jazyk státotvorného demokratického (a také protiněmeckého) nacionalismu. O závěru utváření komunistické hegemonie lze pak hovořit v souvislosti s volbami roku 1946, které komunisté vyhráli s 43,25% jako jediná strana, která se programaticky zřekla socialismu...

Můžeme mluvit o paradoxní hře, v které si komunisté vydobyli institucionálně-politickou hegemonii ve státě za pomoci podrobení se kulturní hegemonii českého liberálního nacionalismu, kterou nebyli schopni nabourat.¹ Z hlediska teorií populismu se tedy nejednalo o populismus ve smyslu přiblížení svého jazyka "obyčejným lidem", ale o demagogické podbízění se ideologii, s níž se ve společnosti prosadilo české národovecké měšťanstvo. S trochou nadsázky by bylo možné tvrdit, že největším politickým úspěchem mladočechů se stali čeští stalinisté. Z této perspektivy bychom pak mohli chápat okupaci vojsky Varšavské smlouvy roku 1968 jako proměnu rusofilního fantazmatu konzervativně liberálních nacionalistů v realitu noční můry.

Bardem nacionalistického mýtu o dějinném poslání československých komunistů se totiž stal Zdeněk Nejedlý, jehož argumentační schéma se strukturou své výstavby podobá o několik let mladší lukácsovské teorii o kulturním dědictví evropského proletariátu. Pozdní Györgi Lukács přisuzuje proletariátu ve své již značně dogmaticko-stalinistické interpretaci "historického materialismu" kulturní poslání dědice humanismu a osvícenství. Lukács v podstatě překládá marxistické schéma teorie o historické posloupnosti hegemonie tříd do jazyka kultur a zejména intelektuálních dějin. Podle Marxových analýz z *Třídních bojů ve Francii a 18. brummairu Ludvíka Bonaparta* evropská buržoazie dohrála svou progresivní roli v důsledku kontonace s vystoupením pařížského proletariátu při jeho ozbrojeném povstání v červnu 1848.

Lukács uvádí tuto historickou událost jako zenit duchovního pokroku buržoazní třídy, za kterým se počíná krize buržoazní filosofie a její obrat směrem k reakci až fašismu. Jestliže pokrok buržoazní filosofie vrcholil o mladého Hegela, první kvítka jejího zpátečnického směřování pak mají propukat u Schellinga. Krize buržoazní filosofie, datovaná Lukáčsem léty 1848 až 1918, se také kryje s proměnou kapitalismu volné soutěže v kapitalismus monopolní. Dialektická proměna původně revoluční ekonomické formace ve svůj reakční opak se tedy má odehrávat komplexně, ve všech rovinách lidského bytí – v základně i nadstavbě. Tak jako se tato metamorfoza projevuje v ekonomické struktuře ustavováním trustů a kartelů, ve filosofii pak epistemologií antiosvícenského iracionalismu, který staví intuici proti formální logice. Říjnová revoluce pak měla postavit buržoazii definitivně proti proletariátu, aby její filosofie přešla po roce 1918 plynule od schopenhauerovského pesimismu a nietzscheánského iracionalismu ve fašismus Spenglera a Heideggera.

Lukács v podstatě rozvíjí Leninovu legitimizační myšlenkovou hru o tom, že Marxovo učení "je zákonitým dědicem toho nejlepšího, co vytvořilo lidstvo v 19. století v podobě německé filosofie, anglické politické ekonomie a francouzského socialismu."² Jestliže východiskem z krize buržoazní filosofie se pak v Lukáčsových očích stala Leninova epistemologie z *Materialismu a empiriokriticismu*, Stalin pak interpretuje leninismus jako (dle Stalinovy byzantinské ortodoxie jediný správný) marxismus epochy imperialismu, proletářských revolucí a diktatury proletariátu. Sám sebe pak Stalin nechával oslavovat jako nejlepšího Lenina žáka epochy budování socialismu a přechodu ke komunismu a jako čtvrtého klasika marxismu-leninismu. Ze všech těchto ideologických kořenů vyrůstá binarita mentální struktury pozdního Lukáče, kde stojí v jednom pokrokově levicovém bloku

1 Górný, Mezi Marxem a Palackým, Praha 2018, str. 40

2 Lenin, Spisy, sv. I., Praha 1951 str. 57

marxismus, mladý Hegel a Marx proti reakčně pravicovému bloku existencialismu, Schellinga a Kierkergaarda.

Zatímco však za kamennou zdí Lukácsova robustního dogmatismu je pohřben (byť zaživa) alespoň skelet materialistické teorie o historickém poslání proletářské třídy, z narudlé slupky Nejedlého jablíčka vylézají červi romantizujícího uvažování v kategorii národů. Zdeněk Nejedlý totiž přisoudil komunistům podobnou roli dědiců českého národního obrození, při kterém buržoazie měla být nedůsledná nebo jej dokonce zradit. Nejedlý svůj argument opírá o lidovou povahu českého národa, který byl po bitvě na Bílé hoře zbaven šlechty. Zatímco nacionalismus české germanizující buržoazie měl být pouhým nástrojem v boji proti německé konkurenci, hlavním aktérem českého národního obrození byli především divadelníci, skladatelé, básníci, spisovatelé, učenci, učitelé a novináři, z nichž nejdůležitější Nejedlý míní Karla Hynka Máchu, Boženu Němcovou, Bedřicha Smetanu a Alojse Jiráska. Komunisté, zvolení ve volbách 1946 za vůdce českého národa, se tak měli stát v tomto podání dědici tradic jeho revolučních zápasů, vyprávěných v dílech zmiňovaných umělců.

Nejedlý touto diskursivní hrou završil proměnu revoluční KSČ 20. let, která opírala svůj kulturní vliv o avantgardní umělecké sdružení Devětsil v čele s Karlem Teigem, v kulturně zpátečnickou státostranu, opírající svou historickou legitimitu o kulturní tradice romantického nacionalismu. Počátek tohoto obratu samozřejmě nelze hledat nikde jinde než ve stalinistickém obratu Kominterny a KSČ, jejíž gottwaldovské vedení postupně vyměnilo tvůrčí novátorství modernismu za esteticky konzervativní kých sovětské verze tzv. socialistického realismu. Jak uvádí polský historik Maciej Górny, Jirásek *"byl součástí národní tradice, kterou mladí komunisté neakceptovali, protože v ní spatřovali projev maloměšťanského nacionalismu."*¹ Přestože Nejedlý konvertoval v meziválečném období k politickému marxismu, jako představitel starší generace se již nikdy nezbavil kulturního nacionalismu pěveckých spolků 19. století a sokolských sletů.² Pro Klementa Gottwalda, jehož třídní původ nemanželského syna chudé zemědělské dělnice mu evidentně neumožnil významně překonat kulturní obzory formované výklady pedagogů základní školy a truhlářského mistra, znamenala Nejedlého záliba v Jiráskovi, Smetanovi a Němcové kulturní kontinuitu mezi vedoucí pozicí KSČ a národním obrozením.³ Nejedlého základní argumenty, které měly podepřít historickou oprávněnost diktatury KSČ, se pak také staly základním skeletem narativní struktury oficiálních dějin dělnického hnutí.

Historik Vítězslav Sommer při své dekonstrukci stranického dějepisectví 50. a 60. let vychází ze sociálního výzkumu, při kterém bere na zřetel především institucionální zakotvení historiků při Ústavu dějin KSČ a proměnu vědeckých paradigmat tohoto ústavu. Sommer, inspirován Sabrowem, pak rozlišuje tři paradigmata stranického dějepisectví.

První paradigma je zakladatelské a odpovídá hrubá období Stalinovy vlády (a krátkému období po ní), kdy historiografie byla služkou strany. Tato vývojová diskontinuita je současně charakteristická personální kontinuitou historiků, které Sommer řadí do tzv. Kunderovy generace. Poúnorová tzv. Kunderova generace komunistických intelektuálů je totiž typická svým dvojfázovým vývojem, charakteristickým obratem od dogmatických stalinistů pozdních 40. a raných 50. let k reformním komunistům 60. let.

Jak uvádí Sommer, *"historické výklady se zaměřovaly především na dvě základní entity: národ a stát. Národ byl hlavním hrdinou historických příběhů"*⁴ Základní narativní konstanty sovětského stalinistického dějepisectví byly skloubeny s českými nacionalistickými motivy v příbězích psaných sorealistickým stylem budovatelských románů. V podstatě se

1 Górny, tamtéž, str. 41

2 Tamtéž, str. 41

3 Tamtéž, str. 42

4 Sommer, Vítězslav, *Angažované dějepisectví*, Praha 2011, str. 98

jednalo o texty přizpůsobené aktuálním agitačním potřebám strany. Důležité je ovšem všimnout si rozporu mezi významem kladeným národu (případně lidu, masám či třídě) a osobnostem, stojícím v jeho čele. Základní binární opozicí nejedlovské mytologie se pak stal střet mezi tracionalistickým lidem a zrádnými, často kosmopolitními elitami. V případě dějin dělnického hnutí se pak jednalo o konflikt mezi KSČ a českými buržoazními stranami v otázkách Mnichova, nacistické okupace a Února. KSČ v těchto narativech vystupuje jako síla hájící české národní zájmy proti vlastizrádné buržoazii.

Dalším podstatným rysem stalinistické ideologie (ať už se týkala umění nebo vědy) byla tzv. stranickost. Sommer vypráví dějiny pojmu stranickosti od jeho leninského období až po dobu stalinismu. V Leninově koncepci měla být stranickostí rozuměna především reflexe třídního kontextu vědy a umění. Stalin pak chápal stranickost jako otevřenou instrumentalizaci vědy a umění zájmům strany a bezprostředního praktického využití. Paradigmatickým příkladem sovětského stalinistického dějepisce se stal *Stručný výklad dějin VKS(b)*. Stalinistický obrat však znamenal také obrat směrem k ideologii velkoruského šovinismu. Ruská pravoslavná věrouka, mýtus o Třetím Římě a slavanofilství nyní promlouvaly jazykem marxismu-leninismu o vůdčí úloze SSSR na cestě lidstva směrem k pokroku a o bolševické straně jakožto strážkyni jediného pravověrného výkladu učení Marxe, Engelse a Lenina.

Diskontinuita mezi zakladatelskou fází propagandistického paradigmatu a etablovanou fází paradigmatu tzv. normální vědy byla charakteristická činiteli Stalinovy smrti a Chruščovovy kritiky kultu jeho osobnosti a politiky na XX. sjezdu KSSS roku 1956. Vlivem těchto okolností dospělo klíčové dílo tohoto období do jiné podoby, než jakou získal *Stručný výklad dějin VKS(b)*. Pro *Dějiny Komunistické strany Československa* z roku 1961 se rozhodujícím kritériem stala tzv. vědeckost. Post-stalinistický princip tzv. vědeckosti znamenal pro stranickou historiografii proměnu její role ze služby strany v její vědeckou pomocnici při socialistické výstavbě. Věda ani nadále neměla získat autonomní status. Historici Ústavu dějin KSČ se však měli změnit z propagandistů v experty. Z hlediska Kuhnovy strukturalistické koncepce vědeckých revolucí, s kterou Sommer pracuje při periodizaci dějin stranického dějepisce, mělo jít v případě tohoto paradigmatu o "řešení hádanek" v rámci pojmů, teorií, instrumentů a metodologií vytvořených v předchozí, "revoluční" fázi.

Vřešení hádanek však mělo vyústit v krizi post-stalinistického paradigmatu vědeckosti. V úvodní části jsem zmiňoval Cauvinovu teorii, podle které mohou změny symbolické struktury předcházet nebo utvářet změny struktur sociálních. Jinými slovy, že duchovní či intelektuální proměny mohou anticipovat změny společenské. Destalinizační proces se pochopitelně týkal nejen stranické historiografie, ale také dalších společenských věd. Tyto paradigmatické proměny pak lze v kontextu uvedené teorie chápat jako předzvěst změny paradigmatu reálné politiky KSČ během tzv. Pražského jara roku 1968.

Stále radikálnější reflexe období Stalinovy pak vyústila v pokus o rehabilitaci tzv. československé cesty k demokratickému socialismu. Podle Sommera, který nazývá toto kritické stadium obdobím reformního komunismu, mělo hrát reformní stranické dějepisce úlohu vypravěče legitimizačního příběhu reformního komunismu a jeho československé cesty k socialismu. Nadále měla patřit k hlavním badatelským otázkám hegemonie dělnictva a její počátky.

Tato kritická fáze však nevyústila v nové vědecké paradigma v důsledku vojenského potlačení reformního procesu a následné likvidace Ústavu dějin KSČ (přejmenovaného v roce 1968 na Ústav dějin KSČ). Hlavní ideolog normalizačního dějepisce Václav Král se posléze s reformním proudem vypořádal 1973 v souboru analytických statích, nazvaných *Historiografie. Její retrospektivy a perspektivy*. Král ve své stai, která nesla zcela v duchu

Poučení z krizového vývoje ve straně a ve společnosti po XIII. sjezdu KSČ, vyrovnává účty s reformně komunistickým dějepisectvím (nazývaným pravicově oportunistickým či revizionistickým). Mezi chyby, které tomuto proudu vyčítá, měla patřit například tolerance vůči tzv. nemarxistickým přístupům, nekritické přejímání teoretických vlivů ze Západu, zvláště pak z Německé spolkové republiky, apod. Králova kritika 70. let byla v podstatě shodná s kritikou Jana Pachty v 50. letech vůči tzv. kosmopolitismu a pekařovštině v dějepisectví první republiky.

Likvidace odborného personálu Ústavu dějin socialismu, který získal svou kvalifikaci během 50. a 60. let, však přinesla oboru takové ztráty, že historici přeživší normalizační čistky již žádné nové paradigma stranických ději vytvořit nedokázali. Poslední prací na téma dějin dělnického hnutí, která v normalizačním Československu vyšla, byla *Od Heinfeldu ke KSČ* Jana Galandaura z roku 1987. Přejít z zájmu tohoto historika od dělnického hnutí směrem k dějinám šlechty (Konopiště slovem i obrazem, Praha 1988) či k dějinám první republiky může sloužit jako ukazatel nástupu polední, erozivní fáze podobně, jako jsmě to mohli sledovat na příkladu závěrečného období Německé demokratické republiky v druhé polovině 80. let.

Sommerova periodizace se ovšem týká vědecké tvorby Ústavu dějin KSČ. Této periodizaci se vymyká především obor historické etnografie dělnictva 60. a 80. let. Jde především o *Rosicko-Oslavansko: Život a kultura lidu v kamenouhelném revíru* (Praha, 1961) a *Stará dělnická Praha* Antonína Robka (Praha, 1981).

II. Politické dějiny

Poté, co jsem nastínil české, respektivě československé ideologické podmínky dějepisectví, nyní přejdu k nastínění pohledu historiků na dělnickou třídu podobně, jak jsem to učinil v předcházející kapitole.

Nutno konstatovat hned ze začátku, že politické dějiny představují dominantní disciplínu při výkladu československých dějin dělnictva, a proto také zaberou větší část této kapitoly. Ještě předtím, než přejdu k stalinistické fázi stranického dějepisectví, však budu věnovat pozornost práci Arnošta Klímy *Počátky českého dělnického hnutí*, publikované roku 1948 v Nakladatelství Orbis.

Na narativu Klímovy práce je v rámci nejedlovského ideologického kontextu zajímavé to, že se zcela vymyká jeho nacionalistickému příběhu. Zatímco Nejedlý interpretoval český komunismus jakožto nejlepšího dědice českého nacionalismu, Klíma se naopak snaží ukázat, jak se rané české sociálně demokratické hnutí postupně zbavovalo ideologické hegemonie nejprve konzervativních staroáčů, a později také liberálních mladoáčů, až si skrze stávkové boje emancipovalo k vlastní třídní subjektivitě, politické straně i socialistické ideologii.

Klíma rozlišuje tři fáze proměn jednotlivých hegemonních ideologií v rámci českého dělnického hnutí 70. let 19. století. V letech 1870 až 1872 se ještě jednalo o nadvládu staroáčů, jejichž propagandisté hlásali v časopise *Dělník* ideu superiority národa a národní otázky před otázkou sociální. "*Jen národ může dělnictvu pomoci, dříve ale musí sám býti šťasten a musí mít svá nezadatelná práva a svou samostatnost. Dělnictvo sice nezapomene svých vlastních práv, ale v této době chce milerádo své svízele i nadále nésti, pokud nebude*

národ vítězem", prohlásil Bavorský 7. srpna 1870 k dělnickému táboru na hoře Ještěd.¹ Pojem národ zde přitom neměl být chápán v moderním kontextu jakožto jazykové a kulturní společenství, ale v jeho předmoderním, dalo by se říci ještě feudálním významu jako vyšší třída, v tomto kontextu české podnikatelské a aristokratické kruhy.² Staročeši se tedy snažili touto rétorikou podřídit zájmy dělníků zájmům třídy kapitalistů a pozemkových vlastníků.

Založení Dělnických listů roku 1872 v čele s jejich šéfredaktorem Josefem Barákem pak přinesly nadvládu mladočechů, která měla trvat zhruba až do let 1874 – 1875, kdy došlo k založení československé sociální demokracie a stávce brněnských tkalců. Barák však opustil redakci listů ještě v září téhož roku, a mimo jiné i v důsledku této personální proměny se začal měnit i diskurs tohoto periodika, a to směrem od liberálního nacionalismu k socialismu I. Internacionály. Tato proměna se ostře projevila například tím, že se významným přispěvatelem stal Josef Boleslav Pecka, jehož internacionalistické pojetí dělnického boje stálo v přímém kontrastu k Barákovu nacionalismu.

a) stalinistická fáze stranického dějepisectví

K typickým představitelům stalinistického období stranického dějepisectví řadím Zdeňka Šolleho a Jana Pachtu. Šolleho *Dějiny dělnického hnutí v českých zemích koncem minulého století a Dělnické hnutí v českých zemích za imperialistické světové války* z let 1951 a 1952. Šolleho výklad dějin dělnického hnutí se nese přesně v duchu ruského pravoslavní překládaného do jazyka marxisticko-leninské ortodoxie.

V *Dějínách dělnického hnutí v českých zemích koncem minulého století* se osa konfliktu v rámci hnutí točí kolem binárních opozic ortodoxního marxismu definovaného Engelsem a oportunistu – ať už pravicového v podobě reformismu a revizionismu nebo levicového v podobě anarchismu. "*Bedřich Engels, vědom si zvláště výhodné objektivní situace pro sociálně demokratickou stranu v Rakousku, byl bezpečnou oporou rakouskému revolučnímu hnutí a brzdou růstu oportunistických tendencí*",³ vykládá Šolle takto roli Engelsovy osobnosti v dějinách II. Internacionály a jejich jednotlivých sekcí, zejména v dějinách rakouské sociální demokracie. Šolleho stalinistická interpretace, v které Engels hraje úlohu jakéhosi velekněze pravověrnosti marxistické doktríny, tak stojí v protikladu k dějiné roli proletariátu. Proletariát a jeho strana jako by se pak bez Engelsových rad ocitla zcela bezradná vůči hegemonické penetraci "buržoazních ideologií" do vlastního hnutí.

Narativní struktura *Dělnického hnutí v českých zemích za imperialistické války* je rovněž založena binárních opozicích nositelů pravověrné revoluční politiky a oportunistických zrádců. Šolle uvádí, že dělnická třída se po válce "*rozešla se sociálně demokratickými zrádci a v čele s Bohumírem Šmeralem, kolem něhož se tehdy seskupilo jádro proletariátu věrných funkcionářů, jako byl Antonín Zápotocký, Karel Kreibich a jiní, vytvořila si svůj revoluční předvoj, hlásící se věrně k ideám Velké říjnové socialistické revoluce, Komunistickou stranu Československa.*"⁴

Prací, která měla plnit jakousi roli diskursivního patníku stalinistického dějepisectví, se stala kniha Jana Pachtu *Pekař a pekařovština v českém dějepisectví*. Pachta v textu konstruuje identitu stranického dějepisectví skrze vyváření obrazu Druhého – tím je myšleno především dějepisectví Gollova žáka Josefa Pekaře. "Pekařovština" je Pachtou interpretována v duchu nejedlovského narativu. Paradox Pachtovy kritiky Pekaře tkví rozporuplných výtkách z kosmopolitismu (tj. v podstatě z výkladu českých dějin v evropském kontextu) i nacionalismu

1 Klíma, Arnošt, *Počátky českého dělnického hnutí*, Praha 1948, str. 49

2 Tamtéž, str. 49

3 Šolle, Zdeněk *Dějiny dělnického hnutí v českých zemích koncem minulého století*, Praha 1951, str. 201

4 Šolle, Zdeněk; *Dělnické hnutí v českých zemích za imperialistické války*, Praha 1952, str. 125

zároveň. Pekařův nacionalismus měl pak v konečném důsledku vyústit v ideologickou podporu nacismu.

*"Pekařovské dějiny, které byly úzce spjaty se životními zájmy měšťácké společnosti, které tuto společnost podpíraly a dodávay jí argumenty k ospravedlňování její režimu hladu, bídy a násilí, tyto dějiny nakonec jako zbraň posloužily proti našemu lidu, jako prostředek k upevnění cizí nadvlády, jako nepřátelská síla, ohrožující samu existenci našeho národa. Pekařovské dějiny skončily zradou našeho lidu a naší vlasti tak jako třída, z které vznikly, uzavřela své dějinné poslání vydáním našich zemí cizím uchvatitelům. A tak jako mnichovanští zrádové jsou namnoze ještě dnes skryti v naší společnosti a ze svého úkrytu se snaží rozvracet dílo našeho lidu, tak i pekařovské přežitky působí ještě dnes ve vědomí některých našich lidí a brání jim oddat se práci pro novou, spravedlivou a lidu náležející skutečnost."*¹

Z metodologického hlediska je pak pozoruhodná především Pachtova kritika Pekařovy kritiky Palackého. Pekař měl totiž odmítat Palackého výkladové rámce z pozic gollovského pozitivistického studia pramenů. Přestože stalinistické dějepisectví rámovalo zpracovávaná fakta do výkladu teorie "historického materialismu", těžko najít způsob, v čem by při studiu pramenů překonalo metody klasického historismu.

b) post-stalinistická neboli paradigmatická fáze stranického dějepisectví

Dějiny Komunistické strany Československa představují podle Sommera paradigmatický text stranického dějepisectví, které znovuintegrovaly zcela převyprávěný příběh KSČ do národních dějin. V podstatě jde o jednoduchý pohádkový příběh zápasu dobra se zlem zakončený happy endem. Zlo zde představují třídní nepřátelé spolu s představiteli oportunistických tendencí, zatímco dobro nositelé revoluční linie té které etapy. Post-stalinistické dějepisectví tak zachovává kontinuitu se stalinistickým dějepisectvím ve všech základních rysech, s výjimkou jediného: kultu osobnosti. Ústřední narativ obou dvou fází je však založen na binární opozici marxistické revoluční pravověrnosti a renegátského oportunismu.

Kontinuita zůstává zachována také ve způsobu zobrazování nepřítele, tj. oportunistů a zrádců. Sommer ukazuje, že tento obraz je paranoidní, neboť autoři knihy nabízejí pohled na nepřetržitý souboj revolučních vůdců proti spiklencům, zradám reformistů a intrikám buržoazie.² Historická legitimizace diktatury KSČ se tedy opírala v tomto podání o dynamický sled peripetií počínaje zápasy prvních dělnických spolků přes konfliktní vývoj sociální demokracie a její rozkol až po zápasy samotné KSČ, které vyvrcholily nastolením její hegemonie. Ani výklad následující poúnorové dějiny se však nevyhl teoriím spiknutí. Nejchoulostivější problematikou celých dějin se stal proces s Rudolfem Slánským. Přestože v roce vydání knihy dosud nedošlo k rehabilitaci Slánského, vědělo se o pochybnostech jeho procesu. Proto se výklad vyhýbavě zmiňuje pouze o jeho odvolání z funkcí a odsouzení.³

Co se týče jednotlivé periodizace, rozčleněné do zlomových období vývoje dělnického hnutí, v každé konkrétní dějinné fázi se pak setkáme s konkrétní aplikací boje dobra správné revoluční linie se zlem politického oportunismu. Prvním takovým vážným obdobím byl rozkol české sociální demokracie v důsledku represivní politiky konzervativní Taaffeho vlády v 80. letech 19. století. Dozvíme se, že strana musela překonat rozklížení mezi reformistický proud, který prosazoval dílčí požadavky a legální metody boje, a proud anarchistický,

1 Pachta, Jan; Pekař a pekařovština v českém dějepisectví, Brno 1950, str. 38

2 Sommer, Angažované dějepisectví, str. 226

3 Dějiny KSČ, Praha 1961, str. 578

zdůrazňující především konečný cíl a prostředky individuálního teroru.¹

Další období bojů sociální demokracie je ohraničené léty 1898 až 1917. Je to období vstupu sociální demokracie do parlamentní politiky. Poté, co překonala mučednickou fázi politické perzekuce a přijala marxismus jako svou hlavní ideovou výbavu, měla tentokrát čelit pokušení politické kolaborace zkorumpovaných sociálně demokratických funkcionářů a poslanců a pronikání tzv. buržoazního nacionalismu do dělnického hnutí. Osa konfliktu se měla tentokrát točit kolem sporu revolučního marxismu s parlamentním reformismem a revizionismem.²

Konečný rozkol sociální demokracie vyústil v poválečné době ve vznik levicové frakce tzv. marxistické levice, která se stala základem k vytvoření samostatné KSČ v květnu 1921. Další peripetie jsou pak v podstatě opakováním podobného vývoje konfliktu revoluční linie s oportunistem, jen na nové institucionální úrovni. Vnitřní konflikty KSČ jsou tak interpretovány jako zápas Gottwaldovy "bolševické" linie proti pozůstatkům tzv. sociáldemokratické linie. Interpretace boje KSČ od druhé poloviny 30. let pak konečně navazuje na (později vytvořený) nejedlovský nacionálně liberální narativ, v jehož rámci se komunisté stávají předními bojovníky za národní suverenitu československého státu proti německému nacismu a hegemonem národně demokratické revoluce na konci války. Výklad poválečné výstavby socialistické společnosti v podobě plnění pětiletých plánů se pak stává v podstatě oslavou komunistické strany k čtyřicátému výročí jejího založení.³

c) reformně komunistická fáze stranického dějepisectví

Post-stalinistický narativ historické legitimizace diktatury KSČ se začínal dostávat do krize v první polovině 60. let 20. století. Historici z Ústavu dějin KSČ proto začínali hledat jiné legitimizující příběhy, než byl černobílý pohádkový obraz nekriticky oslavující úspěchy budování "sovětského" modelu socialismu. Alternativní vyprávění, s kterými se straničtí historici pokoušeli přicházet, se posléze stávala součástí historické legitimizace destalinizačního procesu. Jedním z takových narativů se stal příběh československé cesty k demokratickému socialismu. Tento příběh se odkazoval především na poválečné období mezi Květnem 1945 a Únorem 1948 a vedení KSČ za Jana Švermy v roce 1935. Ke klíčovým historiografickým textům, které se kriticky vyrovnávaly s dosavadním dějepisectvím, patří článek Jana Křena a Michala Reimana *K syntéze našich novodobých dějin* z roku 1963 a publikace z roku 1964 *Ke studiu dějin KSČ*, která obsahovala kritickou předmluvu k *Dějinám KSČ*. Za nejvýznamnější historické práce reformně komunistického stranického dějepisectví lze považovat ranou studii Zdeňka Kárníka *Za československou republiku rad* (1963) a především pak jeho dílo *Socialisté na rozcestí* z roku 1968.

V ideovém rámci Křenovy a Reimanovy stati, kde nijak nepřekračují horizont XX. sjezdu KSSS, nese všechnu odpovědnost za nedostatky dosavadního stranického dějepisectví vágně pojímaný problém "kultu osobnosti".⁴ Přestože je stalinistické dějepisectví krizováno za svou služebnost a frázovitou rétoriku, ani jazyk této statě nebyl prost nadužívání zaklínací formule "kult osobnosti". Křen a Reiman pak při pokusu o formulaci nové koncepce stranického dějepisectví vyzdvihovali především vědecká kritéria, a namísto stalinisticky chápané stranickosti (tj. podřízenosti straně) měla stranická historiografie plnit především

1 Tamtéž, str. 45

2 Dějiny KSČ, str. 69 - 113

3 Tamtéž, str. 704

4 Somemer, str 337

společenskou funkci.¹

Oba Kárníkovy důležité texty ze 60. let zaměřují těžiště svého zájmu na úlohu hnutí dělnické třídy a stranicky organizované levice na období revolučních zvratů od konce první světové války až do prosincové generální stávky roku 1920. Jedná se tedy o nesmírně dynamické období plné rozporů uvnitř a mezi socialistickými stranami, jejich vztahu s dělnictvem a v neposlední řadě také s ostatními vrstvami obyvatelstva českých zemí a jejich politických reprezentací. Kárník se zde pokouší analyzovat, jakou roli sehrávaly tyto jednotlivé vrstvy a proudy při vzniku samostatného československého státu a při pokusech přerod národně osvobozené revoluce v revoluci sociální.

Za československou republiku rad z roku 1963 představuje rozchod s dosavadním rámováním dějin dělnického hnutí, až dosud víceméně redukováným na výklad rozhodnutí či výroky vůdčích představitelů těch kterých politických směrů, a v podstatě tak poplatným náhledům tradičního dějepisceví politických elit. Kárník se zde změřuje na spontánní masové hnutí dělnických rad, vzniknuvších většinou nezávisle na vůli a dohledu sociální demokracie a národních sociálů. Přestože dějiny dělnických rad by také nabízely perspektivu jejich elit, Kárník se zajímá spíše o nadosobní dějiny těchto útvarů. Kárníkův reformně komunistický náhled, z jehož úhlu porovnává postoje jednotlivých sociálně demokratických frakcí k dělnickým radám, však zůstává kontinuální se stalinistickou a post-stalinistickou historiografií v binárním výkladu o zápasu historicky pravdivé linie revolučního marxismu (tj. vznikající marxistické levice) s pravicově oportunistickým a nacionalistickým vedením sociální demokracie.

Dělnické rady začaly vznikat teprve poté, co měly selhat národní výbory. Národní výbory vznikaly v situaci smrtených křečí rakouské monarchie a během převratu, kdy docházelo k přesunům moci. Tyto instituce však byly organizovány především zeměpisně podle principu místa, a brzy byly koptovány do struktur státní moci a následně zrušeny, neboť politická reprezentace vzniknuvšího československého státu preferovala převzetí administrativního aparátu rakouského státu před sponánně se utvářejícími orgány místní samoprávy.

V kontextu tradovaného levicového narativu můžeme říci, že ruská bolševická revoluce a vznikající sovětské režimy na území Bavorska, Maďarska a jižního Slovenska inspirovaly československé dělníky ke spontánnímu zakládání dělnických rad v továrnách, na statcích a v obcích. Klíčovou otázkou všech otázek, na které se štěpila sociální demokracie, se stal poměr k ruské revoluci. Ve dnech 27. - 30. prosince 1918 se konal XII. sjezd sociální demokracie, představující vítězství státotvorného reformistického proudu evoluční socializace v rámci parlamentní demokracie. Revoluční marxisté kolem Bohumíra Šmerala v důsledku toho založili list Sociální demokrat jakožto ideový orgán vznikající frakce marxistické levice, jejímž cílem bylo dobýt sociální demokracii zevnitř.

Dělnické rady, jejichž první zárodky položila Hořická dělnická rada, se staly během let 1919 – 1920 vnitropoliickou otázkou rozkolu československé sociální demokracie. Centrum hnutí dělnických rad vzniklo na Kladensku. 18. dubna 1919 se konala na Kladně schůze 350 důvěrníků ze závodů a 150 zástupců dalších vrstev, kde se rokovalo o založení okresní kladenské dělnické rady. Volby do rad se pak konaly v květnu téhož roku.

Kárník se přitom snaží diferencovat mezi pojmy "dělnická rada" a "závodní rada". Závodní rady jsou v Kárníkově interpretaci kontrolní organizace závodních důvěrníků známé již z konce 19. století, zatímco dělnické rady se měly stát v rámci továrních mikrostruktur potenciálně základními stavebními kameny diktatury proletariátu. Rudozelená vládní koalice Vlastimila Tusara pak měla chtít legalizovat právě pouhé závodní rady, aby uspokojila

---

1 J. Křen – M. Reiman, K syntéze našich novodobých dějin, in: Příspěvky k dějinám KSČ 2/1963, s. 208 - 226

dělnickou třídu ústupkem a současně zachovala parlamentární formu vládnutí.¹

Přestože hnutí dělnických rad v některých místech (Kladno, Rakovník, Slaný, Smíchov, Louny, Karlín, Mladá Boleslav apod.) přerůstalo v divoké vyvlastňování velkostatků, odzbrojování sedláků, obsazování četnických stanic, pošt a nádraží a v ozbrojené střety s vojskem, tedy v zárodek ozbrojeného povstání, marxistická levice se nestala hegemonem tohoto hnutí, ale nepřipravena stála na jeho chvostu.²

*"Hlavní vinu na porážce generální stávky měli pravicoví socialisté a odboroví předáci. Část viny, jež vyplývala z nepřekonaných vlivů centrismu, však spočívala i na marxistické levici"*³, píše Kárník v duchu konfliktualistického paradigmatu o střetu revolučního marxismu s pravicovým oportunistem. Závěrečným poznáním, ke kterému Kárník došel v rámci svého výzkumu československých dělnických rad a jejich porážky, je absence ideologické hegemonie revolučního marxismu v dělnickém hnutí. Jinými slovy, příčinou porážky hnutí rad se stala naopak hegemonie reformismu, díky které byly původní národní výbory kooptovány do parlamentně demokratické republiky a následně zlikvidovány a nahrazeny byrokratickým aparátem.⁴

Hegemonie se stala hlavním výzkumným problémem také v další Kárníkově práci *Socialisté na rozcestí*, publikované roku 1968 k padesátému výročí vzniku samostatného Československa. V této práci, kde Kárník vypráví o proměnných postojů především českých (československých) a německorakouských socialistů k rakousku a k české státoprávní otázce v závěrečných letech první světové války a v roce 1918, však již překonává černobílou binaritu střetu pravověrné linie s "kacíři", a to skrze trojrozměrný narativ, kde můžeme rozeznat tyto politické linie: a) předválečné a válečné rakušanství tzv. austromarxismu, b) reformistický a nacionalistický státoprávní proud spolupráce s občanskými stranami pod hegemonií masarykovské Maffie, c) rodící se proud marxistické levice inspirované Říjnovou revolucí.

Ve válečných letech 1914 až 1917 převažoval v sociální demokracii provládni prorakouský proud, zdůvodňující podporu války bojem proti ruskému carismu. Menšinovým proudem v československé, německorakouské sociální demokracii i ve II. Internacionále byl protiválečný mírový, představovaný konferencemi v Zimmerwaldu a v Kientalu v roce 1916. Přestože Bohumír Šmeral patřil k menšinovému protiválečnému proudu, zastával až do roku 1918 českou verzi austromarxismu, inspirovanou Otto Bauerem. Svrchovaná samostatnost československého státu totiž nebyla předmětem debat ani politické imaginace představitelů představitelů českých politických stran až do roku 1918, a tak Šmeralovy státoprávní představy nesahaly dál než k proměně rakouské monarchie ve federativní demokratickou republiku.

Vstup USA do války na straně Dohody a ruská únorová revoluce zcela zvrátily poměr sil. Osud Rakousko-Uherského císařství, které se stalo naprostým vazalem Německé říše, byl zcela svázán s německým vítězstvím nebo porážkou na frontě. Co se týče vnitrostranického vývoje československé sociální demokracie, zde začaly krystalizovat dva hlavní proudy. Proti Šmeralově pasivní austromarxistické politice přezimování války začal aktivně vystupovat František Modráček se svým antimarxistickým družstevním socialismem a státoprávním nacionalismem. Představitelem dalšího proudu, stojícího proti Šmeralovi, byl plzeňský předák Gustav Habrman, který podporoval politiku sekundování Masarykově demokratické politice národního osvobození.

Obrat postojů k Rakousku nastal 30. května 1917. Dělnické protesty škodováckých

1 Kárník, Zdeněk; *Za československou republiku rad*, Praha 1963, str. 227 - 241

2 Tamtéž, 232

3 Tamtéž, str. 238

4 Tamtéž, str. 242 - 247

kováků v Plzni a národně sociálních dělníků v Praze zastihly vedení sociální demokracie nepřipravené na revitalizaci dělnického politického života. Postoj sociálně demokratického vedení se začala měnit v létě téhož roku.

Uprostřed roku 1917 se mezi českými socialisty (českoslovanští sociální demokraté a národní socialisté) vytvořila nová triáda postojů k českému, potažmo rakouskému státotvornému uspořádání. Zatímco šmeralovští austromarxisté zastávali přirozenopravní stanovisko českého spolkového státu v rámci federalizovaného podunajského soustátí, čeští národní socialisté prosazovali historické právo na vytvoření československého státu v jeho historických hranicích. Modráčkoví nacionalisté v rámci sociální demokracie pak hájili spolu s národními sociály československý stát, avšak s autonomií pro německou menšinu, a to v rámci podunajského soustátí, nikoli mimo Rakousko.

Šmeral i Modráček si uvědomovali nebezpečí pro další mír v Evropě, kdyby se čeští Němci ocitli v novém, jim cizím státě zcela bez práva na sebeurčení. Habrmanovská politika sekundování socialistických stran (sdružených v Socialistické radě) při hegemonní pozici agrárníků v rámci Národního výboru však přispěla k vytvoření československého státu, kde se státotvorným národem stali pouze "Čechoslováci". *"Hegemonie buržoazie v národním hnutí se upevňovala úměrně tomu, jak se socialistické strany stávaly součástí odbojového bloku."*¹

d) normalizační fáze "stranického dějepisectví"

Po čistkách a následném zrušení Ústavu dějin KSČ v roce 1970 – poté, co byl v roce 1968 překřtěn na Ústav dějin socialismu – nastal také instituciální konec reformního dějepisectví. Směr, který vyrůstal jako anomálie z kritiky post-stalinistického paradigmatu, tak byl zproštěn možnosti vyžrát v paradigma vlastní. Václav Král, jehož text *Historiografie. Její retrospektivy a perspektivy* z roku 1973 se stal pro dějepisectví tím, čím *Poučení z krizového vývoje ve straně a ve společnosti po XIII. sjezdu KSČ*, tudíž vůči reformním historikům argumentuje stejnou logikou. Mentální struktura Králova narativu je v podstatě totožná s narativem Pachtova stalinistického textu o pekařovském dějepisectví.

Mezi základní Královy výtky vůči reformní historiografii, kterou rámuje jako "pravcově revizionistickou", patří především tolerance jejich představitelů k pluraritě marxistických a nemarxistických přístupů² a *"přejímání cizích vzorů, pronikání rozmanitých ideologických vlivů ze Západu."*³ Král kritizoval skutečnost, že se *"v šedesátých letech otevřely hranice pro nekontrolovatelný styk s vědeckými institucemi, zejména v NSR."*⁴ Během roku 1968 mělo dojít dokonce až k čtrnácti setkání československých historiků se západoněmeckými, a v produkci československé historiografie se měly stále zřetelněji projevovat vlivy západní historické literatury a jejích teoretických východisek.⁵ Zatímco Pachtova kritika Pekařova tzv. kosmopolitismu se týkala především interpretace českých národních v evropských souvislostech, Král pak vytykal reformním historikům mezinárodní přesah jejich rozhledu a kontaktů. Král tuto kritiku samozřejmě myslel tak, že se československé dějepisectví začalo ocitát pod vlivem "západního imperialismu". Druhou, poněkud vystěženou stránkou stranou mince Královy kritiky samozřejmě byla skutečnost, že jádrové země západní Evropy (Německo, Francie, Velká Británie) byly a jsou centrem vědeckých inovací. Společný ideologický jmenovatel Pachtova i Králova narativu se pak nese v duchu nejedlovské mytologie o konfliktu pronárodních vlasteneckých sil, reprezentovaných

1 Tamtéž, str. 287

2 Král, Václav, *Historiografie*, Praha 1973, str. 6

3 Tamtéž, str. 8

4 Tamtéž, str. 8

5 Tamtéž, str. 8

komunisty, s kosmopolitními a protilidovými vlastizrádci. Vlastizrádci, zaprodaní vlivu západního imperialismu, jsou pak v Králově příběhu představováni reformními historiky Ústavu dějin socialismu.

Král pak v duchu "Poučení z krizového vývoje" vytýká československé inteligenci vůbec a historikům zejména, že si po roce 1948 ponechali předrevoluční, pouze obecně demokratickou ideologii, s kterou otevřeně vystoupili v roce 1968. Základní koncept národních dějin po roce 1948 pak podle Krále ještě nevycházel z marxistické základny, a teoretická slabost historiografie nebyla s to překonat předmrxistická rezidua.¹ Co se týče stalinistické a post-stalinistické fáze stranického dějepisectví, nelze s Králem než souhlasit, že se co do metodologie, ale v podstatě ani teorie nemohlo jednat o dějepisectví historického materialismu. Tak jako v případě dějepisectví NDR, tak také v případě českého stranického dějepisectví však nezbyvá než si položit otázku, co si vlastně pod takovýmto pojmem představit. Jde-li pak o nemarxistické pojetí národních dějin po roce 1948, tak Král sice nezmiňuje výslovně koncepci Zdeňka Nejedlého. Také v tomto případě však lze s Králem – paradoxně! - souhlasit.

V pokusu načrtnout koncepci historiografie poučené z krizového vývoje pak Král vyzdvihuje zejména problém stranickosti. Král souhlasí s reformní kritikou stalinistického dějepisectví, zejména co se týče schematické mentální struktury a frazeologické formy. Sám však nenavrhuje nic víc než teoreticky nijak podložený imperativ "spojení vědy se životem" dělnické třídy.² Normalizační čistky přinesly oboru takovou ztrátu kvalifikovaného vědeckého peronálu, že k vytvoření nového, teoreticky jasně vyprofilovaného paradigmatu stranických dějin nedošlo již nikdy.

Z politicky zaměřených stranických dějin období normalizace zůstává zásadním dílo Jana Galandauera, jehož dvoudílná monografie o životě Bohumíra Šmerala (Praha, 1981 a 1986) dokládá schéma o elitologické tendenci tohoto oboru. Těžko pak říct, zda *Od Heinfeldu ke vzniku KSČ* lze označit za dílo paradigmatické ohledně vědeckých náležitostí. V každém případě je však možné tuto práci označit za typicky normalizační z hlediska imanentně ideologických nároků na stranickost.

Přestože se Galandauer rozchází svým analyticky chladným vypravěčským stylem s emocionálním nasazením Šolleho raně stalinistických brožur 50. let a konspiračního rámování konfliktů post-stalinistických *Dějin KSČ*, mentální struktura *Od Heinfeldu ke vzniku KSČ* představuje negaci negace černobílé binarity stalinistického a post-stalinistického narativu o zápasu pravověrné revoluční linie s kacířskými oportunisty. Jak napovídá již sám název, červená niť příběhu proplétá zápas marxismu od jeho vítězství na hainfeldském sjezdu rakouské sociální demokracie z 1. ledna 1889 až po založení Komunistické strany Československa v květnu 1921. KSČ je pak v tomto příběhu interpretována nejedlovsky jako dědic těch nejlepších, v tomto kontextu těch nejrevolučnějších tradic českého dělnického hnutí. Sociální demokracie je potom naopak vykládána jako ta, co "*opustila hainfeldský program, marxismus, třídní vyhraněnost, její separaci od politiky buržoazní, její opozici vůči buržoaznímu státu.*"³ Galandauer k tomu dodává: "*Pokud můžeme mluvit o kontinuitě vývoje, pak jediné v tom smyslu, že reformistická sociální demokracie v Československé republice navázala na ty prvky reformismu, oportunismu, revizionismu a nacionalismu, které se projevovaly již v sociální demokracii v Rakousku před válkou.*"⁴

Vývoj Galandauerova odborného zájmu však může současně posloužit jako pomyslný seismograf proměn vládnoucí ideologie marxismu-leninismu. *Od Heinfeldu ke vzniku KSČ*

---

1 Tamtéž, str. 6

2 Tamtéž, str. 46

3 Galandauer, Jan; *Od Heinfeldu ke vzniku KSČ*, Praha 1986, str. 356

4 Tamtéž, str. 356

můžeme označit za mezní bod normalizovaného marxismu-lenismu v československé historiografii, neboť za ním se počíná jeho eroze podobně, jako tomu bylo v sousední NDR v důsledku politiky přestavby druhé poloviny 80. let 20. století. V tomto kontextu je tudíž příznačné, že další Galandauerovy práce se týkaly dějin šlechty nebo vzniku samostatného československa v roce 1918.

III Historická etnografie všedního dne

Pokud by se podle Jakuba Rákosníka "*nabourala historická teleologie tím, že by byla třídní identita prohlášena za kulturně a nikoli ekonomicky determinovanou entitu, pak by bylo možno zcela oprávněně klást otázky dotýkající se samotné podstaty komunistického režimu, protože tím by se začala rozpadat historická nutnost vývoje od kapitalismu k socialismu.*"¹ To byl podle Rákosníka důvod, proč domácí historiografie nedokázala vstřebat například západoevropské kulturalistické nebo pozdější linguistické obraty.

Přestože Edward P. Thompson zkoumal kulturní aspekty utváření identity anglické dělnické třídy pro sebe, nijak nevykloučoval materiální a socioekonomické předpoklady vzniku této skupiny o sobě.² Jak navíc v úvodu své knihy poznamenává, tyto kulturní aspekty jsou historické specifikum právě anglických dělníků.³ Těžko pak tento přístup schmaticky aplikovat pro podmínky středovýchodní Evropy, kde panovaly odlišné podmínky pro utváření třídních identit.

Etnografické studie Karla Fojtíka a Oldřicha Sirovátka *Rosicko-Oslavansko: život a kultura v kamenouhelném revíru*, Olgy Skalníkové *Kladensko: život a kultura lidu v průmyslové oblasti z pozdních 50. let* a *Stará dělnická Praha* Antonína Robka z raných 80. let 20. století jsou přitom zcela kompatibilní s nacionalistickým metanarativem Zdeňka Nejedlého. Etnografové svým výzkumem kulturních tradic a každodenních zvyklostí pracujícího lidu historicky legitimizovali diktaturu KSČ, hrající v tomto příběhu roli jejich dědice. Je přitom pravdou, že sovětským vzorem inspirovaná folkloristika a Thompsonův či Hoggartův obrat směrem ke kultuře představují zcela odlišné metodologické přístupy. Fojtík, Sirovátka, Skalníková i Robek v podstatě mechanicky aplikují výzkumné metody i badatelské otázky tradiční folkloristiky venkova na prostředí průmyslových dělníků. Z výzkumu folkloru například kladenských horníků se dozvíme mnoho o jejich zpěvnících, ústně či písemně tradovaném humoru či o hornických kapelách, hůře už pak zjistíme, jak a zda tato kultura nějak utvářela jejich třídní identitu. Vědecky mnohem cennější jsou ve zmiňovaných třech etnografických studiích ty kapitoly, které se týkají každodenního života dělníků, jejich rodinných poměrů, stravy, bydlení, odívání a společenského života. Přestože je tedy nutno v tomto ohledu přiznat československé etnografii její předstih před západoevropskými i východoněmeckými dějinami všedního dne, nelze nevidět chudobu její teoretické výbavy. Charakteristickým rysem všech tří etnografických analýz dělnické každodennosti je její strukturace do klasických binarit profánního a sakrálního a podle genderu mužského a ženského. Můžeme tak nahlédnout rozlišení dělnických pokrmů a oděvů podle všedních a svátečních dnů nebo podle pohlaví či věku.

Nejčastější poživatinou dělnictva v Praze, na Kladensku i Rosicko-Oslavansku byly brambory. V porovnání s Prahou a Kladenskem žili nejskromněji horníci a domkáři na Rosicko-Oslavansku, kteří byli živi převážně z brambor, žitného chleba a zřídka kdy z ovoce. Díky skrovným domácím hospodářstvím však bylo důležitým zdrojem jich domácí stravy maso vepřové, drůbeží, kozí či králičí. Chudí dělníci-bezzemci pak jedli především k snídani

1 Rákosník, Jakub; *Proměny diskursu české marxistické historiografie*, Praha 2008, str. 291

2 Thompson, E. P., *The making of the English Working Class*, London 1963, str. 11

3 Tamtéž, str. 11

žitnou či ječnou kávu a k dalším chodům pokrmy z bramborového těsta s levným lojem či umělým jedlým tukem.¹ K hlavním surovinám každodenní stravy kladenských horníků patřila mouka a dále brambory a mléko, zatímco sváteční stravy o posvíceních zase maso hovězí a vepřové a na Velikonoce například zelenina (špenát a brambory). Dalším významným zdrojem sváteční stravy kladenských horníků byly zabijačky.² Nejštědřejšího jídelníčku se těšili samozřejmě dělníci v Praze a jejím okolí, kteří ve všední den snídali kávu s chlebem, obědvali polévku z brambor, hrachu, česneku či kmína, a z masa nejčastěji skopové, a večereli pečené brambory, sýr, chléb a pivo. O svátcích, zejména v neděli, si pochutnávali k snídani na zrnkové kávě, buchtách či chlebu namazaném sádlem či máslem, k obědu na hovězí polévce s nudlemi, játrových knedlíčcích, ale nejraději na tradičním "knedlo-vepřo-zelo".³ Jak poznamenal národopisec Antonín Robek ve studii *Stará dělnická Praha*, strava lidových vrstev byla veskrze konzervativní.⁴

Ani v oděvu se rosicko-oslavanské havířské rodiny nemohly měřit. Místní dělníci a horníci nosili sice kazajky, vesty a kabáty, ale na nohou často jen dřeváky nebo dokonce vůbec nic. Bohatší nebyl ani úbor jejich ženských protejšků, jejich nejtypičtějším rysem byla především prostá sukně.⁵ Taktéž ženy a dcery kladenských horníků, trávicí život v soukromé sféře péče o rodinu a domácnost, prakticky nepoznaly jiný než všední šat, sestávající z tradiční sukně a tzv. jupky. Všední i pracovní oděv jejich mužů a otců byl pak jeden a tentýž, a o svátcích nosili z módy vyšlé černé šaty městského typu.⁶ Barvitěji je pak Robkem popsán všední i sváteční oděv pražského dělnictva. Ve všední den v létě i v zimě nosili pražští dělníci vlněné, cajkové, štruksové kalhoty nebo "hamburačky", vestu, sako, případně kazajku, klobouk, čepici a pevné šněrovací boty. V zimě pak kabát, kulich a často papírovou vystýlku v botách. Přestože v rámci tradičního rozdělení genderových rolí a společenských tlaků ohledně ženské krásy dbaly o zevnějšek více ženy, jak uvádí Robek, v pražských dělnických rodinách byl největší důraz kladen na šatník otce-živitele, který reprezentoval rodinu navenek. Také nákup dětského očacení byl častokrát preferován před oděvem ženy-matky. Oděvní komplety dělnických žen sestávaly tedy ze sukně a blůzy, a v zimě pak místo kabátu tzv. plédy. Mladší dělnice pak sledovaly poslední módní novinky více než starší, byť nakupovaly z levnějších materiálů. Hlavním kulturně-generačním rozdílem oděvu dělnic byla zástěra, kterou mladší generace přestávala nosit. Sváteční oděv dělníků, sloužící především k reprezentaci, byl pořizován na zakázku v dobrém provedení a z dobrých látek. Sváteční oděvy z rodinných slavností, odborových akcí či dělnických oslav bývaly na úrovni drobných živnostníků, oděvy kvalifikovaných dělníků strojírenství pak na úrovni nižších úředníků. Šlo o černý oblek či sako, novou košili s límcem, kravatu a klobouk, u kvalifikovaných dělníků se cenily "kaiserrock", vesta a proužkované kalhoty. Módní doplňky se pak stávaly distinktivním znakem jednotlivých skupin dělníků, z nichž mistři a dobře placení členové dělnické aristokracie nosili tvrdé manžety, kalikové košile, hodinky, jehlice do kravaty a tzv. perka. Také sváteční oděvy dělnických žen byly pořizovány na zakázku a na míru. Zatímco starší ženy preferovaly stále stříhy, mladší dívky rády sledovaly výstrelky dobové módy. Můžeme tedy říct, že zatímco dělníky zajímala především reprezentace jejich sociálního statutu (nebo sociálních tužeb), dělnickým ženám šlo spíše o estetickou stránku.

Zatímco dělnické kolonie na Kladensku představovaly nejnižší standard ze tří srovnávaných regionů, lepší podmínky mělo dělnictvo na Rosicko-Oslavansku a nejlepší

1 Fojtík, K., Sirovátka, O; Rosicko-Oslavansko. Život a kultura lidu kamenouhelného revíru, Praha 1961, str. 86

2 Skalníková, Olga, Kladensko: život a kultura lidu v průmyslové oblasti, Praha, str. 60

3 Robek, Antonín; Stará dělnická Praha, Praha 1981, str. 183

4 Tamtéž, str. 210

5 Fojtík, Sirovátka, str. 100

6 Skalníková, Olga; Kladensko: život a kultura lidu v průmyslové oblasti, Praha 1959, str.

samozřejmě v Praze. Domkářská stavení v rosicko-oslavanských vesnicích, postavená podél centrálních selských usedlostí, představovala mladší formu bydlení lidových vrstev. Dělnické kolonie přistěhovavších se dělníků tvořily mladší formu z doby industrializace.¹ Fojtíkův a Sirovátkův výklad o postupném zlepšování sociálních podmínek bydlení lidových vrstev, zejména pak po roce 1945, lze číst jako jazykovou hru legitimizující diktaturu KSČ. Pražští dělníci pak měli znát pět forem bydlení, z nich mezi ty s vyšším standardem patřily pavlačové, činžovní domy bez pavlače a dělnické kolonie budované zaměstnavateli. K bydlení nižšího standardu patřily svépomocí budované dělnické domky a nejotřesnější formou bylo nouzové bydlení. Jestliže součástí bytových interiérů chudších vrstev pražského dělnictva byla pouze základní výbava (plotna, kamínka, dřevěný kufr, koš na šatstvo a postele pro dva), jejich kulturu začala měnit estetická dekorace a nábytek teprve od 90. let 19. století. Další kvalitativní posun v modernizaci dělnických bytových interiérů představovala elektrifikace meziválečné éry.

Bytové poměry byly jednou ze sociálních podmínek, které spoluutvářely také poměry dělnických rodin. V mentální struktuře Skalníkové i Robka přitom hraje důležitou roli zajímavá dichotomie penězmi a majetkem morálně nezkažené romantické lásky dělnických manželů, stavěných do protikladu k vypočítavým a cynickým rodinám sedláků a měšťanů, jejichž účelem mělo být množení majetku.² Středostavovská ideologie romantické lásky, formulovaná Johannem Wolfgangem von Goethem v románu *Spríznění volbou* jako obhajoba osobní svobody výběru partnera v opozici k sňatkové politice aristokracie, je zde promítána do ideálního obrazu dělnické rodiny. Tato poněkud naivní iluze však nebrání autorům, aby nahlédli nerovné postavení žen v domácnostech.³⁴

Co se týče společenského života dělnictva na Rosicko-Oslavansku, Kladensku a v Praze, ten se odehrával primárně v sousedské rovině a pak v organizovaných stavovských nebo třídně identifikovaných spolcích. Ve všech třech regionech šlo shodně o Dělnické tělocvičné jednoty (DTJ), v Praze a na Kladensku sociálně demokratické odborové a stranické spolky a v Praze zejména pak také kulturně vzdělávací dělnické besedy. Z rozdílné povahy a úrovně sebeorganizace srovnávaných regionů jasně vyplývají nerovnosti v jejich kulturní a politické vyspělosti. Nejzajímavějším způsobem je však Fojtíkem a Sirovátkem popsána proměna třídního vědomí ze stavovského u rosicko-oslavanských horníků. Určujícím sociálně psychologickým faktorem tohoto procesu je, abych tak řekl, *longue durée* hornické identity. Tímto faktorem dlouhého trvání je princip soudržnosti a představa hrdinství, stmelující hornickou komunitu nejprve stavovsky bok po boku s podnikateli proti feudální vrchnosti, aby je v procesu kapitalistické industrializace stmelovala třídně ve mzdových zápasech proti svým zaměstnavatelům. Stavovská identita, jejímž kulturním projevem byly tradiční hornické parády, se tak měla měnit z nástroje emancipace od feudalismu v ideologický nástroj subordinace námezdně pracujících horníků vůči zaměstnavatelům.⁵ Horníci, kteří se začali organizovat v sociálně demokratických spolcích, pak začali vyjadřovat svou třídní identitu skrze oslavy svátku práce. Přesto však k překážkám, které Fojtík a Sirovátka uvádějí jako překážky třídní sebeidentifikace dělnické třídy v regionu, měly patřit nízké uvědomění manželek, agitace a udavačství křesťanských sociálů a v neposlední řadě alkoholismus a karban. Moralistní dichotomie, kde je dělnický sportovní aktivismus stavěn do protikladu k "dekadentně" vykreslené kultuře vesnických hospod⁶, může při bližším čtení připomínat spíše protestantské moralizování než marxistickou analýzu.

1 Fojtík, Sirovátka, str. 59

2 Robek, str. 111

3 Robek, str. 130

4 Skalníková, str. 57

5 Fojtík, Sirovátka, str. 120

6 Fojtík, Sirovátka, str. 72

IV Hospodářské a sociální dějiny

"Dobrá znalost sociálního postavení dělnické třídy se zvláště u marxistických historiků dělnického hnutí samozřejmě předpokádala, ale skutečnost byla často jiná", reflektuje Vlastimila Křepeláková roku 1974 kvality dosavadní historiografie dělnického hnutí, zaměřené převážně na dějiny jeho politických elit. Jak dále dodává ke stavu dosavadního výzkumu, *"jestliže byla sociálnímu postavení dělnické třídy věnována alespoň okrajová pozornost, její skladba a vnitřní diference byly zcela opomíjeny. Práce o dějinách dělnického hnutí ztrácely tak často na konkrétnosti, dělnická třída sama, která byla hlavním jednacím subjektem líčených historických událostí, se stávala abstraktním pojmem."*¹

Studie Vlastimily Křepelákové tvoří spolu s *Kapitalismem a českou společností* Otto Urbana vzácná díla českého dějepisce období socialistické diktatury a 70. let zejména, zaměřená více či méně na sociální dějiny dělnictva. Přestože Křepeláková rámuje svou práci v kontextu úliteb bohům jako marxistickou, její badatelské zaměření ukazuje naprosto evidentně k inspiracím u weberiánské třídní analýzy a strukturalismu. Dozvíme se totiž mnoho o rozvrstvení dělnictva podle dělby práce, pozicích v hierarchii, pohlaví, stáří nebo národnosti, a také o mzdových poměrech, pracovní době a sociálním zákonodárství a zajištění, pramálo však o sociálních konfliktech.

Teprve v závěru své práce se Křepeláková otevřeně věnuje otázce dělnické aristokracie, které se v předchozích kapitolách záměrně vyhýbala.² Podle autorky bylo prý totiž s pojmem dosud operováno zcela samozřejmě, ale nezávazně. Do této vrstvy, jejíž plat 4 koruny denně a 150 korun měsíčně odpovídal postavení střední vrstvy, měli patřit kvalifikovaní dělníci ve strojírenství (modeláři, slévači, montéři), ve stavebnictví (štukatéři, fasádníci), z kamenoprůmyslu a sklářství.³ Přestože se jednalo o asi necelých 10% dělnictva, nejúspěšnější při prosazování svých zájmů měli být jen odborově organizovaní dělníci, tj. 1/10 všeho dělnictva. Z asi jen jedna třetina dělníků, kteří byli organizováni v sociálně demokratických odborech, byla organizována také v sociálně demokratické straně.⁴ Dělníci, kteří se hlásili k myšlence socialismu, představovali v rámci své sociální skupiny nepatrnou menšinu. Dělnická aristokracie (díky své životní úrovni) a zemědělství dělníci (díky vazbám k venkovu) tak tvořily dvě rozporné skupiny, spojené však zanášením maloburžoazní ideologie do dělnického prostředí.⁵ Jádro dělnické třídy v Čechách té doby přitom tvořili zejména horníci a kováři, kteří stáli stranou dosavadního organizovaného dělnického hnutí, ale měli se stát oporou nového, méně kompromisního proudu.⁶ Přestože s tedy Křepeláková snažila svým strukturalistickým zaměřením vyvolat silný pojem dobové vědeckosti, ani v tomto výkladu se nevyhnula požadavkům normalizační stranickosti, jejíž mentální struktura stála na binárním konfliktu pravověrnosti a kacířství.

Blíže k marxistickému konfliktualismu má již zmíněná studie Otto Urbana *Kapitalismus a česká společnost* z roku 1978, přestože je rovněž inspirovaná weberiánským strukturalismem. Z modernizující se české společnosti, trojrozměrně strukturované do

1 Křepeláková, Vlastimilila, Praha 1974, *Struktura a sociální postavení dělnické třídy v Čechách 1906 – 1914*, Praha 1974 str. 7

2 Tamtéž, str. 124

3 Tamtéž, str. 126

4 Tamtéž, str. 127

5 Tamtéž, str. 129

6 Tamtéž, str. 130

dělnické třídy, maloburžoazie a buržoazie, bude pro mou práci zajímavá samozřejmě především dělnická třída a její politická reprezentace. Z dělnické třídy, respektive proletariátu, rozlišuje proletariát tovární, řemeslný a domácký. Tovární proletáři pracovali v závodech nad 20 zaměstnanců, a šlo především o městské dělníky a horníky. Přestože bylo živobytí horníků rovněž závislé na prodeji námezdní práce, její charakter podmiňoval specifický status a představu o něm.¹ Řemeslnický proletariát pak pracovali v podnicích pod 20 dělníků, a domácí proletáři tvořili roztroušenou skupinu, jejichž životní úroveň byla často nižší než městských továrních dělníků. Československou sociální demokracii pak Urban zachycuje v procesu jejího utváření a obouvaní dětských střešičků politického uvědomování dělnictva a jeho utváření v třídu pro sebe v situaci, kdy byla vystavena nerovným podmínkám zápasu za své zájmy.²

Závěr

György Lukács konstatuje v knize *Existencialismus či marxismus?*, že dělnické hnutí západní a střední Evropy nedokázalo získat intelektuály do té míry, jaká by odpovídala jeho vlivu.³ Ani stalinistická KSČ nezískala mezi intelektuály takovou kulturní hegemonii, aby mohla historickou legitimitu své diktatury podepírat výkladem historického materialismu o poslání proletariátu. Naopak kulturně reakční obrat komunistického hnutí 30. let posílil kulturní převahu liberálního nacionalismu natolik, že čeští stalinisté museli Nejedlého ústy navazovat na historickou kontinuitu dělnického hnutí s palackovsko-jiráskovsky vykládaným husitstvím a obrožením. Politicky a ekonomicky poražená buržoazní třída nakonec vnutila kulturně méně vybavenému dělnickému hnutí kulturní závoj své vlastní ideologie, s níž kdysi bojovala proti nadnárodním dynastiím evropské aristokracie.

Tento narativ, jehož genezi jsme si vysvětlili v úvodu této kapitoly a který vyrůstal z domácích sociálních a kulturních zápasů jednotlivých tříd a stran českého národa, tvořil pomyslnou nervovou soustavu příběhu o historické legitimitě socialistické diktatury tak, jak byl historiky dělnického hnutí interpretován v jednotlivých pracích napříč jednotlivými epistemologickými a ideologickými zlomy. Paradoxem mentální struktury tohoto národoveckého příběhu je jeho zvnitřněná kolonizace stalinistickým narativem *Stručného výkladu dějin VKS(b)*, jehož kulturní kořeny tkví jednak v mesianistické představě velkoruského šovinismu o historickém nástupnictví Moskvy po Byzanci a Římu, jednak v dogmatické mentalitě řecko-katolických ortodoxních kněží, vymýtajících kacířské nánosy pohanských kultů z čistoty církevní věrouky.

Můžeme-li tvrdit, že stalinský SSSR představoval obnovu carského impéria na moderní, konkrétně státně "socialistické" úrovni, pak také nová vládnoucí ideologie znamenala návrat vytěsněného pravoslaví a velkoruského nacionalismu do diskursivních prvků kolektivního vědomí sovětské společnosti, dohlíženého svědomím stranické doktríny. Přestože Stalin nemohl přestat legitimizovat svou politiku historickým odkazem k Říjnové revoluci, politická kultura politbyra po Leninově smrti a od 30. let 20. století také oficiální kulturní politika socialistické diktatury vědomě regredovala k byzantinismu.

Jak už jsem uváděl ohledně *Stručného výkladu dějin VKS(b)* v kapitole věnované východoněmecké historiografii a v úvodu této kapitoly, z hlediska mentální struktury se jedná v podstatě o církevní dějiny a bohatýrské byliny modernizované v sekulárním jazyce dějin strany a biografii stranických aparátčků. Výklad vnitrostranických bojů bolševiků vedených Leninem proti opozičním frakcím (v raném období proti menševikům v čele s Martovem) či

1 Urban, Otto; Kapitalismus a česká společnost, Praha 1978, str. 156

2 Tamtéž, str. 256

3 Lukács, str. 37

omylům maloburžoazních intelektuálů a pozdější Stalinův boj proti vlastizrádným trockistům je v podstatě modernistická verze příběhu o boji patriarchů proti heretikům.

Syntézu mentální struktury českého liberálního nacionalismu a byzantinského pravoslaví pak můžeme najít ve velkém příběhu o dvojakém boji vlastenecké KSČ, sestávajícím jednak ve vnějším boji proti vlastizrádné buržoazii, jednak ve vnitřním boji proti zrádným nositelům oportunistu, jejichž kolaborace s buržoazií představuje skrze zradu dělnické třídy současně zradu českého národa.

Zatímco mocenský vztah státu a historické obce se měnil od služebnosti přes odborné poradenství po relativně nezávislé postavení, aby byl za normalizace opět podroben poučené stranické kontrole, základní dichotomie příběhu o boji představitelů jediné správné linie revolučního marxismu s představiteli oportunistu zůstávala tatáž. Přestože historická etnografie zkoumala více všední život dělnictva než zápasy jeho politické reprezentace, ani její výklad se nevymykal narativu o dějinách tradic, zděděných KSČ. Snad jedinou výjimkou z pravidla se stala Kárníkova kniha *Socialisté na rozcestí*. "Obrodný proces" roku 1968 způsobil této konstrukci prasklinu, díky které bylo možné uvažovat reprezentaci dělnického hnutí v komplikovanějším trojrozměrném horizontu, kde dokonce i Šmeralův předrevoluční austromarxismus ztrácí svou panenskou nevinnost.

Snad jen s výjimkou hospodářských a sociálních dějin dělnictva v dílech Otto Urbana a Vlastimily Křepelákové (a již zmiňované historické etnografie) jsou však všechny texty psány v duchu tradičního dějepisectví politických elit co do výzkumného tázání, výběru a zpracování pramenů i způsobu jejich interpretace. Zejména stranické dějepisectví trpí ve své stalinistické fázi nereflektovaným rozporem mezi vyprávěním o dějinném poslání měňavé kategorie neujasněně oscilující mezi třídou a národem a hrdinskou úlohou vůdčích osobností v dějinách. Hospodářské a sociální dějiny Urbana a Křepelákové mají pak ve věci výzkumných otázek a metodologie co do činění více se strukturalismem než s marxismem. Zatímco Urban dokázal syntetizovat weberánskou třídní analýzu s jejím důrazem na kvalifikaci a dělbu práce s marxistickým konfliktualismem, Křepelákovou zaujaly výlučně sociálně ekonomické struktury bez aktérů a konfliktů.

Způsob plnění zadání, s jakým historici plnili politický úkol historické legitimizace diktatury KSČ, tedy nápadně připomíná známý koncept z klasické psychoanalýzy o návratu potlačeného. Oficiální historici, jejichž posláním bylo vykládat mýtus o právoplatné dědičce morální a ideové nevinnosti, často neměli na výběr než podepřít bílé sloupy mramorového chrámu nečistým stavebním materiálem nakradeným z nemarxistické historiografie. Právní litera Ústavy z roku 1960, formálně stvrzující vedoucí postavení marxismu-leninismu ve vědě, tedy přinejmenším neodpovídala pravděpodobnějšímu ideovému poměru sil ve vědecké komunitě, jíž můžeme připsat spíše pluralitu koexistujících či soupeřících směrů. Struktura mýtu KSČ se tedy nejvíce podobá struktuře křesťanských mýtů biblických evangelíí, jejichž autoři v podstatě jen převyprávěli předkřesťanské pohanské báje do jednoho univerzálního legitimizujícího příběhu o boji Ježíše Krista za čistotu Písma.

Kapitola IV

I. Post-kosensuální situace

Ve druhé kapitole jsme uvedli, že panství SED byl diktát konsensu mezi vládnoucími a ovládanými. Eroze tohoto diktátu v druhé polovině 80. let 20. století byla způsobena sovětskou politikou perestrojky a glasnosti, v jejímž důsledku došlo také k erozi koloniální nadvlády Sovětského svazu v rámci východního bloku. Jestliže pak mírová revoluce 1989

svrhla poslední zbytky diktátu SED, sjednocením východního Německa se západním vznikla pro "nové spolkové země", abych tak řekl, post-koloniální situace. Tato post-koloniální situace se ovšem týkala především východoněmeckých ideologických aparátů, které byly kolonizovány západoněmeckými institucemi a jejich aktéry. Ideologické podmínky panství SED byly tedy svrženy, a pro "nové spolkové země" tudíž ocitly ideologických podmínkách západního Německa tak, jak se proměnily a vyvíjely po roce 1968.

Revoltu generace osmašedesátníků můžeme nazvat jakýmsi prvním liberálním obratem, který svrhl tzv. motorizovaný biedemeier post-nacistické adenauerovské éry. Americký historik Immanuel Wallerstein hovořil v kontextu roku '68 o světové revoluci, která přinesla změnu politického diskursu ve smyslu nastolení nových témat. V západoněmeckém kontextu šlo především o vyrovnání se s nacistickou minulostí, protiválečnou politiku a demokratizaci společnosti. Pro západoněmecké dějepisectví znamenal tento obrat především založení Bielefeldské školy a oživení zájmu o dějiny dělnictva mimo jiné například Klausem Tenfeldem od druhé poloviny 70. let 20. století.

Mírová revoluce 1989 v bývalé NDR pak znamenala druhý liberální obrat, zvláště pak pro "nové spolkové země". Jestliže v kontextu roku '68 bychom ještě mohli hovořit o celosvětovém přesahu protestů, v kontextu roku '89 šlo především o socialistické diktatury východní Evropy a Asie. Mírová revoluce '89 pak měla pro bývalou NDR rysy společné s pádem ostatních socialistických diktatur, a také rysy výlučně specifické. Mezi společné znaky můžeme zařadit především erozi dosavadního autoritativního diskursu (plánování, socialistické vlastnictví, vedení strany atd.), a postupný vznik nové liberální hegemonie (politická pluralita, demokracie). Specifické rysy mírové revoluce pak byly podmíněny zvláštním postavením SED před rokem 1989 a také vztahem transformující se NDR k západnímu Německu.

Vojenská porážka nacistického Německa a poválečná okupace vítěznými státy byla naprosto jiná historická zkušenost, než jakou byl sovětský vpád do Maďarska v roce 1956, do Československa v roce 1968 nebo nastolení vojenské diktatury v Polsku roku 1981. Přestože jak vojenské dobytí nacistického Německa, tak sovětské vpády do Maďarska a Československa znamenaly pro národy těchto zemí koloniální podrobení, německou zkušenost lze interpretovat jako zvnějšku vnucené osvobození od nacistické diktatury, těšící se masové podpoře národa. V Maďarsku a Československu proto socialistická diktatura ztratila legitimitu mnohem více. Další příčinou, proč si SED a následně transformovaná PDS (Strana demokratického socialismu) zachovala během mírové revoluce větší legitimitu než například KSČ v Československu, byla také jiná historická zkušenost se životní úrovní, znárodnováním a plánovitým řízením ekonomiky. Československý model administrativně-direktivního řízení centrálně plánované ekonomiky, aplikovaný podle sovětského vzoru za první pětiletky 1949 – 1953, začal trpět vážnými strukturálními problémy již od poloviny 50. let. Tyto potíže byly pak umocněny šokovým znárodnováním průmyslu, násilnou kolektivizací zemědělství a faktickým zrušením živnostenského stavu, což vše zapříčinilo problémy maloobchodu a plošný pokles životní úrovně. Přestože SED rovněž převzala sovětský vzor centrálního řízení plánované ekonomiky, který její vedení odmítalo reformovat dokonce i v letech sovětské perestrojky, nikdy v NDR nedošlo k vyvlastnění a nucené kolektivizaci řemeslníků. V důsledku těchto historických okolností, díky kterým si PDS zachovala mnohem větší legitimitu než její sesterské strany, pak antikomunismus nezískal v "nových spolkových zemích" takový vliv.

Vliv antikomunismu v postkomunistické situaci bývalé NDR byl ovšem tlumen nejen díky legitimitě PDS, ale také díky radikálně levicové orientaci západoněmeckých osmašedesátníků, jejichž revolta zásadně ovlivnila německé ideologické klima v následujících desetiletích. Kolonizace východoněmeckých ideologických aparátů těmi západními znamenala

tudíž také kolonizací ideologického vlivu revolty osmašedesátníků. Tyto dějinné příčiny pak vnímám jako určující faktor, díky kterým nedošlo ve vědeckých debatách postkomunistického Německa k tabuizaci třídní analýzy a výzkumu dějin dělnictva.

Francouzský filosof Jean-Francois Lyotard hovořil v polovině 80. let 20. století o tzv. postmoderní situaci, čímž měl na mysli rozpad velkých vyprávění v období pozdního kapitalismu. Jedním z takových metanarativů byla historicko-optimistická teleologie historického materialismu, ideologickými aparáty státostran východního bloku metamorfovaná v marxismus-leninismus. Tento metanarativ se pak rozpadl v roce 1989. Z Lyotardovy postmodernistické perspektivy by se pak to, co zbylo z marxismu, mělo v nové situaci ocitnout jako jeden (nikoli však již dominantní) proud z mnoha. Takto také popisují novou situaci marxismu pozdní modernity političtí myslitelé Ernesto Laclau a Chantal Mouffe, když hovoří ve své knize *Hegemonie a socialistická strategie* o post-marxismu. Konec ontologických výsad dělnické třídy ve světle nové sociální struktury a nástupu nových sociálních hnutí má také předpokládat konec hegemonické pozice marxismu v hypoteticky konstruovaném novém historickém bloku radikální demokracie, stmelující stará sociální hnutí s novými.

Přestože k realizaci radikálně demokratického bloku (natož k jeho hegemonii) nikdy nedošlo, marxistické přístupy jsou v kontextu debat humanitních věd pozdně moderního Německa tím, čím byly předtím – jedním z mnoha teoretických proudů. Americký politolog Francis Fukuyama však ještě v roce 1989 vyvrátil iluzi, že by tato pluralita byla nehegemonická. Vznik globálního kapitalismu ukázal, že eroze modernistických metanarativů mezi léta 1968 až 1989 neznamenal konec metanarativů jako takových, ale pouze vznik metanarativů nových. Globalizující se kapitál potřeboval k legitimizaci kolonizace nových trhů neoliberalismus, který se stal během 80. a 90. let hegemonní ideologií. Přestože vliv neoliberalismu nebyl za vlády Helmuta Kohla natolik dominantní, aby naboural ordoliberalní konsensus sociálního státu, ekonomickou kolonizaci východoněmecké ekonomiky západním kapitálem můžeme interpretovat jako akt šokové neoliberální transformace. Neoliberální povahu této šokové formě transformace přisoudit z důvodu, že se jednalo o takřka komplexní a rychlou privatizaci státního vlastnictví. Pád konsenzuálního diktátu SED a kolonizace východního Německa západním sousedem tedy znamenaly také kolonizaci politického diskursu "nových spolkových zemí" hegemonií liberálně demokratického metanarativu.

Slovinský marxistický filosof Slavoj Žižek hovoří v knize *Mluvil tu někdo o totalitarismu?* o mechanismech legitimizace, skrze které liberálně demokratický metanarativ prosazuje svou hegemonii. "*Po celou svou kariéru byl "totalitarismus" ideologický pojem, který udržoval v chodu komplexní operaci "neutralizace volných radikálů", zabezpečení liberálně-demokratické hegemonie, poněvadž zavrhoval levicovou kritiku liberální demokracie jako protějšek, jako "dvojče" pravicové fašistické diktatury.*"¹, vysvětluje Žižek tuto metodu. Ideologie totalitarismu vzniknuvší za úsvitu studené války jako ideologický instrument sloužící západním impériím k legitimizaci vedení této války vůči sovětskému impériu metamorfovala s "koncem dějin" v boj liberálního středu vůči svým radikálním okrajům. Historickým příkladem budiž koncept tzv. streitbare Demokratie (bojující demokracie), aplikovaný západoněmeckou politickou vědou i justicí již v souvislosti se zákazem neonacistické Socialistické strany říšské a stalinistické Komunistické strany Německa v 50. letech 20. století. Jak už jsem uvedl, radikálně levicový původ liberálního obratu roku 1968 a přetrvávající legitimita PDS po liberálním obratu roku 1989 se staly jakýmsi tlumícími účinky "neutralizace volných radikálů". Dopady marginalizace radikálních okrajů ze strany německého modelu liberálně demokratické hegemonie můžeme tedy

---

1 Žižek, Slavoj; *Mluvil tu někdo o totalitarismu?*, Praha 2007, str. 5

paradoxně označit za spíše měkčí.

II. Dějiny každodennosti

Studii *Eigen – Sinn* historika Alfa Lüdtkeho, která platí za paradigmatické dílo každodennosti dělnictva v soudobé německé historiografii, bychom také mohli označit za bod espistemologického zlomu ze dvou důvodů. Prvním důvodem je odklon Lüdtkeho všedních dějin od strukturalismu Bielefeldské školy. Společným jmenovatelem jak bielefeldské historické sociální vědy, tak německých dějin každodennosti jsou bezpochyby často kladené výzkumné otázky o příčinách nástupu nacismu a inspirace historickým materialismem při hledání těchto příčin. *Eigen – Sinn* se však pokouší překročit horizont makrokonceptu teorie Sonderweg tím, že se snaží skloubit výzkum struktur s výzkumem zkušenosti subjektů.¹

Druhým důvodem je provázanost všedních dějin s antropologickým obratem "z tropů domů". Jak popisuje tento obrat historik Hans Medick, "s "cizími" se tedy začíná obráceně, a sice nikoli s primitivní společností, ale s našimi vlastními dějinami"² Historický výzkum všedního dne, založený na komplexitě vztahu struktur a jednání subjektu, totiž svou aplikovanou metodologií překračuje dělbu práce mezi historickou a antropologickou vědou. Jednou z takto používaných klíčových metod je například zúčastněné pozorování, v případě historicko-antropologického výzkumu jde pak o zachované dobové deníky z takové praxe. Často nereflektovaným paradoxem tohoto obratu, vyvazujícího sociální a kulturní antropologii z legitimizace kolonialismu, je ovšem pouhá výměna objektů výzkumu, vztah vůči nim se ze strany sociální vědy nemění. Rubem líce dekolonizace kmenů kdysi podrobených zemí se tak stává symbolická kolonizace našich různým způsobem podrobených "exotů": evropského venkova, městských periferií, subkultur či nižších tříd. V případě vztahu středostavovských historických vědců k dělnickým předmětům svých výzkumů pak můžeme hovořit o jedné diskontinuitě a jedné kontinuitě: zatímco východoněmeckým historikům byla dělnická třída zdrojem legitimizace diktatury SED, postkomunističtí historici vidí v dělnictvu své divochy, mocenský vztah však přetrvává. Při své argumentaci, kterou Lüdtko zdůvodňuje legitimitu *historického* výzkumu dělnictva, je tvrzení Josefa Moosera, podle něž dochází v rámci západoněmecké společnosti od 60. let 20. století k erozi tradičního pocitu třídní příslušnosti v důsledku strukturální změny, životních podmínek, sociální mobility, bydlení a rodinného života.³ Sám Lüdtko také uvádí, že "proletariát" minimálně pro Spolkovou republiku Německo ztrácí od 70. let 20. století na významu a stává se "historickým".⁴ Význam námezdního dělnictva pro historický výzkum začal stoupat úměrně se ztrátou významu pro soudobou společnost. Takovýto historický pohled se pak stal od 90. let 20. století součástí jazykových her, legitimizujících vyloučení dělnictva ze symbolických reprezentací (tj. ze sociální imaginace) jak sociálních vědců, tak reprezentantů levicových stran. Novější sociologické a ekonomické analýzy dokládající jak růst nových typů nerovností (datovaných právě od 70. let 20. století), tak utváření nových podob třídního uvědomění, však přinášejí mnoho důvodů revidovat argumenty podepírající legitimitu historického bádání o dělnictvu.

Základní analytickou kategorii, kterou Lüdtko pak používá při vlastním výzkumu všedního dne v továrně, je tzv. Eigensinn. Tento německý pojem, do češtiny přeložitelný jako "být sám sebou"⁵, nese v kontextu daného výzkumu významy soudržnosti, nezbytné

1 Medick, Hans; *Alltagsgeschichte. Zur Rekonstruktion historischer Erfahrungen und Lebensweisen*, Frankfurt am Main, 1989, str. 50

2 Tamtéž, str. 57

3 Lüdtko, Alf; *Eigen – Sinn. Fabrikalltag, Arbeitererfahrungen und Politik vom Kaiserreich bis in den Faschismus*, Hamburg 1993, str. 364

4 Tamtéž, str. 358

5 Tamtéž, str. 140

kooperace nebo nejrůznějších forem rezistence od kolektivně organizovaného odporu, sabotáže nebo individuální pasivní odpor typu pracovní absence, povídání si během práce nebo denní snění. Hranice mezi politickým odporem proti kapitálu a chvilkovou spontánní potřebou jednotlivce byla přitom často nejasná. Za topografické těžiště Lüdtkeovy analýzy Eigensinn mu sloužily především Kruppovy zbrojařské závody, na jejichž příkladě studoval politiku disciplinace skrze pracovní dobu a dohled a politiku jídla v rozmezí od přelomu 19. a 20. století do 40. let. Kromě Kruppových deníků a dalších archivních dokumentů závodů čerpal Lüdtke z hlavního pramene zúčastněného pozorování, kterým byly dobové poznámky studenta evangelické teologie Paula Göhra, jenž se nechal na tři měsíce zaměstnat jako námezdní dělník v továrně.

Disciplinace dělníků skrze pracovní dobu a dohled tvořily jakousi antropologickou konstantu vztahů mezi zaměstnavatelem a zaměstnanými. *"Časový řád je první podmínka továrního řádu"*, napsal Alfred Krupp již v roce 1867.¹ Dohled nad plněním pracovní doby, o jejíž délku samozřejmě vznikaly konflikty, byl vykonáván prostřednictvím klasických metod cukru a biče, přičemž byl podáván v podobě pauz na jídlo a placení přesčasů, zatímco pomyslné rány bičem dělníci pociťovali při mechanickém dohledu skrze hodinové píchací karty (tzv. "píchačky") a při vyplácení úkolových mezd za kus namísto mezd časových.

Politika chleba je další stěžejní aspekt výzkumu dělnické zkušenosti s organizací továrny. Jakýmsi *longue durée* proměny stravovacích návyků byla industrializace potravinářské výroby v rozmezí let 1850 – 1950. Tento proces se pak stal podmínkou, umožňující revoluční obrat kulturně diferencovanějších stravovacích návyků kolem přelomu 19. a 20. století. Domácí strava, vařená manželkami či družkami dělníků, které ji nosily svým choťům o poledních pauzách do továren, zůstávala hlavní formou stravování dlouho do té doby, než některé továrny začaly budovat závodní kantýny. Jak ukazuje Lüdtke, agenda požadavku chleba (často v kombinaci s prací) se stala prvkem artikulovaným v diskursu všech dělnicky identifikovaných stran, od SPD přes KPD až po NSDAP.² Právě výzkum nacistické a válečné stravovací politiky pak nabízí otázku, jaké byly hranice loyality dělníků vůči nacistickému režimu? Vzhledem k genderově diferencovaných vztahům k potravinám, kde ženy byly jak konzumentky, tak producentky, zatímco muži spíše konzumenti, se nacistický režim mohl stát díky produkci potravin v masových organizacích typu SA a Wehrmachtu pro dělníky atraktivním. Jestliže jedna z cest přijetí nacismu dělníky mohla vést přes žaludek, nabízí se samozřejmě otázka ohledně míry pragmatického jednání dělníků ve věci potravin a akceptace diktatury.

III. Politické dějiny

Základním problémem Lüdtkeho výzkumu politického rozměru Eigensinn je otázka, jak vysvětlit poslušnost dělníků při narukování do první světové války v roce 1914, masovou podporu nacismu, a to i léta po válce, a spoluúčast mas na nacismu, válce i její bojkot v roce 1917 a revoluční jednání v roce 1918. Kladení těchto problémů můžeme v jistém smyslu chápat jako snahu vykročit mimo mýtus "proletariátu" politického náboženství marxismu-leninismu směrem k logu "bezprostředních producentů" vědeckého náboženství historické antropologie. Z těchto výzkumných otázek se budu ve své práci zajímat především o ty, které řeší participaci dělnictva na katastrofách války a diktatury, neboť problematizují tradičně levicový obraz revoluční povahy této společenské skupiny.

Lüdtkeho odpověď na otázku příčin narukování německých dělníků do první světové války v podstatě nepřekonává gramsciánské paradigma kulturní hegemonie dominantních tříd a

---

1 Tamtéž, str. 88

2 Tamtéž, 219

sociálně psychologický výzkum Ericha Fromma z 20. let 20. století o autoritářských sklonech německého dělnictva. Lüdtkeho vlastní analytický příspěvek přitom spočívá v historicko-materialistickém nazírání, v jehož rámci se pokouší skloubit vysvětlení determinace životního způsobu způsobem produkce právě s teorií kulturní hegemonie a autoritářského charakteru.¹ Hegemonií zde Lüdtke rozumí nevyčleněné prosazování kulturních a ideologických vzorů, chápaných jako neutrální.² Ambice vzdělávacích a kulturních spolků dělnického hnutí totiž v podstatě nikdy nepřekonalily vzory měšťanské výchovy a byly neuvědomělým agentem transportu nejrůznějších tendencí kultury panujících tříd do milieu dělnického hnutí. Tato teorie se pokouší vysvětlit motivaci požadavků po zkrácení pracovní doby mladistvých dělníků a dělnic, jejichž humanitární podmíněnost měla být výrazně omezená oproti touhám vytvořit patriarchální rodinné struktury, v jejichž rámci by mladé dělnice a ženy měly více času pro péči o domácnost a výchovu svých disciplinovaných ratolestí.³ Sémantické paradoxy dresscodu politických manifestací jsou dokládány na příkladě dělníka Rudolfa Wissela a jeho kolegů, z nichž Wissel přišel na sociálně demokratický 1. Máj 1890 oblečen do bílé košile s ošoupanými rukávy a bez modré pracovní blůzy, zatímco jiný jeho kolega měl na hlavě dokonce cylindr.⁴ Symbolikou ne-pracovního oblečení, skrze níž chtěli tito dělníci manifestovat politický protest, však současně skrze některé jeho rádobyměšťanské momenty stvrzovali touhu po sebeidentifikaci se zájmy někoho, kdo stojí výš v sociální hierarchii. Jak totiž ukázal Wilhelm Reich v *Masové psychologii fašismu* (Kodaň, 1933), máloco je při sociálně psychologickém hodnocení jednotlivých skupin a aktérů adekvátnější než oděv.⁵ Reprezentativní cylindr a frak v dobovém dresscodu střední třídy totiž vyjadřoval diskrepanci mezi jejím reálným sociálním postavením a fiktivní sebeidentifikací se sociálně výše postavenými třídami. Tak jako tento jemný kulturně sociologický ukazatel může pomoci vysvětlit, proč německé střední vrstvy podporovaly nacismus v rozporu se svými zájmy, může tak pomoci vysvětlit stejné chování německého dělnictva. Ostatně také hierarchicky uspořádaná struktura vnitrostranického života, formy veřejného vystupování a militaristická kultura sociálně demokratických manifestací v podstatě kopírovaly vojenskou disciplínu a hierarchii továren.⁶ Tato vojenská kultura politického protestu vyučených továrních dělníků se pak nesnášela především se spontánními, neorganizovanými protesty "lůzy" nezaměstnaných a příležitostných dělníků, jak dokládají případy nepokojů z ledna 1906 v Hamburgu a září 1910 v berlínské čtvrti Moabit. Sociálně demokratičtí a odborářští funkcionáři sice nesouhlasili s represivními postoji úřadů, ale ostře toto rabování odsuzovali.⁷ Dobrovolné narukování dělníků do války mělo být pak logickým důsledkem podřízení se disciplíně stranického vedení, jehož představitelé nově legitimizovali podporu válečným úvěrům bojem proti ruskému carismu.

Při analýze přijetí nacistického panství ze strany dělnictva se pak Lüdtke zaměřuje na dva momenty. Prvním momentem je analýza jednání sociálně demokratických odborářů, kteří svou participací a zastřešením nacistického "Slavnotního dne národní práce" 1. května 1933 legitimizovali nově nastolenou diktaturu. Druhým momentem je analýza symbolické praxe nacistické propagandy, jejíž diskurs reartikuloval nový obraz dělníka skrze absorpci prvků původního levicového obrazu, jehož sémantika nebyla hermeticky uzavřena. Tato symbolická nabídka nacistické propagandy měla být pak dělnickou klientelou z různých důvodů přijata a legitimizována. Symbolickou praxí má pak Lüdtke na mysli dva druhy symbolů,

1 Tamtéž, str. 120

2 Tamtéž, str. 152

3 Tamtéž, str. 152

4 Tamtéž, str. 164

5 Reich, Wilhelm; *Massenpsychologie des Faschismus*, Kodaň 1933, str. 76

6 Tamtéž, str. 151

7 Tamtéž, str. 150

definovaných kulturním antropologem Victorem Turnerem: kognitivně-ideální symboly a emotivně-senzorické symboly. Mezi tyto symboly, nabízené určité klientele, patří projevy, psané texty a v případě dělnických manifestací vizální znaky pochodů (prapory, symbolika tělesného pohybu).

Převzetí moci nacisty 30. ledna 1933 nepřineslo žádné masové povstání proletariátu, ale násilný pochodňový průvod Berlínem, organizovaný Josephem Goebbelsem. Jedinými formami dělnického odporu se staly ojedinělé stávky nebo demonstrace, jejichž rezonance však nedokázala překonat lokální význam, a které byly i proto snadno potlačeny. Samotný proces nastolování nacistického panství přitom nebyl jednostraný akt shora učiněný přes noc. Tento proces měl dva aspekty. Prvním aspektem byl brutální teror SA a SS proti "marxistům" (tj. všem antinacistům). Druhým aspektem byla spíše spektakulární hra na vyjednávání o uznání panství ze strany různých aktérů. V celoříšských výsledcích voleb do podnikových rad, konaných legálně v březnu a dubnu 1933 krátce po zákazu SPD a KPD, získali kandidáti sociálně demokraticky orientovaných odborů ADGB 91%, zatímco komunistické odbory RGO 5% a nacistické odbory NSBO pouhých 2,5%. Tento obraz, který by mohl působit dojmem jednotné antifašistické fronty proletariátu, ovšem nabourávají jak výsledky voleb do podnikové rady v Kruppových závodech, kde nacističtí kandidáti získali 30%, tak volební výsledky v Porúří a v chemickém průmyslu, kde se nacisté těšili obdobné podpoře. Sociální základna voličstva kandidátů nacistických odborů se přitom rekrutovala nejen z nevyučených dělníků, ale také z kruhů odborně kvalifikovaných dělníků a otců od rodin, tvořících jádra sociálně demokratických organizací.¹ Lüdtke si příčinu relativní atraktivity NSBO mezi dělníky některých odvětví vysvětluje "antikapitalisticky" zaměřenou aktivitou podnikových buněk této organizace, podporující spíše vůdce "levého" křídla nacistů Georga Strassera.

V rámci výzkumu symbolické praxe nacistické propagandy se Lüdtke zaměřil na analýzu "Slavnostního dne národní práce" 1. května 1933, organizovaného právě pod záštitou ADGB, zpřetrhávající dosavadní strukturu i symbolické vazby vůči zakázaným levicovým politickým stranám. Při výzkumu emotivně-senzorických symbolů tělesného pohybu masové demonstrace jde také o analýzu přijetí symbolické nabídky ze strany účastníků-publika, kteří jsou zároveň aktéry. V konkrétnějším slova smyslu může jít o rozbor počtu účastníků, jejich reakce na projevy atd. Politický význam symbolické akce 1. května 1933 spočíval především ve scénickém prohlášení nároku nacistického vedení prostřednictvím zaštitění dělnického hnutí nastolit Volksgemeinschaft neboli lidové společenství všech tříd a vrstev. Ostatně ani kultura desetitisícových mas, přísně uspořádaných do vojenských útvarů, se nijak nevymykala militaristickému étosu sociálně demokratických a komunistických Svátků práce. Samotná rudá barva nacistických pochodů pak byla ze symbolické kultury dělnických protestů také vstřebána. Stěžejním kognitivním symbolem této akce byl pak projev samotného Adolfa Hitlera významu manuální práce, která "ctí". Hitler apeloval svým proslovem, přenášeným celostátním rozhlasem, k lidovému společenství dělníků, sedláků a měšťanů, z nichž každý má svou čest, kterou by měli navzájem respektovat.

Několik málo dní poté, co ADGB ochotně posloužily legitimizaci nacistické diktatury, byly 10. května 1933 zakázány a nahrazeny Německou pracovní frontou (Deutsches Arbeitsfront – DAF). Založení DAF, jejímž účelem mělo být překonání třídních rozporů skrze korporativní sdružení zaměstnavatelů i zaměstnanců, Hitler oslavil dalším projevem apelujícím k dělnické klientele, v němž se sám prezentoval jako někdejšího dělníka s mladistvou zkušeností práce na stavbě. Vůdce DAF Robert Ley pak v rámci kampaně "podávání rukou" objížděl jednotlivé průmyslové podniky s cílem získat srdce každého individuálního dělníka.

Při studiu významových horizontů fenomenologie práce si Lüdtke všímal jistých

---

1 Tamtéž, str. 226

kontinuit a diskontinuit. Kontinuitou fenomenologie práce byla hegemonní maskulinita v podobě svalnatých mužů, svým významem významně zastíňující spíše okrajové ženské obrazy "Marianny". Diskontinuitou levicových májových plakátů 20. let a nacistické symboliky 30. let byl kontrast mezi projekcí kolektivní identity v podobě abstraktního obrazu dělníka v případě levicové propagandy a individuálními půlportréty erotizovaných obrazů konkrétních dělníků v případě nacistické propagandy.

Dalším aspektem studia významových horizontů byla komparace jejich jednotlivých perspektiv. Významový horizont "čestné práce" spočíval v požadavku "spravedlnosti", což znamenalo v marxistickém smyslu revoluční proměnu společnosti. Významový horizont "národní práce" byl spojen s dvěma vůči sobě navzájem opozitními představami. Prvním významovým horizontem "národní práce" byla romantická anti-industriální představa měšťanských učenců o abstraktní ruční v práci, v jejímž rámci konkrétní proletáři byli v lepším případě "vielzuviel", v horším případě málem bestie. Druhým významovým horizontem "národní práce" byla technokratická představa začleňující skrze přesah třídních identit jak práci dělníků, tak práci inženýrů a manažerů.

Právě v analýze technokratického významu "národní práce" či německé "kvalitní práce" vidí Lüdtko možnost, jak vysvětlit aktivní spoluúčast dělnictva na druhé světové válce jak na frontě, tak v zázemí. Homologie jak podnikového, tak válečného "lidového společenství" rozkrývá technokratickou představu řízení války jako firmy a vedení firmy jako armády, kde jsou zaměnitelné role velitelů a manažerů na jedné straně a dělníků a vojáků na druhé straně. Zkušenost být vojákem se pak koneckonců v tomto smyslu podobala zkušenosti být dělníkem. Lüdtko interpretuje Eigensinn v tomto smyslu jako dělníkovu vůli vládnout nad sebou samým skrze Selbstzwang, a to ať už v rámci pracovní sebedisciplíny v továrně, revoluční sebedisciplíny ve straně nebo vojenské sebedisciplíny v armádě, přičemž společným jmenovatelem všech těchto typů Selbstzwang je dělníková subordinace. Legitimizačním významem této subordinace pak bývá obětování sebe sama pro "lepší zítřky".

IV. Hospodářské a sociální dějiny

Pro hospodářské a sociální dějiny dělnictva v rámci sjednoceného Německa považují za zajímavý epistemologický posun konfliktualismus pracovních dějin dějin Michaela Kittnera. Kittnerovým přínosem pro pokrok v soudobé historiografii dělnictva je nahlížení napříč disciplínami hospodářských a sociálních dějin a právní vědy, respektive právních dějin. Stěžejním bodem Kittnerova zájmu jsou pak pracovní konflikty v období modernity. Zatímco většina sociálně historiografické produkce se zaměřuje hlavně na sociální zápasy organizované ze strany dělnictva, Kittner se v případě analýzy konfliktu práce a kapitálu zaměřuje na obě strany. Vzhledem k rozsáhlosti jeho díla se proto pro účely své zaměřím na způsob, jakým analyzuje konflikty organizované ze strany kapitálu (nebo v zájmu kapitálu), a to jak v období protisocialistických zákonů Bismarckovy vlády, tak v období nacismu. Jakkoli takový přístup může na první pohled vypadat v rozporu se záměrem této práce rozebírat pohledy na dělnictvo, a nikoli na podnikatele, rozbor vlivu jejich aktivit přece souvisí s vlivem na podoby některých dělnických organizací.

Formování a působnost zaměstnavatelských svazů časově přesahuje vytváření legálních dělnických odborů počínaje 60. léty 19. století. Spolek pro zájmy uhelného průmyslu v uhelném revíru Dortmund byl totiž založen již v roce 1857. Vznik Spolku pro ochranu společných hospodářských zájmů v Porýní a Vestfálsku byl spojen podnikatelskou represí stávkové vlny v grunderském období Německého císařství. Účelem podnikatelských

spolků totiž bylo bojovat proti odborům, které byly vnímány nikoli jako protivník, ale jako nepřítel, kterého je třeba zničit. Tím se poměry německé industrializace výrazně lišily od britských poměrů závěru 19. století, v jejichž rámci se rozvíjel systém kolektivního vyjednávání mzdových tarifů.

Součástí boje státu a zaměstnavatelů proti socialistickým odborům ovšem nebyla jen represivní metoda biče, ale také nepřímá metoda cukru. Jednou z represivních metod podnikatelských spolků, která však nebyla historicky příliš úspěšná, byly tzv. černé listiny se jmény odborově organizovaných dělníků a především jejich předáků. Nepřímou metodou, jak se snažit marginalizovat vliv socialismu, bylo zakládání a financování tzv. žlutých odborů. Předobrazem takových národně identifikovaných dělnických organizací, jejichž účelem bylo hledání sociálního smíru v podobě spolupráce se zaměstnavateli (a především sabotáž rudých odborů a rozbíjení jejich stávek), se staly spolky založené ve Velké Británii a ve Francii. Právě kultura francouzského spolku Les Jaunes, typická svou žlutou barvou (tato barva měla symbolizovat opozici vůči rudé barvě socialistického hnutí), se pak stala podnětem k pojmenování celého hnutí po celé Evropě. V Německu se jednalo o Verband der Werkvereinsmitglieder (Svaz závodních spolků).

Důležitým zdrojem pro analýzu likvidace odborů ze strany nacistů se staly rozsáhlé deníky Paula Josepha Goebbelse, kam si zapisoval (mimo jiné) přípravy na ilegální obsazení odborářských budov jednotkami SS. Z hlediska právních dějin sloužily Ústava Výmarské republiky a Zmocňovací zákon k legitimizaci likvidace opozice. V první fázi přišli na řadu komunisté, ve druhé sociální demokraté a nakonec odboráři. V Hitlerově představě "národního společenství" neměl totiž konflikt mezi třídami místo, a tudíž ani odbory. Přestože předáci sociálně demokratických odborů ADGD pořádaly ještě 1. května 1933 "Národní den práce" v naivní představě, že si symbolickou podporou nacistické diktatury zajistí přežití, Goebbels již týdnů před tím plánoval jejich násilné přepadení a zatčení. 2. května 1933 byly totiž všechny odborářské domy v celém Německu bez nejmenšího odporu přepadeny jednotkami SS a většina odborových předáků ADGD zatčena a uvězněna v koncentračních táborech. Do doby, než 10. května 1933 vznikla Německá pracovní fronta (DAF), byly sociálně demokratické odborářské organizace řízeny členy nacistických odborů. Přestože koncepce DAF spočívala s korporátním svazku zaměstnanců a zaměstnavatelů, násilí byla namířeno výlučně proti organizacím dělníků. Ač zaměstnavatelské spolky ztratily se zničením odborů svůj význam a svého nepřítele, namísto zrušení jim byla nařízena "pouze" arizace členstva reorganizace podle vůdcovského principu.

V. Kulturní dějiny

K paradigmatickým dílům kulturních dějin dělnictva patří bezpochyby studie Adiny Lieske *Arbeiterkultur und Bürgerlichekultur in Pilsen und Leipzig* z roku 2007. Při chápání kategorie kultury Lieske nepracuje s jejím konvenčně měšťanským pojetím z druhé poloviny 19. století, v jehož rámci mělo jít o výchovu a zušlechťování. Lieske se zajímá o kulturu v interpretativním kontextu, a jde jí tudíž o jazykově symbolické významy. Přestože Liese ve své práci komparuje kulturu měšťanských a dělnických kulturně-vzdělávacích spolků v Lipsku a Plzni předválečného období, pro účely této práce mi půjde především o její pohled na kulturu dělnických spolků. Pro přesnější popis jejího badatelského pole je nutné říci, že kulturní spolky (měšťanské i dělnické) chápe jako praxi tváření veřejnosti, pro jejíž teoretické uchopení sahá k práci *Offentlichkeit und Erfahrung* z pera Oskara Negta a Alexandra Klugeho. V základním ideovém rámci díla, jakým je habermasovská teorie komunikativního

jednání, můžeme tedy vysledovat otisk druhé generace Frankfurtské školy.

Místa dělnických spolků pak chápe jako praxi utváření proletářské veřejnosti. V kontextu dobové demokratizace kultury, jejíž součástí byly právě tyto spolky, se pokouší vyrovnat s kategorií změšťáctění dělnictva a reflektovat kritický vývoj této kategorie. Posloupnost tohoto procesu totiž přesahuje binární vztah dělnictva a měšťanstva, neboť mu předchází proces "aristokratizace" či "feudalizace" měšťanstva. V civilizačním procesu tak každá třída osvojuje habitus a hodnoty třídy stojící výše v hierarchii. "Změšťáctění" dělnictva je pak možné v tomto kontextu chápat také jako jeho "aristokratizaci". Současně nelze hovořit o jednosměrné povaze tohoto procesu shora dolů, neboť úspěch dělnických spolků měl vliv například na profesionalizaci politiky neboli vzniku politiky jako řemesla – a řemeslná politika zpětně ovlivnila byrokratizaci dělnických organizací.

Ke konkrétním formám dělnické veřejnosti pak patřily vzdělávací spolky, knihovny, a v rámci vzdělávacích spolků pak kolektivní návštěvy muzeí, výstav, divadel a koncertů. Dělnické spolky pak institucionalizovaly svou praxi do podoby kulturních komunitních domů. Právě z pohledu raného 21. století, v jehož rámci můžeme reflektovat dopady různých kontrakultur, se touha dělnického hnutí po demokratizaci a přivlastnění si dobové hegemonní kultury může jevit jako současné změšťáctění. V kontextu dobové mentality, pro kterou pojem kontrakultury neexistoval, byla měšťanská kultura vnímána jako kultura univerzálně lidská a její zvnitřnění logicky jako sebepolidštění.

Zatímco Hartmut Zwahr zkoumal především socioekonomickou strukturu lipského dělnictva a politickou strukturu jeho organizací, Lieske se zaměřuje na strukturu a význam členské základny dělnických kulturních spolků v Lipsku. Při analýze lipského Vzdělávacího spolku, založeného roku 1877, šlo přitom o dva aspekty. V rámci prvního aspektu se jednalo o sociální skladbu spolku, tvořeného převážně zámečnickými, pokrývači, krejčími a železničáři. V rámci druhého aspektu se jednalo o konfesní skladbu spolku, utvářeného na ateistické identitě. V Lipsku, které bylo národnostně homogenním centrem, šlo o náboženská kritéria politických a kulturních hranic. Konkurentem sociálně demokratické organizace se stal tedy Katolický dělnický spolek, založený v roce 1861. Při analýze Dělnické besedy v Plzni šlo o aspekt jak sociální, tak o aspekt národnostní. Sociálně se Dělnická beseda skládala z kameníků, pekařů, klempířů, stolařů, ševců, krejčí a zámečnicků. V národnostně heterogenní Plzni šlo pak o etnická kritéria politických hranic. Konkurentem sociálně demokratické organizace se proto stal Národní dělnický vzdělávací spolek Barák, založený roku 1899 národními sociály.

Při analýze sociálně demokratického milieu v Lipsku a v Plzni se Lieske zaměřuje na jejich sociální strukturu a význam v politickém životě, zejména ve volbách. Sociálně demokratická organizace v Lipsku, jejíž vůdčí ideologické a politické postavení bylo podmíněno univerzitou, trhem a železničním uzlem, dokázala vygenerovat takové vůdčí osobnosti, jakým se stali Wilhelm Liebknecht a August Bebel. Ačkoli samotná stranická organizace čítala v 90. letech 19. století kolem 1600 členů ku zhruba 100 000 námezdních dělníků v celém městě, její politický význam byl utvářen především odevzdanými hlasy v zemských volbách, které tvořily roku 1909 54%. Pro vztah německého a československého sociálně demokratického hnutí, a tedy i pro vztah lipské a plzeňské organizace, bylo charakteristické prosazování vlivu marxismu nepřímou, a to skrze německorakouskou sociální demokracii. Sociálně demokratické milieu v Plzni čelilo na přelomu 19. a 20. století především národnostním rozporům, kvůli kterým došlo k federalizaci organizace a rozštěpení česky a německy mluvících socialistů.

Závěr

Ze srovnání uvedených historických pohledů můžeme vyvodit závěr, že převažujícím

zdrojem jejich ideové inspirace jsou různé generace kritické teorie Frankfurtské školy. Nizozemský sociální historik Marcel van der Linden použil pro vědecký pohled svého německého kolegy Alfa Lüdtkeho přívlastek "decentrovaný". Měl tím na mysli pluralitu perspektiv nahlížení na všední život a politické jednání německého dělnictva první poloviny 20. století. Tato decentrovanost pohledu spočívá v zájmu o dva typy jednání dělnictva: synchronní a nesynchronní. Synchronní jednání dělnictva spočívá v souladu mezi tímto jednáním a očekáváním socialistů, zatímco nesynchronní jednání spočívá v nesouladu. Příkladem takové historické synchronicity byly například sabotáže první světové války v roce 1917 nebo revoluční vystoupení v roce 1918, a příkladem historické nesynchronicity zase dobrovolné narukování do první světové války v roce 1914, aktivní podpora nacistické diktatury ze strany sociálně demokratických odborů v roce 1933, pasivní nebo aktivní konformita širokých lidových vrstev vůči diktatuře, nebo aktivní participace na druhé světové válce.¹ Jak uvádá van den Linden, inspiraci pro svůj "decentrovaný" pohled našel Lüdtke v díle marxistického filosofa Ernsta Blocha *Erbschaft dieser Zeit*. Synchronicita jednání třídně uvědomělého dělnictva totiž měla vyplývat ze stavu mysli, reflektující objektivní vztah mezi prací a kapitálem. Nesynchronicita se týkala především stavu mysli starých třídních vrstev, reflektujících svůj předkapitalistický vztah ke kapitálu. Díky své mentalitě, skrze kterou reflektovali svůj hněv vůči kapitálu a sympatie k sociálním požadavkům dělnického hnutí, však byli hnáni do náruče nacionálního socialismu. Jak historické sociální vědce z Bielefeldské školy, tak Lüdtkeho spojuje při reflexi nacismu inspirace kritickou teorií Frankfurtské školy. Zatímco však Wehler a spol. učinili pod vlivem první generace (Adorno, Horkheimer) Frankfurtské školy obrat od marxismu k neoweberianskému strukturalismu, Lüdtkeho zájem o lidskou zkušenost a jednání je ovlivněn prací *Öffentlichkeit und Erfahrung* z pera Alexandra Klugeho a Oskara Negta, předstávajících spolu s Jürgenem Habermasem druhou generaci Frankfurtské školy.

Ač tedy Lüdtke vzešel původně z marxismu, jeho pozdější otevřenost postmoderním přístupům v díle *Eigen-Sinn* nelze nečíst v dobovém politickém kontextu rekonfigurace historických bloků v rámci politického světa, podmíněné strukturálními proměnami pozdního kapitalismu a jeho globalizací. Jedním ze symptomů těchto proměn se stal obrat od socialistické třídní politiky přerozdělování k levicově liberální politice uznání identit v západní Evropě, a pád socialistických diktatur v Evropě východní. V kontextu proměn představ sociálních vědců a levicových intelektuálů o významu proletariátu pro pozdně moderní společnost, jak jsem o tom hovořil v úvodní kapitole této práce, docházelo k výrazné revizi pohledu na revoluční, potažmo emancipační potenciál této skupiny. Součástí tohoto rozčarování ze svéhlavosti proletariátu (tentokrát vůči čekáním levicových intelektuálů), je právě Lüdtkeho "decentrace" pohledu. Argumenty o konci třídní povahy sociálních nerovností a o *historizaci* dělnické třídy pak legitimizovaly situaci, nazvanou Pierrem Bourdieuem jako deviantní.² Modernizující se západní levice, reprezentující zájmy středních vrstev, se obrátila od artikulace sociální otázky k prosazování kulturních hodnot, zatímco Nová či populistická pravice, reprezentující identitu bílé pracující třídy, reartikuluje absorbovanou agendu sociální otázky v národoveckém rámci. Zápas o hegemonii je pak v této politické konfiguraci veden mezi historickým blokem Nové pravice, tvořeným kapitálem a bílými dělníky, a mezi historickým blokem moderní levice, tvořeným vzdělanými středními vrstvami a částí etnických a sexuálních menšin.

Historická práce právního vědce Michaela Kittnera *Arbeitskampf: Geschichte, Recht, Genewart* představuje metodologickou výjimku mezi novějšími přístupy, neboť se neobrací

1 Van den Linden, Marcel; Keeping Distance: Alf Lüdtke's Decentred Labour History, in: International Review of Social History, 1995, str. 285 - 294

2 Bourdieu, Pierre; Language and Symbolic Power, Harvard 1991, 184 - 188

primárně k sociálním historikům, ale ke spíše k odborníkům na pracovní právo a právní dějiny, k novinářům a k politikům. Její teoretický základ tedy není opřen o sociální historiografii, ale o kontext právních dějin, společenských představ a dějin idejí. Výklad o nejstarší zaznamenané stávce v dějinách ze starého Egypta uvádí dlouhý příběh o oboustranných třídních zápasech mezi prací a kapitálem, zasazený do historického rámce od rané německé modernizace do raných 70. let 20. toletí v západním Německu. Ve svém bilančním epilogu se pak Kittner obrací k budoucnosti, přičemž si pokládá otázku po možnosti smíření kapitalismu s třídou pracujících.¹

Další paradigmatickou prací, inspirovanou druhou generací Frankfurtské školy, je kulturně historická studie Adiny Lieske *Arbeiterkultur und Bürgerlicherkultur in Pilsen und Leipzig*. Ač Lieske necituje přímo, domnívám se, že v podstatě rozvíjí Lüdtkeho tezi o vlivu dělnických vzdělávacích institucí na změšťáctění dělnické třídy. Ve svém výzkumu, založeném na komparaci měšťanských a dělnických kulturních spolků, totiž při analýze jejich vzájemných kontaktů a konfliktu pracuje právě s kategorií *Verbürgerlichung* neboli změšťáctění. V kapitole věnované marxisticko-leninistické historiografii NDR jsme mohli nahlédnout na dekonstruovaný obraz zdánlivého monolitu státní ideologie, ve skutečnosti formovaném prvky mnoha paradigmat. Jak osmašedesátnická, tak post-osmašedesátnická generace německých sociálních historiků nezapře vliv různých generací Frankfurtské školy. Jak ovšem vidíme, těžko ten vliv rámovat dnes až příliš nadužívaným a velmi vágním pojmem "neomarxismus". Jestliže o neomarxismu ve vlastním slova smyslu bychom mohli hovořit v souvislosti se staršími díly klasiků první generace Frankfurtské školy (Fromm, Marcuse, Adorno, Horkheimer), pak v jejich pozdějším intelektuálním vývoji, a ještě více v pracích představitelů druhé (Habermas, Negt, Kluge, Offe a další) a třetí (Honneth) by bylo adekvátnější hovořit o weberiánské inspiraci a ideovém rámci kulturního a sociálního liberalismu. Z tohoto rámci nijak zásadně nevybočují jak historici Bielefeldské školy, tak ani Lüdtke a Lieske.

Kapitola V

I. Konec dějin?

Eroze autoritativního diskursu KSČ během přestavby byla analyzována historikem Michalem Pullmannem v knize *Konec experimentu*. Pullmann na základě rozboru jazyka normalizace a přestavby ukazuje, jak hegemonní ideologie marxismu-leninismu a její jazyk ztrácely legitimitu, až došlo během demokratické revoluce 1989 k rozpadu společenského konsensu. Zatímco však Martin Sabrow zobecnil pro celou východoněmeckou společnost svou teorii konsensuální diktatury na základě rozboru mocenského vztahu stranické a vědecké komunity, Pullmann je inspirován ruským linguistou Michailem Bachtinem. Základní vlastností autoritativního diskursu je požadavek bezpodmínečné oddanosti formě, ale také legitimizace přijetí jiných slov přesvědčivých svým obsahem² Nejviditelnější a analyticky

1 Dietrich, Thomas; *Arbeitskampf. Geschichte – Recht – Gegenwart*, in: *Arbeit und Recht*, 2006, str. 25 - 26

2 Pullmann, Michal; *Konec experimentu*, Praha 2011, str. 20

nejlépe zachytitelný bývá autoritativní diskurs v situacích své nižší funkčnosti, a takovou situací byla právě přestavba. Přestavba zpochybnila autoritativní povahu tohoto diskursu, a ten začal korodovat. Tato organická krize pak otevřela cestu novému uspořádání.

Slábnoucí hegemonie KSČ byla během sametové revoluce převážena rodící se kontrahegemonií Občanského fóra (OF), opírajícího svou sociální základnu o vůdčí kádry SSM z řad pražských vysokoškoláků. Jak tvrdí historik Stanislav Houbec v práci *Výměna elit* (2002), tato elitní vrstva mladých městských profesionálů, omezovaných komunistickým režimem v kariéře, preferovala liberální vedení pražské OF a "restauraci kapitalismu" před demokratickým socialismem. Americký historik James Krapfl ovšem ukazuje ve studii *Revoluce s lidskou tváří* (2013, česky 2016), jak pražské střední vrstvy dokázaly skrze pražskou OF a její vůdčí postavu Václava Havla artikulovat své sociálně politické zájmy jako univerzální, a tudíž hegemonné v rámci celostátní OF, a to vůči vůli regionálních a místních organizací OF a Verejnosti proti násilí (VPN), prosazujících spíše radikální demokracii, která pro ně vůbec nebyla v rozporu se socialismem.

Václav Havel, prosadivší se v revolučních dnech díky své předchozí pozici v Chartě 77 jako vůdčí postava OF, pak performováním hegemonie ve svých projevech k demonstrantům na Václavském náměstí (22., 24. listopadu a 10. prosince 1989) a v televizním vystoupení (16. prosince 1989) artikuloval identitu hnutí z pozice nejprve kriticky myslící veřejnosti, později již většiny lidu negativně vůči KSČ. Havel současně dokázal pomocí hry hry jazykových operací, strukturovaných do emocionálně binárních protikladů (z nichž nejznámější se stal okřídlený slogan vítězství pravdy a lásky nad lží a nenávistí), artikulovat legitimizující metanarativ podobným mechanismem, jakým artikuloval Zdeněk Nejedlý historickou legitimitu hegemonie KSČ. Nejedlý rozpracoval státotvornou nacionálně-liberální strategii KSČ, odvlávající se nově na odkaz první republiky a Masaryka, v mytologický příběh o komunistech jako dědicích těch nejlepších tradic českého lidu. Havel pak dával najevo kulturní převahu OF odkazem na zázemí v umělecké a intelektuální obci a na mírové tradice symbolizované Jiříkem z Poděbrad, Janem Amosem Komenským, Karlem Havlíčkem Borovským, Ludovítem Štúrem, Tomášem Garriguem Masarykem, Rastislavem Štefánikem a Janem Patočkou.

Identita OF vymezená negativně vůči KSČ současně zavdala příčinu vzniku první periody antikomunismu, kterou bychom mohli nazvat liberálně populistickou. Pod pojmem populismus zde rozumím lidové hnutí, stavící na bázi dobrého lidu stojícího proti zlým elitám, případně proti zlému režimu. Vítězství OF nad KSČ v rámci prvních svobodných voleb v červnu 1990 však přineslo další krystalizaci politických sil a samotné štěpení OF na marginální sociálně liberální Občanské hnutí (OH) v čele s Jiřím Dienstbierem st. a hegemonné konzervativně pravicovou Občanskou demokratickou stranu (ODS) vedenou Václavem Klausem. Utvoření této nové hegemonie představuje současně posun od sociálního a kulturního liberalismu k liberalismu ekonomickému (neoliberalismu) a novu periodu antikomunismu, v jejímž rámci byli za "nepřátele svobody" považováni dokonce i levicoví liberálové z OH a sociální demokracie. Kontinuem jak sociálního a politického liberalismu OF, tak ekonomického liberalismu ODS se stal konsensus antikomunismu a "návratu do Evropy", ospravedlňující politiku přechodu od "komunistické totality" k liberální demokracii a tržní ekonomice.

Liberálně populistická hegemonie OF, performovaná Václavem Havlem, byla opřena o svou integraci do národního mytologického narativu podobným způsobem, jakým byla performována hegemonie KSČ ústy Zdeňka Nejedlého. Legitimizace neoliberální hegemonie ODS skrze politiku "návratu na Západ" pak byla opřena o globální příběh politologa Francise Fukuyamy o konci dějin. Vítězství americké hegemonie nad sovětskou "říší zla" a globalizace kapitalismu byly Fukuyamou převyprávěné pomocí starohegeliánsko-kojévoovské filosofie

dějin do sekulární verze židovsko-křesťanského mýtu o příchodu mesiášského věku. Pád komunismu pak představoval v tomto pojetí poslední z dějinných alternativ vůči dále už nezdokonolovatelné liberální demokracii a tržní ekonomice. Další vývoj se měl ubírat již jen šířením těchto institucí po celém světě. Dvorním filosofem ODS, který měl tento mýtus vyprávět československé veřejnosti, se stal Václav Bělohradský. V Bělohradského dichotomii svoboda a demokracie versus totalita stál na straně totality nejen komunismus, ale také sociální liberalismus, potažmo demokratický socialismus. Neoliberální program ODS pro ekonomickou transformaci se stal jedinou myslitelnou možností, vůči které nebyla alternativa. Bělohradský pak ve své kritice sociálního státu konstruuje tönniesovský protiklad amoderních *Gemeinschaften* typu feudalismu, socialismu nebo právě sociálního státu vůči moderní kapitalistické *Gesellschaft*, založené na svobodě jedince.

Vzeme-li za slovo myslitele liberalismu, pak Karl Popper viděl jako cestu k diktatuře rychlou a komplexní proměnu celé společnosti. Za takovou proměnu můžeme považovat jak deklarovaný přechod "od ke kapitalismu k socialismu" v letech 1945 až 1960, tak přechod "od socialismu ke kapitalismu" po roce 1989. Bělohradský sám se přitom odvolává na pojetí totalitarismu Carla Friedricha a Zbigniewa Brzezinského, podle nichž jde o skloubenou ideologii, "která vystupuje jako vědecký výklad lidských dějin, obsahuje vždy mesiášský motiv, tj. ohlašuje příchod nové doby, v němž obrozené lidstvo dosáhne konečného řešení společenských rozporů."¹ Totalitní, revoluční stranu pak chápe jako integrující sílu, která přináší masám východisko ze situace odcizení. Jako příklad uvádí legitimizační hru komunistů, skrze kterou se integrovali do českých národních dějin jako dědici nejpokrokovějších tradic. Je-li pak revoluční, totalitní hnutí nikoli zástupce partikulární identity či zájmů, ale integrujícím zástupcem masy, nemělo pak tyto vlastnosti také OF, jehož hegemonii Václav Havel podobným způsobem artikuloval na pražských náměstích? Čím jiným než totalitní teodiceou, která ohlašuje mesiášský věk posledního člověka a nepřipouští alternativy, je liberálně demokratická filosofie o konci dějin? A neměla být ekonomická transformace ohlášena příchodem nové, kapitalistické éry, jejímž mesiášem se stal Václav Klaus, zastřešující se výkladem ekonomické vědy?

Nyní vidíme, že v důsledku těchto ideologických podmínek byly jakékoli pokusy o třídní analýzu nebo marxistické přístupy ve společenských vědách vnímány jako snaha o vzkříšení nežádoucí alternativy k jedinému myslitelnému liberálnímu výkladu a o rehabilitaci "totalitní" a "nedemokratické" ideologie. Nejzřetelněji jsou limity těchto ideologických kulis znát na politice jazyka odborné sebe prezentace jednoho z nejvýraznějších představitelů někdejší reformně komunistické historiografie Zdeňka Kárníka, jehož rozchod s marxistickou teorií o dějinném poslání dělnické třídy v závěrečné kapitole *Socialistů na rozcestí* (Praha, 1996) tvoří nedílnou součást intelektuálního komplexu autorova obratu k sociologickým teoriím o překonání třídní povahy sociálních nerovností.² Teprve studie *Vývoj sociální struktury v české společnosti 1989 – 1999* vypracovaná týmem Pavla Machonina nabourala tabu třídní analýzy. Studie vychází z neoweberiánského goldthorpského paradigmatu, která v podstatě jen překládá původní analyticko-marxistickou třídní analýzu Erica Olina Wrighta do jazyka přijatelného pro liberální mainstream, a proto přehlíží kategorii vlastníků a koncept vykořisťování. Přestože Machoninova studie rovněž přehlíží problematiku vykořisťování, reflexe vzniku nové vrstvy soukromých podnikatelů ji přinutila zviditelnit otázku vlastnictví. Historiografický *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781 – 1914* Jiřího Matějčka a Jany Machačové z roku 2002 pak jen velmi krotce operuje s vágním pojmem "lidové vrstvy".

V roce 2006 byly publikovány v češtině soubory esejů *Výhrňme si rukávy* z pera německého sociálního historika Petera Heumose o postavení dělnictva v poválečném

1 Tamtéž, str. 110

2 Kárník, Zdeněk; *Socialisté na rozcestí*, Praha 1996 str. 525

Československu. Jak však uvádí Jakub Rákosník, jedná se především o eseje, nikoli o výzkumnou práci. Navíc jde o texty psané v německém prostředí německým historikem, nezasaženým antikomunistickou tabuizací dělnické tematiky.

První puklinu antikomunistického konsensu prorazil tzv. "malý český Historikerstreit" mezi Michalem Pullmannem a Jakubem Rákosníkem na jedné straně a Antonínem Kostlánem na straně druhé. Rákosník s Pullmannem, kteří publikovali v roce 2007 článek "*Dělnická třída*" v *moderní sociální historiografii*, byli Kostlánovým rámováním vykázáni daleko za hranice seriózní odborné debaty mezi nedotknutelnou kastou "bolševiků". Zatímco Pullmann s Rákosníkem v textu reflektovali dosavadní stigmatizaci třídní analýzy v sociální historiografii a nastínili nejnovější přístupy západní proveniencí (sociální strukturalismus Bielefeldské školy, postsociální dějiny, kulturalismus Edwarda P. Thompsona nebo radikální kulturalismus, představovaný jazykovým obratem G. S. Jonese či výzkumem identit Patrica Joyce), základní výstavbu Kostlánovy odborné argumentace tvořil především nesourodý soubor sociologických teorií, vysvětlujících buďto překonání třídní povahy nerovností pozdně moderních společností, anebo jazykovou konstruovanost někdejších třídních identit. Pojem "dělnická třída" měl být totiž podle Kostlána především zneužíván mocichtivými agitátory, v čemž se plynule presunul z odborné argumentace k argumentaci ideologické, aby zavrhl třídní analýzu jakožto pokus o legitimizaci diktatury proletariátu, nutně směřující k zabíjení.¹

Tento spor je možné číst skrze teorii politické neshody Jacquese Ranciera, zmiňované v úvodu této práce. Postmarxistický politický filosof Ranciere rozlišuje ve svém eseji *Neshoda* rozdíl mezi policií a politikou. Zatímco v policii jde o výkon aristokratické nebo oligarchické moci, z podílu na jíž je vyloučen lid, politika naopak představuje vstup dosud vyloučeného lidu do veřejné rozpravy a jeho rozepří s vládnoucími třídami. Ranciere používá pro lid analytickou kategorii "část bez účasti": antický démos nebo moderní proletariát, tedy část společnosti vyloučená z účasti na logu (rozpravě) a výkonu moci.²

V kontextu antikomunistického konsensu pak můžeme hovořit o policejním řádu. Antikomunistický konsensus, opřený o liberální sociologické teorie post-třídní společnosti, sloužil jako Denkverbot, skrze jehož jazyk mohla být "dělnická třída" vylučována ze systému reprezentací symbolického řádu odborné rozpravy společenských věd. Historikerstreit mezi Kostlánem a Pullmannem-Rákosníkem můžeme tedy chápat jako politickou neshodu, kde Rákosníkova a Pullmannova reintegrace "dělnické třídy" do symbolického řádu odborné rozpravy představuje politiku, zatímco účelem Kostlánova pretoriánského útoku je střežit policejní vyloučení "dělnické třídy". Kostlán v této policejní jazykové hře nevědomě obnažuje svou projekci, skrze níž připisuje vlastní diktátorskou roli jiným aktérům.

I. Dějiny každodennosti

Za průkopnické dílo třídní analýzy v rámci soudobé české sociální historiografie můžeme považovat studii historika Martina Jemelky *Na Šalomouně* z roku 2008. Inspiraci, kterou Jemelka našel v práci západoněmecké historické socioložky Janne Günter *Leben in Eisenheim* (1980) o formách veřejného i soukromého všedního života dělnictva v Porúří, dále rozvíjí při historické analýze každodennosti a politiky šalomounské hornické kolonie, a to skrze kategorie prostoru a času, sexuality a genderu, stravy a oblékání, ale také skrze sociální patologie násilí, prostituce a alkoholismu. Jak uvádí Stanislav Holubec, Jemelkova práce v zásadě nepřekonává tradiční paradigma historické sociologie Matějčka a Machačové, pracující s pojmy sociální mobility nebo prestiže. Hlavní metodologickou inovací této práce je

---

1 Kostlán, Antonín, *Dělnická třída*, spoj se spoj!

2 Ranciere, Jacques, *Neshoda*, Praha 2011. str. 22

studium archivních pramenů.¹

Ulice fungovala jak prostor pro socializaci dětí z nižších tříd, tak jako prostor sociální kontroly. Pouliční socializace skrze nejrůznější interakce (dětské hry, soutěživost, rivalita atd.) probíhala na šalomounské kolonii do druhé světové války. Socializace dětí skrze intimní prostor rodiny začala mezi obyvateli hornické kolonie teprve s nástupem státně socialistické modernizace, v jejímž rámci začala i tato dělnická vrstva imitovat středostavovský životní styl. Dospělí pak využívali veřejný prostor ulicek pořádání tradičních slavností nebo volebním agitacím politických stran. Hranicí, oddělující a zároveň spojující veřejný a soukromý prostor, byly zahrádky na dvorcích. Rytmus všedního dne byl určován pracovní dobou, s jejímž zkrácením na osm hodin byla uvolněna větší kapacita pro práci na vlastních soukromých hospodářstvích. Hranice pracovní doby a volného času byla tedy velmi nejasná. Tím spíše to pak platilo manželky horníky, jejichž denní pracovní směna byla rozdělena mezi zaměstnání a péči o rodinu a domácnost.

Utváření a podoby sexuálních vztahů byly podmíněny materiálních úrovní bytových poměrů, charakteristických svou prostorovou stísněností. Zatímco v prostředí středních a vyšších tříd byla představa sexuality spojena s intimním prostorem, sexuální výchova šalomounské mládeže probíhala v kontaktu s dospělými ve sdílených místnostech. Jak však Jemelka uvádí, kulturní vybavenost této sexuální výchovy většinou nepřekračovala vulgarismy a dvojsmyslné narážky. Jistou prostorovou a sociokulturní změnu přinesl po roce 1918 například tramping, v jehož subkulturním prostředí byli mladší zasvěcováni staršími.

Vztahy mezi rody byly založeny samozřejmě na mužské nadvládě. Zdrojem mužské hrdosti dělníků byl jejich příjem vyplácený za rizikovou a fyzicky velmi namáhavou práci. Tato práce byla spojena také s blízkým tělesným kontaktem k při osobní hygieně, která byla místním měšťanským prostředím nahlížena s nevolí. Dívčí a ženský svět byl velmi často profesním světem služebných, pracujících právě v měšťanských domácnostech, odkud pak šířily buržoazní hodnoty do dělnického prostředí.

Z Jemelkova výzkumu stravovacích návyků a oděvu, v kterém kvalitativně nijak nepřekonal etnografické studie Skalníkové, Sirovátka a Robka, se tak dozvíme faktografický souhrn o kultuře jídla všedního a svátečního, a o rozlišování mezi oděvem podle kritéria rodu a jeho užití k práci, všednímu volnému dni nebo k sváteční sebe prezentaci. Industrializace produkce oděvu měla přitom sebou přinést také jeho nivelizaci do podoby městského oděvu s typickým sakem, které se stalo pro migranty z venkova symbolem sociálního vzestupu. Tak ukázal například Robkův výzkum pražského dělnictva, ukázal také Jemelkv výzkum Šaomouna, že zatímco muži svým oděvem reprezentovali rodinu, ženy měly tendenci k uniformitě.

Sociálně patologické chování bylo pro kolonii typické zejména do doby před první světovou válkou, po jejímž konci byly díky integraci kolonie do městské zástavby a elektrifikaci vytvořeny podmínky pro civilizovanější způsob života. Z kriminální činnosti, kterou Jemelka zkoumal především z dobového místního tisku, se jednalo především o krádeže, domácí násilí a samozřejmě také různé podoby sexuálního vykořisťování a násilí na ženách. Význam alkoholu ve všedním životě šalomounských horníků ovšem nelze vnímat v dichotomii morálních kategorií dobra a zla. Kromě případů notorické závislosti byl totiž alkohol součástí jak běžné stravy dospělých mužů (např. pivo nebo pálenka), tak také dětí, které dostávaly kvito do bílé kávy ke snídani.

O vědecky výrazném posunu v soudobém výzkumu každodennosti českého dělnictva můžeme ovšem hovořit v případě práce *Lidé periferie* z pera historika a sociologa Stanislava Holubce. Holubec je jedním z představitelů mladší generace českých sociálních historiků dělnictva, jimž jejich socializace v německojazyčném univerzitním prostředí pomáhá přinášet

---

1 Holubec, Stanislav, *Lidé periferie*, Plzeň 2009, str. 9

do české odborné rozpravy inovativní přístupy. Holubcova metodologická inovace spočívá v inspiraci kulturní sociologií Pierra Bourdieu, jehož analytické kategorie sociální pole a habitus používá při výzkumu životního stylu prostředí pražského dělnictva meziválečného období. Aplikací kategorie sociálního pole se Holubec vypořádal s metodologickým problémem, jak dělnictvo či dělnickou třídu uchopit. Jak klasické přístupy třídní analýzy (tj. přístup marxistický a weberiánský), tak modernější strukturalismus Erica O. Wrighta nebo kulturalismus Edwarda E. Thompsona totiž při definici dělnické třídy zohledňují především economicistní rozměr placené práce, na základě jehož logiky pak vylučují neplacené části dělnictva – nezaměstnané, staré, děti, mládež a ženy v domácnosti. Jazykový přístup by byl pak podle Holubce vhodný zase při výzkumu toho historického období, kdy dělnická třída teprve utvářela svou vlastní subjektivitu. Nahlížení dělnictva skrze drobnohled sociálního pole pak umožňuje pozorovateli vícerozměrné rozlišení podle kritéria druhů kapitálů (kulturního, sociálního a ekonomického) a s nimi souvisejícího habitu.¹ K problému, který před Holubcem vyvstal při řešení otázky výzkumu mimoekonomického aspektu postavení dělnictva, se rozhodl zaujmout weberiánský postoj. Namísto marxistického zkoumání postavení dělnictva v produkci bádá nad postavením této skupiny ve vzdělávacím systému.

V Holubcově pohledu na dělnické rodiny hraje důležitou úlohu analýza sexuality (včetně partnerské selekce a stinných stránek dělnické sexuality), genderových vztahů v rodině a výchovy dětí. Tak jako jiní historici také on reflektuje proměnu struktury rodiny z rozšířené v nukleární a v souvislosti s tím také proměnu jejích funkcí z převážně produkční jednotky v jednotku výchovnou, v jejímž rámci začaly vznikat podmínky pro postupnou individualizaci jejích členů. Tato individualizace se měla projevovat především při výběru partnerů, jehož kritériem byl v dělnických rodinách zdravotní stav u mužů a symbolický kapitál (tj. pěkný vzhled) u dívek a žen. Také představy dělnického prostředí o kráse byly ovšem v meziválečném období ovlivňovány masovou kulturou, například časopisy Hvězda a Pražanka. Zatímco strukturálně funkční změny představovaly ve vývoji dělnických rodin diskontinuitu, jakousi konstantou však zůstávala mužská nadvláda v rámci hierarchie mezi rody. Ze základních tří typů mužské dominance v dělnických rodinách, které Holubec rozlišil, to byla běžná dominance (práce byla rozdělena podle rodu), výrazná dominance (žena byla víceméně neplacenou služkou v domácnosti) a extrémní dominance násilníků, kteří měli většinou problémy s alkoholem. Alternativu k těmto hierarchiím tvořily buď vyrovnané vztahy rodin vesměs sociálně demokratických nebo komunistických dělníků, představující ideál komunistického hnutí, nebo výjimečné případy ženské dominance.

I přes převažující ženskou subordinaci měla být kulturní sexuální morálka dělnického prostředí poněkud liberálnější ve srovnání s prostředím středních a vyšších tříd. Agenda setterem liberalizace morálky se ovšem nestala bohéma uměleckého pole, ale masová kultura, kde to byla od 70. let 19. století pornografie a od 90. let 19. století bulvární tisk s jeho sexuálními skandály z prostředí "high society". Trend liberalizace kulturní sexuální morálky, jejíž součástí se stala také komercializace sexuality v podobě antikoncepčních a podpůrných prostředků, měl vliv na větší otevřenost k tělesnosti a sexualitě. Větší osobní svoboda při výběru partnera, jehož kritéria byla zmíněna výše, a shovívavost k nemanželským mileneckým svazkům, však byly podmíněny také sociálně, neboť v dělnickém prostředí nebyl brán příliš velký ohled na sociální vzestup a kariéru. Sociální postavení a majetek tudíž nehrál při výběru primární roli. Významným dějinným faktorem, ovlivňujícím vztah dělnického prostředí k sexualitě a vztahům mezi pohlavími, byla v meziválečném období ruská revoluce a liberální sexuální politika Alexandry Kollontajové, pracující v rámci sovětské vlády jako lidová komisařka sociálních věcí. Toto uvolnění, jehož některé projevy (např. nudismus při koupání) působily československým komunistům šok, však našly největší ohlas zejména v

---

1 Tamtéž, str. 15

prostředí Komunistické strany Německa (KPD). Ač českoslovenští komunitisti aktivisté viděli ve volných, neformálních svazcích větší mravní čistotu než v manželství, tak například komerční pornografii považovali za ženu ponižující buržoazní dekadenci. Sexuální liberalismus se však netýkal všech vrstev dělnictva, zvláště pak ne prostředí dělnické aristokracie, jejíž rodiny imitovaly životní styl a zdrženlivé hodnoty středních vrstev.

Možnosti naplnění osobního života byly materiálně podmíněny úrovní bytových poměrů, jejichž dominantním rysem v Praze byly dvoupokojové byty, tvoří 48,8% dobového bytového fondu, a jednopokojové byty, které tvořily 42,5% pražských bytů. Jen velmi málo bytů mělo ke dvěma pokojům ještě kuchyň nebo dokonce i příslušenství. Holubec se odkazuje k Robkově analýze pražského dělnického bydlení, které diferencioval mezi pavlače, kolonie, venkovskou zástavbu, vlastní rodinné domky a nouzová obydlí. Hlavním ukazatelem sociální hierarchie v oblasti bydlení byla přítomnost hygienická zařízení v podobě tekoucí vody, záchodu a koupelny. Také v estetizaci domácností, kterou si dělnické rodiny mohly dovolit až s počátkem 20. století a zejména po první světové válce, je možné sledovat snahu imitovat středostavovský vkus v podobě parádních pokojů pro hosty nebo alespoň kuchyní vyzdobenou otomany, polštáři, obrazy a kredencem. Příznakem zaostávání dělnických rodin za kulturními inovacemi byl však viditelný v tom, že imitovaly středostavovský vkus z doby před první světovou válkou, který již mezitím vyšel z módy.

Dělnický habitus tak, jak byl nahlížen z Holubcovy perspektivy, se rozevírá v barevné paletě kulturních a subkulturních praktik od trampingu, kultury hospod, tanenčích zábav, ale také biografu nebo četby. Tramping je možné chápat v dobovém kontextu jako kontrakulturu, spřízněnou s komunisty společnou představou druhého, jímž byli měšťáci a policisté, trampským slovníkem "paďouři". "Paďouři" byli ovšem také jediným svorníkem mezi trumpy a jejich neformálními strukturami (a samozřejmě také hierarchiemi), a mezi vojensky disciplinovanými komunisty. Jestliže pak ještě ve 20. letech byla trampská subkultura převážně třídně vymezená, s postupem růstu její oblíbenosti a společenské tolerance vůči ní se od poloviny 30. let stávala volnočasovou aktivitou také středních vrstev.

Ke spíše "konvenčním" způsobům kulturního vyžití patřily taneční zábavy v kabaretech, oblíbené hlavně u mladší generace. Zejména ve vztahu k dobově moderním tancům (foxtrot, onestep, shimmy, tango neb waltz) však může nejen dnešního pozorovatele zarazit moralismus jak funkcionářů DTJ, tak komunistů, kteří zavrhovali popkulturu za její "nemravný erotismus". Za vzor byly dávány naopak písně sociálně uvědomělé, a z tanců například kozáček. Vzhledem k nízké úrovni kulturního kapitálu pražského dělnictva nelze hovořit o jeho bohatém kulturním životě, který jinak sestával z návštěv nenáročných komedií v biografu, a v omezených případech z četby vesměs brakové literatury. Výjimku měli tvořit aktivisté odborových a levicových politických organizací, kteří se zajímali o odbornou a kvalitnější krásnou literaturu. Naopak starší generace, zvláště pak otcové od rodin a učni, realizovali svůj volný čas v rámci kultury hospod, jejíž nedílnou součástí byl karban, a často také hra na harmoniku. Přestože se moralizujícím odstudkům tělocvičných funkcionářů nevyhnulo ani kouření a pití alkoholu, socializace skrze hospody se vžila také do politické kultury komunistického hnutí. Zatímco například úředníci nebo životnostníci se dokázali pohybovat jak v sociokulturním poli hospod, tak kaváren, kavárny byly naopak vnímány dělnickým prostředím jako svět třídních nepřátel. Avšak nejen točeným pivem, ale také pečeným chlebem byli živi dělníci. Chlebem, ale také máslem, mlékem a kávou se se ve všední den živila především střední, tedy nejpočetnější vrstva pražského dělnictva. Dělnická aristokracie pak imitovala střední vrstvy hlavně ve všední konzumaci masa, zatímco ty nejnižší dělnické vrstvy (rodiny matek samozivitelek, nezaměstnaných a alkoholiků) se musely běžně spokojit s potravinovými náhražkami. Prostorová strukturace mocenských vztahů mezi rody a generacemi v rodině byly pak ztělesňovány při svátečních obědech a večerích, kdy otec jako

hlava a živitel rodiny sedával v čele stolu. Co se týče oděvu, tak sociální rozdíly v jeho typech a způsobech nošení byly v meziválečném období díky strojové produkci firmy Baťa postupně nivelizovány.

Jestliže můžeme tedy o Holubcových *Lidech periferie* hovořit jako o výrazném zlomu ve výzkumu každodennosti v rámci soudobé české historiografie, *Život na příděl* (Praha, 2013) z pera Rudolfa Kučery představuje kromě toho také dosavadní vrchol, a to ve dvojitým významu. První význam je vědecký, neboť Kučera dokázal na minimální ploše podrobit dělnickou každodennost multiplicitní analýze z pohledu stravování, práce, prostoru a genderu. Druhý význam je politický, neboť zveřejnění jeho práce v Nakladatelství Lidových novin představuje snad konečné prolomení tabu třídní analýzy.

Zdroje a součásti Kučerovy historické analýzy jsou pak také rovněž dvojí. Prvním zdrojem je neoweberianský strukturalismus Bielefeldské školy, jmenovitě práce Jürgena Kocky *Klassengesellschaft im Krieg* (1973). Zatímco Kocka se pokusil vysvětlit příčiny německé revoluce 1918 ve změnách třídní struktury za války, Kučera se snaží ukázat, jak došlo během té samé války k strukturálnímu rozpadu dosavadní dělnické třídy v důsledku vojenských odvodů a k její následné rekonstrukci během válečných protestů. Analýzou dělnických protestů z roku 1918, k jejímuž uchopení čerpal Kučera inspiraci v kulturalismu Edwarda P. Thompsona, se budu zabývat v části věnované politickým dějinám.

Na politice jídla Kučera studuje rozklad a znovuvtvoření dělnické třídy, jejíž sociální status spolu se sebehonocím, založeným na výdělku a konzumu, značně poklesl s omezením konzumace jídla na základě centrálního přidělu, a současně se ustavily nové sociální hranice, tvořené společným stravováním ve veřejných jídelnách, jasně oddělovajících středostavovský svět. Politika práce řeší problém militarizace a racionalizace průmyslové tovární produkce, představující pro dělníky radikální ztrátu jejich osobní autonomie, což byla podstatná příčina artikulace dělnického nesouhlasu a přispěla k delegitimizaci liberálního řádu, a tato zkušenost otevřela prostor pro radikálně socialistickou imaginaci, překračující horizont dosud možného. Představa socialistické budoucnosti přestala být záležitostí sociálnědemokratických teoretiků a stala věcí továrních hal. Mobilizace mužů na frontu a integrace žen do tovární produkce a později do činnosti sociálně demokratické strany diverzifikovala genderovou skladbu dělnické třídy, a dekonstruovala její androcentrickou identitu a mužskou hegemonii, což se promítlo také do proměny dosavadní jak mužské identity dělníků, tak ženské identity dělnic, oblečených do modrých blůz.

Rok poté, co došlo díky Kučerovu *Životu na příděl* k definitivní normalizaci výzkumu dělnictva, byla Filozofickou fakultou Západočeské univerzity v Plzni publikována etnografická studia Karlova z pera kolektivu mladých sociálních vědců a jedné vědkyně. Výzkum, vedený antropologem Lacem Touškem, se opírá především o narativní vzpomínky někdejších obyvatel dělnické kolonie Karlov na svůj všední i politický život z doby, než byla tato kolonie v závěru období státního socialismu zbourána. V politiky tzv. žlutých odborů, prováděné vedením Škodových závodů v Plzni, byla pro dělníky a jejich rodiny vystavěna kolonie rodinných domků s dvojitým záměrem. Jedním záměrem bylo získat loyaltitu významné vrstvy svých zaměstnanců, a druhým záměrem bylo podrobit tyto oddané zaměstnance existenční závislosti na podniku. Účelem takové politiky bylo podvracet vliv socialistického hnutí mezi škodováckými dělníky. Z orálně vzpomínaného narativu se zde zaměřím především na každodenní život.

Dělnická kolonie Karlov byla svého druhu vesnickou komunitou, geograficky izolovanou od ostatní městské zástavby. Nepřekvapí proto, že základním stavebním kamenem této pospolitosti byl převažující model rozšířené rodiny, v jejímž rámci spolu žilo více generací. Karlovská pospolitost pak byla utvářena vnějšími a vnitřními hranicemi, přičemž vnější hranice tvořilo sebevymezení se vůči jiným městským čtvrtím, zatímco vnitřní hranice

byly tvořeny společenskou přehradou mezi těmi, co chodili cvičit do Sokola, a mezi cvičenci sociálně demokratické Dělnické tělocvičné jednoty (DTJ). Tyto přehrady však byly překrývány společným posedáváním u piva, návštěvou na sibirinkách, promítáním filmů a scházením se při návštěvách divadla. Rytmus všedního dne byl určován trojsměnným provozem ve Škodovce. Zatímco muži trávili čas mezi prací, domovem a okopáváním zahrádky nebo vasedáváním v hospodě, ženy přes den vařily u ploten a k večeru společně háčkovaly nebo pletly. Mužský svět hospod, kde byla probírána nejčastěji politika a sport a který byl rozdělený mezi návštěvníky sokolovny a socialistického "lid'áku", byl však ženám odepřen.

Co se týče hygienických návyků, tvořivších jednu ze základních třídních distinkcí, tak ke společnému koupání celé rodiny docházelo jednou týdně v neckách. Karlováci se stravovali především doma, jen do práce a do škol byly matkami připravovány svačiny pro muže a pro děti. Je snad již antropologickou konstantou dělnického prostředí napříč historií a geografii, že maso bylo svátečním pokrmem, připravovaným k společnému rodinnému stolování o nedělích a o svátcích. Jen lépe placené vstvy dělnické aristokracie si mohly dovolit máslo. Nejčastějším pokrmem všedního Karlováků byly luštěniny a brambory, například tzv. uhlířina (pečené bramborové placky). K snídaním se nejčastěji připravovala polévka nebo káva s chlebem.

Tak jako v jiných dělnických čtvrtích, také na Karlově docházelo k socializaci dětí na ulici skrze hry. Zatímco děvčata skákala panáka, přes švihadlo nebo si cvrnkala kuličky, hrála na schovávanou, bruslila nebo bobovala a chodila na cvičení, chlapci hráli v létě fotbal a v zimě se klouzali po ledě. Součástí stvrzování maskulinity a boj o místo ve společenské hierarchii byly bitky jak mezi sebou, tak zejména se sousedními Škrvňáky (obyvatele čtvrti Skvrňany). O výsledku bitek a tedy postavení v hierarchii světa chlapců rozhodovala samozřejmě fyzická síla a zdatnost, na jejíž důraz byl v rámci výchovy kladen primární zřetel.¹ *"My jsme byli dřív obávaní, na Karlov se báli chodit za holkama, protože tam šlo o zobák..."*, vzpomínal jeden z pamětníků.²

II. Politické dějiny

Z politických dějin Šalomouna se můžeme dozvědět, že materiální zájmy byly motivem a zároveň také limitem organizovaných zápasů místního hornictva, jehož střední a starší generace tvořila až do druhé světové války členskou a voličskou základnu sociálně demokratického hnutí. Jen mladší generace měly tendence k radikalizaci buď směrem ke komunismu nebo k fašismu, přičemž význam těchto proudů zůstával marginální.

Mnohem bohatší vhled do prostředí pražského sociálně demokratického a komunistického prostředí prvorepublikové éry přinesla Holubcova analýza. Z historicko-sociologické analýzy sociálně demokratického milieu se tak můžeme dovědět fakta, na základě kterých si můžeme pomocí srovnání s analýzami jiných historiků vytvořit poměrně přesvědčivý obrázek o procesu zburžoazňování sociálně demokratického hnutí. V meziválečném historickém kontextu by pak bylo adekvátnější hovořit spíše o stavu dotvořené středostavovské povahy hnutí, než o procesu změny směřujícím k této povaze. Tak například v stranickém aparátu, fungujícím pro členskou základnu jako kanál sociální mobility, převažovali mezi jeho pracovníky (tj. poslanci, odborářiští předáci, ministerští úředníci a redaktoři) lidé se středostavovským zázemím. Pouze dva pražští sociálně demokratičtí zastupitelé byli dělnického původu.

Schizma dělnického hnutí se projevilo také v generační distinkci. Sociální demokracie

1 Růžička, Michal, *Karlov mezi industriální a postindustriální společností*, Plzeň 2014 str. 95

2 Tamtéž, str. 95

zůstala reprezentantkou úzké vrstvy dělnické aristokracie, tedy převážně těch usedlých otců od rodin, kteří spatřovali v reformistické politice sociálně demokratických vlád cestu k naplnění tužeb po společenském vzestupu mezi střední vrstvy. Proměny politických konfigurací měly také vliv na změny v objektech nepřátel a utváření jejich obrazu. Jestli úhlavním nepřítelem sociální demokracie 20. let 20. století byly v první řadě lidovci, ve druhé agráři a na třetím místě komunisté, kolem roku 1935 se nepřítelem číslo jedna stalo fašistické Národní sjednocení vedené Jiřím Stříbrným.

Naproti tomu sociálně demografická skladba komunistického milieu byla tvořena kovodělníky, dělníky stavebními a dřevozpracujícími, ale kupodivu také částí železničářů. Ženy tvořily 30% členské základny rudých organizací, a inteligence byla například v roce 1927 zastoupena z 1,5%. Komunistické milieu, strukturované jak v Praze, tak ve zbytku Československa na vyhraněné třídní bázi, se podle Holubce utvářelo od počátku jako sekulární, vojensky organizovaná sekta dohlížející nad soukromím svých členů. Zejména pražské prostředí bylo natolik sociálně inseparabilní, že místní komunisté nenašli přátele jinde než opět mezi svými soudruhy, a řada z nich nenalezla zaměstnání jinde než v rudých organizacích.¹ Pro ilustraci takových poměrů, jaké panovaly mezi komunisty i v jiných zemích té doby, Holubec cituje z francouzského historika Gérarda Vincenta:

"Komunistická společnost by se ráda považovala za jednu velkou rodinu. Také byla na rodině založena. Sňatky mezi členy strany byly běžné. Morální asketismus komunismu je extenzí judeo-křesťanského asketismu. Páry se sice nemusejí brát, ale musí být stabilní. Nevěra je odsuzována a rozvod je akceptován jen tehdy, když jeden z partnerů není komunistou, v kterémžto případě je zjevné, že společné soužití je nemožné. Svádění žen je považováno za zavrženíhodnou, maloburžoazní činnost, která staví sexuální a emoční potřeby nad smysl strany, kterým je revoluce. Funkcionáři bdí nad morálkou její členů. Dokud jsem znal jen velmi málo členů strany, neměl jsem žádnou představu o inkvizici, která sleduje jejich soukromé životy. Milostné aféry končily u kárných komisí strany, funkcionáři byli degradováni, když se zapletli do nebezpečných milostných poměrů, nebo prostě proto, že jejich žena byla více věřící komunistkou a stěžovala si u vyšších orgánů na nepřístojné chování svého manžela-člena strany."²

Na utváření pražského komunistického prostředí jako sekty ovšem měly vliv nejen vlastní tendence komunistů, ale především symbolická stigmatizace ze strany většinové společnosti, v jejímž důsledku mohlo docházet k zpětné autoeliminaci. Komunisté navíc čelili dvojí izolaci, neboť se v důsledku rozkolu dělnického hnutí izolovali od jeho sociálně demokratického zbytku, který byl sám po většinu dobu své činnosti vydělen od prostředí mešťanských spolků a většinové společnosti celkově. Holubec rozlišuje celkem čtyři vývojová období utváření pražského komunistického prostředí. V první fázi let 1921 až 1925 pražští komunisté hledali svou identitu ve vztahu ke společnosti a k ostatním sociálním hnutím. Druhá fáze let 1925 až 1929, charakteristická mezinárodní stabilizací kapitalistického světového systému a odlivem revoluce, byla pro pražské komunisty charakteristická také stabilizací svých struktur a rozvojem svých vlastních kulturních aktivit. "Bolševizační" (neboli podle mého názoru spíše stalinizační) fáze let 1929 až 1935 se nesla ve znamení nástupu Gottwaldova vedení, v důsledku jehož politiky "třídy proti třídě" došlo k masovému odchodu původního členstva a k faktické proměně KSČ z masové strany v sektu aktivních kádrů. V závěrečné fázi let 1935 až 1938 začalo v rámci antifašistické taktiky lidové fronty docházet k postupné integraci komunistů do československého politického pole, v jehož rámci se měnila ze strany antisystémové ve stranu státotvornou. Součástí utváření a přetváření své identity byl samozřejmě také boj s politickými protivníky, typickým svým bojem o veřejný prostor (ulice,

1 Tamtéž, str. 208

2 Tamtéž, str. 208

shromáždění apod.). K těmto metodám patřilo rozbíjení schůzí nejen fašistů, ale také sociálních demokratů a násilí vůči policii.

Dalším klíčovým pohledem na politické dějiny českého dělnictva je studie Lukáše Fasory *Dělník a měšťan* (Brno, 2010), kde se zaměřil na Beziehungsgeschichte neboli dějiny vztahů, v jejichž rámci zkoumal utváření dělnické třídy skrze setkávání a konflikty s třídou měšťanů na příkladě šesti moravských měst v letech 1870 až 1914. Fasora považuje tato metodická východiska za výhodnější zvláště co se týče výzkumu v oblasti kulturních faktorů a sociální mobility, který provádí na poli kontaktů a konfliktů měšťanských a dělnických vrstev. Zkoumá, jak se vytvářely sociální identity obou těchto vrstev právě ve vzájemné interakci vůči sobě, a to na zónách kontaktů a konfliktů, jako komunální politika, oblast práce (podniky), živnostenské soudy a další. V takovém případě se samozřejmě nelze vyhnout pojmu třídního boje, který interpretuje jako střet zájmů měšťanstva a dělnictva. Fasorův zájem je tedy zaměřen především na vztahy mezi sociálními skupinami (Beziehungsgeschichte), nikoli jednostranně na jednu z nich, a tak v případech, kde se zabývá měšťanskými elitami a formováním jejich identit, vychází z badatelských výsledků tzv. Bürgertumsforschung (měšťanská studia či studia buržoazie). Jako nosné prvky své třídní analýzy, pomocí které může zkoumat sociální nerovnosti, styky a konflikty, jsou oblasti bydlení a všedního života, oblast práce, sňatkové vztahy, dobrovolné spolky, živnostenské soudy a veřejný život obcí (komunální politika). Fasora v rámci svých Beziehungsgeschichte pracuje také s mnoha pojmy, z nich je důležitý – krom weberiánského pojmu kontakt a marxistického pojmu třídní boj – také pojem Verbürgerlichung (změšťáčtění), tedy transfer hodnot měšťanské kultury do jiných sociálních prostředí. Fasora považuje, s poukazem argumenty Klause Tenfeldeho a Gerharda Rittera, takto jednostranně vnímané pojetí, v němž dělnictvo hraje roli pasivního plagiátora, za překonané, neboť jedná o vzájemnou sociokulturní interakci.¹

Při analýze politických spolků se Fasora zabývá především jejich strukturami a profily vůdčích postav. Při této analýze pracuje s Michelsovou² kategorií oligarchizace stran. Až do heinfeldského sjezdu (30. prosince 1880 – 1. ledna 1889) se celorakouská sociální demokracie skládala z roztržštěných skupin a redakcí tištěných periodik. Teprve na tomto se shromáždění se ustavila jako politická strana ve vlastním smyslu, schopná budovat vlastní organizační strukturu. 90. léta 19. století – charakteristická ziskem poslaneckých mandátů a výstavbou stranického aparátu – se pak stala dobou generační proměny. Idealistická generace světců typu Josefa Hybeše, formovaná pronásledováním za Taaffeho konzervativního kabinetu, byla střídána generací profesionálních byrokratů typu Vlastimila Tusara. Fasora ukazuje, že právě kolem lidí jako Tusar a Karel Vaněk se formovala síť klientelistských vazeb a drobných protekcí, která se stala základem pro utváření oligarchické struktury uvnitř sociální demokracie. Pro distinkci těchto dvou vůdčích generací používá Fasora weberiánský příměr "žít pro politiku" a "žít z politiky". Pro placené tajemníky aparátu bylo charakteristické "žít z politiky". Profesionální úředníci aparátu stranických a odborových organizací však byli postaveni do paradoxní situace, v které stály dlouhodobé zájmy hnutí proti krátkodobým. Jinými slovy, například tajemník Unie textilního dělnictva Antonín Školák často řešil dilema, zda zorganizovat nákladnou masovou stávkou nebo šetřit peníze v pokladně – určené však právě pro organizaci sociálních zápasů. Jeho touha po uznání v očích místodržitele, na jednání s nímž chodil vždy oblečen po měšťansku, jej však motivovala stávkové hnutí potlačovat,

1 Fasora, Lukáš, *Dělník a měšťan. Vývoj jejich vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst 1870 – 1914*, Brno 2010 str. 7-25

2 Sociolog Robert Michels přišel v roce 1911 s teorií tzv. železného zákona oligarchizace stran, na základě které se v rámci struktur masových organizací vytváří oligarchie. Tyto oligarchie, vzniknuvší původně jako reprezentace celku, pak začínají hájit své partikulární zájmy.

čímž dodával argumenty do rukou radikálního křídla hnutí.¹ Pro formování hnutí měl klíčovou úlohu také jeho nezávislý tisk. Zatímco ve své rané fázi 60. let 19. století existoval především v podobě tištěných letáků, dovážených z Vídně a okolí, své struktury začala sociálně demokratická žurnalistika stabilizovat teprve v teprve od poloviny 80. let když byl v Brně založen německojazyčný Volksfreund. Český hovořící brněňští socialisté následovali své německé soudruhy roku 1885 založením periodika Rovnost. Pro instituce dělnických domů, které vznikly na Brněnsku v Juliánově roku 1896 a v brněnských Zábřovicích roku 1898, bylo přitom charakteristické imitace kultury měšťanských besed.

Rudolf Kučera vychází při interpretaci rabování plzeňských obchodů deklasovanou městskou chudinou z Thompsonova konceptu tzv. morální ekonomie ceny, což je předkapitalistické, netržní vnímání sociální spravedlnosti v očích nově příchozí chudiny z venkova. A právě na živelných protestech v Plzni roku 1917 Kučera reflektuje prostorový obrat na situacích, kdy rabující skupinky, hrající s policií hru na kočku a myš, útočily na liberální prostorové uspořádání města chvilkovým mocenským ovládnutím jeho prostoru. Vzhledem k tomu, že středostavovská centra měst představovala koncentrovanou moc kapitalistické společnosti, jednalo se o sympolitický útok na politickou moc a samotnou společnost. Jiné pak bylo Kučerou nastíněné kouzlo organizované masy škodovického sociálnědemokratického dělnictva téhož roku, vstoupivšího do úspěšné stávkové akce po boku muži s ženami a bez ohledu na národnost, a jiné zas v případě neúspěšného protestu pražských národně socialistických dělníků, kteří genderovou a národnostní diverzifikací neprošli a podrželi se tak předválečnou, nacionalistickou a androcentrickou identitu.

III. Sociální dějiny

Pro soudobé sociální dějiny dělnictva představuje Fasorova analýza pokrok v tom, že kromě struktur analyzuje také konfliktní jednání aktérů, čímž překonává klasický nebo novější weberianský strukturalismus. Zatímco při analýze struktury dělnictva podle dělby práce a výše mezd v podstatě nepřekonává analýzu Křepelákové, vlastní pokrok činí při analytické distinkci mezi kategoriemi dělnické aristokracie, sub- neboli lumpenproletariátu a vrstvou příležitostného dělnictva. Fasorova definice dělnické aristokracie přitom čerpá ze dvou zdrojů. Prvním zdrojem je klasické podání Bedřicha Engelse, podle nějž představuje tato vysoce kvalifikovaná a nejlépe placená dělnická vrstva nositele oportunistu a individualismu v dělnickém hnutí.² Druhým zdrojem je pojetí rakouské historičky Gertraude Mikl-Horke, podle níž představovali tito "mentální měšťáci" jakýsi sociokulturní most mezi prostředím dělnictva a měšťanstva.³ Současně představovali tito aristokraté dělnictva nejsebevědomější, nejaktivnější a nejlépe zorganizovanou vrstvu dělnického hnutí.

Mnohem strukturovanější je pak Fasorova analýza těch nejnižších vrstev dělnictva. První podskupinu tvoří v jeho rozboru tzv. subproletariát neboli lumpenproletariát, charakteristický nejistými pracovními pozicemi, zločinností a alkoholismem. Mladiství, tvořivší nejpočetnější generační skupinu této vrstvy, pak bývali také hlavními aktéry živelných pouličních vystoupení, při kterých nesahali daleko k násilí. Jejich nerefektovaný pudový hněv, živený materiálním strádáním, byl však často kanalizován proti jiným etnickým skupinám (Židům či Čechům), a proto byla tato skupina sociálními demokraty přezírána jakožto zrazující zájmy dělnictva.⁴

Druhou skupinu, mnohem výrazněji popsanou, tvoří příležitostné dělnictvo.

1 Fasora, tamtéž, str. 117

2 Tamtéž, str. 18

3 Tamtéž, str. 18

4 Tamtéž, str. 19

Domnívám se, že jejich překerní pracovní (a z toho vyplývající také životní) situace můžeme vnímat jako homologickou k překerní pracovní situaci prekariátu pozdního kapitalismu tak, jak byla popsána ekonomem Guyem Staningem.¹ Zatímco pro českou historiografii je tato vrstva téměř nevydítelná, německým historikům se ji podařilo zkoumat alespoň podle narativních pramenů. To je také důvod, proč Fasora reflektuje tuto vrstvu v kontextu německého výzkumu. K hlavním pramenům patří především vzpomínky zakladatele Komunistické strany Německa Ernsta Thälmana, a pak také zprávy hamburských pastorů a sociálních reformátorů. Thälmann opustil otcův rodinný drobný obchod, aby hledal příležitostné práce v krčmách kolem hamburského přístavu, který tvořil svého času hlavní centrum této dělnické vrstvy.² Podle protestantských pastorů patřily ke klíčovým vlastnotem těchto lidí především lehkomyšlnost, bezstarostnost, rezignace na dlouhodobé plánování, ale také schopnost zvládat frustraci. Hlavním historickým výzkumem těchto lidí, který Fasora uvádí, je *Streik. Zur Geschichte des Arbeitskampfes in Deutschland während der Industrialisierung*, věnovaný velké stávce přístavních dělníků v Hamburku v letech 1886 – 1887. Tito dělníci, vyloučení ze stálých pracovních úvazků a tudíž z možnosti se dlouhodobě organizovat, odmítali disciplinaci jak zaměstnavatelů, tak odborů, a stabilními, odborově organizovanými dělníky pohrdali. Jejich životní situace je současně naučila vážit si své nezávislosti, díky které mohli utvářet neformální struktury a vystupovat vůči zaměstnavatelům sebevědoměji. Zatímco stálí dělníci, definovaní Klausem Tenfeldem jako v druhé generaci městští, kvalifikovaní, ateističtí kmenoví členové sociálně demokratických organizací, příležitostní dělníci pak stáli za německé revoluce roku 1918 na straně radikálů a syndikalistů a později tvořili jedno z jader komunistického hnutí.³

Z kontaktů a konfliktů, zkoumaných Fasorou, se kvůli rozměrům této práce zaměřím pouze na konflikt stávkový. Ve Fasorově analýze stávkový hraje důležitou úlohu především kategorie stávkových kompetencí. Osvojení a rozvíjení těchto kompetencí bylo podmíněno materiální a sociální existencí komunikačních vazeb. Nejvyšší míry stávkových kompetencí dokázali dosáhnout právě stabilní, ve velkoměstě již v druhé generaci usazení a v dělnických spolcích organizovaní dělníci, kteří také disponovali širokou sítí sociálního kapitálu v rámci svého milieu. Právě sociální kompetence těchto dělníků v rámci jejich volnočasového fungování tvořilo pilíř jejich kompetencí jak zorganizovat, propagovat a úspěšně zakončit stávku.⁴

Závěr:

Kontrarevoluce v sociální historiografii

Paradox koperníkovského heliocentrického paradigmatu, představujícího pro Západ revoluci v astronomii, spočíval v obratu zpět od ptolemaiovského geocentrismu středověku k antickému heliocentrismu Aristarcha ze Samu. Nešlo však o pouhý návrat zpět, nýbrž o negaci negace, tedy obnovu heliocentrické teorie na technologické bázi novověkých dalekohledů, aby byly obě představy překonány revolucí Einsteinovy speciální teorie relativity. Podle této teorie může ve vesmíru existovat klidné místo ve vztahu k jinému, ale

---

1 Ke Standingově analýze prekariátů považuji za nezbytné zmínit, že ta vychází z neoweberiánského Goldthorpeova paradigmatu třídní analýzy. Tato analýza přehlíží třídu vlastníků a v rámci zaměstnanecké struktury staví proti sobě salariát top managementu a proletariát.

2 Tamtéž, str. 67

3 Tamtéž, str. 69

4 Tamtéž, str. 373

žádný absolutní "pevný bod" neexistuje.

Renesance zájmu soudobé české historiografie o dělnictvo může být některými historiky také vnímána jako kontrarevoluční obrat zpět před sametovou revolucí 1989. Jak jsme si ukázali, příkladem takového nazírání se stal Kostlán, který se pokusil zpochybnit vědeckou i politickou legitimitu takového výzkumného zájmu. Připustili-li bychom však relevanci Kostlánových argumentů, muselo by se jednat o prostý návrat zpět k paradigmatu marxismu-leninismu, v jehož rámci byla historiografie podřízena zájmům diktatury KSČ, jejíž historická legitimita měla být vědecky podpírána. Jak jsme si přitom ukázali výše, ani marxisticko-leninistické dějepisectví nebylo monolitem, a mentální struktura historiků a jejich vztah ke straně procházely různými proměnami a zvraty. Tím spíše pak postrádají Kostlánovy argumenty svou relevanci, pokud soudobá česká historiografie není nucena legitimizovat diktaturu žádné z politických stran, tím spíše ne marginální KSČM.

Třídní obrat v soudobé české historiografii je ovšem inspirován nejnovějšími výzkumy v západní Evropě (potažmo také USA) za několik posledních desetiletí. V tomto smyslu se tedy nemůže jednat o vědeckou kontrarevoluci, ale naopak o praktické naplnění jednoho z klíčových hesel sametové revoluce, a sice "návratu do Evropy". Kostlánova kritika recepce západních inovací má v tomto kontextu daleko blíže ke Králově normalizační filipice proti reformně komunistickému dějepisectví 60. let (v Králově neostalinistickém slovníku šlo o "revizionismus" a "pravicový oportunistus"), obviňovaném – z recepce západních inovací! V mentální struktuře Kostlána i Krále pak můžeme nalézt společný jmenovatel se stalinistickým jazykem Jana Pachty, jímž vyjadřoval opovržení nad "kosmopolitismem" Josefa Pekaře. Spíše než revoluční obrana demokratických hodnot se tedy v mentalitě Kostlánovy argumentace odráží duch českého provincialismu. Jak ostatně můžeme dokázat na základě srovnání klíčových prací tohoto třídního obratu, také v českém prostředí můžeme spíše než o marxismu¹ hovořit o vlivu neweberiánského strukturalismu Bielefeldské školy, strukturním funkcionalismu Pierra Bourdieu a identitárním obratu Patricka Joyce.

Závěr:

Konec českého antikomunismu?

V nastíněných kapitolách jsme mohli vidět, jak historici měnili své pohledy na dělnickou třídu v závislosti jak na změnách politického postavení historické, potažmo celé vědecké komunity ve vztahu k jiným politickým aktérům (tj. k politické moci), tak v závislosti na politických změnách uvnitř své vlastní komunity – svého vlastního kmene. V úvodní kapitole, kterou vnímám jako návod ke čtení této práce a její odborný kontext současně, jsem uvedl, jak a v jakých kontextech hodlám daná historická díla analyzovat. Jak však vysvětlit příčiny chování historiků?

Americký sociolog David Riesman rozlišuje v knize *Osamělý dav* tři ideální typy lidských charakterů, určujících také způsoby jejich chování. Prvním typem je tradičně řízený charakter, odpovídající předmoderní, tradiční komunitě, kde jedinec podřizuje své jednání komunitním autoritám, jakými jsou v komunitě tradiční rodiny rodiče (zvláště pak otec), v komunitě vesnice, respektive kmene nebo národa jsou to politické, vojenské a náboženské autority. Druhým typem je vnitřně řízený charakter, odpovídající moderní kapitalistické

1 Výjimku tvoří Kučerův výklad rabování obchodů při spontánních protestech v Plzni roku 1917, které vstoupily do historické paměti jako případ plzeňské bačkory. Kučera toto rabování interpretuje pomocí Thompsonovy kategorie překapitalistické morální ekonomie ceny. Městská chudina, většinou čerstvě přistěhovaná do města, se teprve učila pravidlům hry městského života, a rabování obchodů považovala za naturální kompenzací mezdu, které považovala za nespravedlivé.

společnosti, kde se jedinec řídí zvnitřněným morálním kompasem, získaným socializací v rodině a ve škole. Třetím typem je vnějškově řízený charakter, odpovídající pozdně moderní kapitalistické společnosti, kde jedinec přizpůsobuje své jednání touze být oblíben a uznáván druhými. Tato touha je utvářena veřejným míněním, jehož opinion makeři jsou především kapitáni reklamy a spotřeby.¹

Situace, v které Walter Ulbricht radí historikům, jak psát dějiny, by mohla odpovídat tradičnímu řízení pruských historiků, socializovaných v autoritářských institucích rodiny a školy rozporuplně se modernizující německé společnosti. Takovýto výklad této situace by mohl dávat za pravdu jak neoliberální teorii o antimoderní povaze socialistické diktatury, tak teorii Sonderweg, podle které tradicionalistická povaha německých institucí a kultury drhla s průmyslovou modernizací. Vesměme-li však v potaz reálné typy konkrétních historiků jak v NDR, tak v ČSSR, zůstává nezodpovězenou a pro tuto práci nezodpověditelnou otázkou, nakolik historici prostě jen skláněli hlavy před stranickými autoritami, a nakolik sami zvnitřnili ideologii marxismu-leninismu, jíž se pak řídili při psaní svých prací jako kompasem.

Obrat historiků zády směrem k výzkumu dělnictva v době eroze marxismu-leninismu v druhé polovině 80. let 20. století jak v NDR, tak v ČSSR, případně jejich veřejné zřeknutí se a zavržení marxismu v 90. letech, bychom podle mého názoru mohli vysvětlit jak pullmanovskou teorií eroze autoritativního diskursu, tak teorií o erozi autoritativní moci stranických autorit, díky které historici získali jak negativní svobodu bádát nezávisle na vůli politických stran, tak pozitivní svobodu bádát v souladu se zvnitřněným kompasem získaným socializací v historické komunitě. Jak jsme si však ukázali, také tyto kompasy byly utvářeny vědeckým, respektive celospolečenským konsensem a jejich převraty. Zatímco pro generace historiků socializovaných v období socialistické diktatury mohla její eroze subjektivně znamenat svobodu bádát podle svého nejlepšího vědomí a svědomí, pro mladší generaci, socializovaných v postkomunistických podmínkách, mohl znamenat (a také znamenal) antikomunistický konsensus tabu, s kterým byla nucena se vypořádat.

Význam třídního obratu jak pro soudobou českou historiografii, tak pro českou společnost můžeme číst jako anticipaci, nebo také jako souputníka krize legitimacy neoliberálního konsensu tak, jak jsme jej popsali v předešlé kapitole. Jestliže legitimita socialistické diktatury a jejího autoritativního jazyka procházela na sklonku 80. let svou erozí, léta 2008 až 2013 můžeme popsat jako erozi antikomunistického konsensu. Tuto erozi nelze interpretovat bez globálního kontextu, jakým se stala krize globálního kapitalismu. Tato krize, vypuknuvši v roce 2008, přinesla také krizi legitimacy toho systému, nejvýrazněji se projevující vznikem nových sociálních hnutí (Arabské jaro, španělská Indignados, americké Occupy Wall Street a další), artikulujících diskursy alternativní vůči neoliberalismu. Českou politickou debatu krize legitimacy neoliberalismu dostihla v roce 2012, kdy nejprve studentské hnutí (Za svobodné vysoké školy) a poté širší hnutí protivládní (ProAlt, Stop vládě) formulovalo požadavky, týkající se zachování dosavadní autonomie vysokých škol a odmítnutí školného a odstoupení ministra školství Josefa Dobeše i celé koaliční vlády (ODS, TOP09, VV) v čele s Petrem Nečasem.

Masové studentské protesty v několika českých městech (Praha, Brno, Plzeň, Olomouc, České Budějovice, Hradec Králové), které byly v rámci více jak dvacetileté pasivní, abych tak řekl znormalizované české politické kultury prvním větším studentským vystoupením od roku 1989, tak samozřejmě vyvolaly reminiscence společenského převratu, což se projevilo v zásadní polemice mezi pravicovými politology Stanislavem Balíkem a Jiřím Hanušem na jedné straně a středolevou politoložkou Kateřinou Vráblíkovou a politologem Ondřejem Císařem na stránkách Mladé fronty Dnes 1. a 4. března 2012.

---

1 Riesman, David: Osamělý dav, Praha 1968, str. 9

Balík s Hanušem protestujícím vytýkají jednak přílišnou radikalizaci, neboť revolta prý není nutná, nejsou-li ohrožena lidská práva, a pak marxistickou argumentaci zaměřenou proti zájmům bank a trhu, která se prý do politické debaty vrátila v plné síle.¹ Vrábliková s Císařem se pak ohrazují vůči snaze svých kolegů zdiskreditovat celý protest jeho zarámováním do jeho údajné neomarxistické rétoriky, a brání se poukazem na pluralitu argumentů, které protestující vedly k jejich postojům. Sami pak své vlastní argumenty rámují nikoli jako neomarxistické, ale jako toquevillovské, tedy argumenty nikoli pro revoluci, ale pro občanskou společnost a regulovaný spor v rámci demokracie.² Rámec celé polemiky je tedy spor o legitimitu občanských protestů v demokracii vůbec a o legitimitu protestů namířených proti neoliberální politice austerit, součástí jejíž agendy byla instituce školního na veřejných školách, zvláště, přičemž Balík s Hanušem svou argumentaci proti legitimitě protestu rámovali antikomunisticky.

Události jako odchod ministra školství Dobeše, pád Nečasovy vlády rozpočtové odpovědnosti 17. června 2013 a následné předčasné parlamentní volby, v nichž se již neobjevovala agenda školního a z nichž vzešlo jako druhý nejsilnější politický subjekt podnikatelsko-populistické hnutí ANO Andreje Babiše, ukazují na rozpad antikomunistického konsensu, nastoleného sametovou revolucí 1989. Novinářka Zuzana Kaiserová tento trend reflektovala 28. prosince 2013 v Mladé frontě Dnes v rozsáhlém článku *Konec českého antikomunismu?*, kde spojuje rozpad antikomunistického konsensu právě s historickými revizionisty, představovanými Michalem Pullmannem z Ústavu hospodářských a sociálních dějin FF UK, kteří v několika úzkých učebnách v Celetné vytvářejí nový, nekonvenční výklad dějin. „*Antikomunismus se jako vodítko, zdá se, vyčerpá, a letošní volby ukázaly, že ho nahradil jiný příběh: mnohem utopičtější idea boje proti korupci*“³, reflektuje Kaiserová jakousi „změnu paradigmatu“ při prosazování legitimacy statu quo.

1 Balík, Stanislav, Hanuš, Jiří, Příliš revoluce, MfDnes, 1. března 2012, str. 8A: *"Je zřejmé, že došlo ke značnému posunu ve směru radikalizace učitelské i studentské vysokoškolské obce. I kdyby nehrozilo opakování nějaké významnější studentské revolty, či dokonce revoluce z minulosti, zejména oné z konce šedesátých let v západním světě, přece jen jde o fenomén, který již zůstane trvaleji přítomen v české společnosti, a to není banální. Radikalita nemusí být apriorně pozitivní, jak mnozí soudí na základě zkušenosti roku 1989... Postrádáme v akademické obci hlasy, které by promyšleně hodnotily všechna pro a proti a které by hledaly místo revolty kompromisy, na nichž stojí demokracie. Nezpochybňujeme povinnost obrany, nebo dokonce zásadní revolty, ale přece jen se domníváme, že tyto výsostné lidské činy by měly být vyhrazeny skutečnému ohrožení lidských práv a svobod, nikoli jedné politické kauze... K velmi zajímavým jevům patří návrat (neo)marxistických teorií, podle nichž je největším nepřítelem současného člověka banka a trh, přičemž vzdělání je násilně odtrženo od skutečnosti, že je hodnotou, za kterou se platí. Mimochodem - marxistická argumentace se do současných politických zápasů vrátila v plné síle."*

2 Vrábliková, Kateřina, Císař, Ondřej, Neházejte studenty do marxistického pytle, zpravy.idnes.cz, 4. března 2012: *„Bylo by jen černobílým viděním světa myslet si, že současné studentské protesty jsou vedeny jednotnou rétorikou, natož pak neomarxistickou. Jako každá skupina stojící na jedné straně určitého sporu jsou i studentské protesty změť nejrůznějších argumentů a důvodů, které je k danému postoji vedou. Jedním z nejvýraznějších argumentů se pak zdá být liberální přesvědčení o rovnosti příležitostí pro všechny členy společnosti a pluralistická teze o nutnosti omezení roztahovačnosti státu i trhu. Snaha zarámovat celý protest jako projev neomarxistické rétoriky není nic jiného než pokus zdiskreditovat studentský aktivismus v očích české populace, která je stále ještě citlivá na všechny projevy "levicovosti" a "politizace". Podobnou strategii volí česká pravice, která sahá po biči komunistického nebezpečí pokaždé, když preference ČSSD šplhají vzhůru... Náš argument není neomarxistický, ale toquevillovský, k němuž se odvolávají vedle všech liberálů také rozumní konzervativci. Jedině probuzená občanská společnost může dosáhnout toho, že politický systém přestane plodit legislativní paskvily a korupční příležitosti, které nahrávají partikulárním zájmům. Studentská rétorika není vedena jazykem marxistické revoluce, ale má potenciál se stát jedním z ohnisek demokratické obnovy. Demokracie totiž není ve svých konkrétních otázkách založena na konsensu, nýbrž na možnosti regulovaného konfliktu.“*

3 Kaiserová, Zuzana, *Konec českého antikomunismu?*, MfDnes, 28. 12. 2013, str. 5-6B

Těžko soudit, zda byla slova Zuzany Kaiserové pravdivá. Z retrospektivy roku 2020 bych se však odvážil tvrdit, že eroze antikomunistického konsensu skutečně znamenala drolení pilíře, podepírající chrám české liberální demokracie. Výsledkem tohoto historického procesu však není obávaná restaurace komunistické diktatury, ale postupné utváření hegemonie historického bloku pravicového populismu. Souvislost, s jakou je vznik nové hegemonie podmíněn vznikem nového konsensu, založeném na boji proti „neomarxismu“, je už předmětem pro jiný výzkum.

Seznam použité literatury

Monografie

- Althusser, L. *On Reproduction of Capitalism: Ideology and Ideological State Apparatuses*. London, 2014
- Bell, D. *The Coming of Post-Industrial Society*. New York, 1973
- Bělohradský, V. *Kapitalismus a občanské ctnosti*. Praha, 1997
- Eliade, M. *Šamanismus a nejstarší techniky extáze*. Praha, 1997
- Fasora, L. *Dělník a měšťan*. Brno, 2010
- Fitzpatricková, Sh. *Každodenní stalinismus*. Praha, 2018
- Fitzpatricková, Sh., Geyer, M. *Za obzor totalitarismu*, Praha, 2009
- Foucault, M. *Slova a věci*. Bratislava, 1987
- Foucault, M. *Archeologie vědění*. Praha, 2002
- Fojtík, K., Sirovátka, O. *Rosicko-Oslavansko: život a kultura lidu v kamenouhelném revíru*. Praha, 1961
- Fukuyama, F. *Konec dějin a poslední člověk*. Praha, 1992
- Lukács, G. *Existencialismus či marxismus?*. Praha, 1949
- Galandauer, J. *Od Heinfeldu ke KSČ*. Praha, 1986
- Górny, M. *Mezi Marxem a Palackým. Historiografie v komunistickém Československu*. Praha 2018
- Harvey, D. *A Brief History of Neoliberalism*. New York, 2005
- Holubec, S. *Lidé periferie*. Plzeň, 2009
- Jemelka, M.; *Na Šalomounově*. Ostrava, 2008
- Jiroušek, B. *Proměny diskursu české marxistické historiografie*. České Budějovice, 2008
- Kárník, Z. *Za československou republiku rad*. Praha, 1963
- Kárník, Z. *Socialisté na rozcestí: Habsburk, Masaryk či Šmeral?* Praha, 1968
- Kárník, Z. *Socialisté na rozcestí: Habsburk, Masaryk či Šmeral?* Praha, 1996
- Katrňák, T. *Třídní analýza a sociální mobilita*. Brno, 2005
- Kittner, M. *Arbeitskampf*.
- Körner, A. *Das Lied von einer anderen Welt: kulturelle Praxis im französischen und deutschen Arbeitermilieu 1840 – 1890*. Frankfurt a. M., 1997
- Král, V. *Historiografie. Její retrospektivy a perspektivy. Soubor analytických statí*. Praha, 1973
- Křen, J. a kol. *Dějiny Komunistické strany Československa*. Praha, 1961
- Křepeláková, V. *Struktura a postavení dělnické třídy v Čechách 1906 – 1914*. Praha, 1974
- Kučera, R. *Život na příděl*. Praha, 2013
- Kužel, P. *Filosofie Louise Althussera*. Praha, 2014
- Kittner, M. *Arbeitskampf. Geschichte, Recht, Gegenwart*. München, 2005
- Kuczynski, J. *Geschichte der Lage der Arbeiter unter dem Kapitalismus*. Berlin, 1961
- Kuczynski, J. *Geschichte des Alltags des deutschen Volkes*. Berlin, 1980
- Kuhn, T. *Struktura vědeckých revolucí*. Praha 1997
- Laclau, E., Chantal, M. *Hegemonie a socialistická strategie: za radikálně demokratickou politiku*. Praha, 2014
- Latour, B., Woolgar, S. *Laboratory Life. The Construct of Scientific Life*. Princeton 1979
- Latour, B. *Nikdy sme neboli moderní*. Bratislava, 2003
- Lenin, V. I. *Vybrané Spisy*. Praha, 1973

- Lewis-Williams, D., Pearce, D. *Uvnitř neolitické mysli*. Praha, 2008
- Lieske, A. *Arbeiterkulturelle Strukturen und Praktiken im städtischen Milieu. Leipzig und Pilsen von der Mitte 19. Jahrhundert bis 1914*. Bonn, 2007
- Lüdtke, A. *Eigen-Sinn: Fabrikalltag, Arbeiterfahrungen und Politik vom Kaiserreich bis in den Faschismus*. Hamburg, 1993
- Lüdtke, A.: *Alltagsgeschichte. Zur Rekonstruktion historischer Erfahrungen und Lebensweisen*. Frankfurt am Main, 1989
- Machačová, J., Matěječek, J. *Nástin sociálního vývoje v českých zemích 1781 – 1917*. Opava, 2002
- Marx, K. *Ekonomicko-filosofické rukopisy Praha*, 1961
- Marx, K. *Bída filosofie*. Praha 1950
- Marx, K., Engels, B. *Svätá rodina*. Bratislava, 1963
- Marx, K., Engels, B. *Německá ideologie*. Praha, 1952
- Munslow, A. *Deconstructing History*. London, 2006
- Myant, M. *Vzestup a pád českého kapitalismu*. Praha, 2014
- Nejedlý, Zdeněk. *Komunisté, dědici velikých tradic českého národa*. Praha, 1978
- Pachta, J. *Pekař a pekařovština v českém dějepisectví*. Brno, 1950
- Ranciere, J. *Neshoda. Politika a filosofie*. Praha, 2011
- Reich, W. *Massenpsychologie des Faschismus*. Kopenhagen, 1933
- Riesman, D. *Osamělý dav*. Praha, 2007
- Robek, A. *Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848 – 1939*. Praha, 1981
- Sabrow, M. *Das Diktat des Konsenses: Geschichtswissenschaft in DDR 1949 – 1969*. Oldenbourg, München 2001
- Sabrow, M., Walther, Peter T. *Historische Forschung und sozialistische Diktatur: Beiträge zur Geschichtswissenschaft der DDR*. München, 1995
- Schildt, G. *Frauenarbeit im 19. Jahrhundert*. Pfaffenweiler, 1993
- Skalníková, O. *Kladensko. Život a kultura lidu průmyslové oblasti*. Praha 1959
- Sommer, V. *Angažované dějepisectví*. Praha, 2001
- Šolle, Z. *Dělnické hnutí v českých zemích za imperialistické války*. Praha, 1952
- Šolle, Z. *Dělnické hnutí v českých zemích koncem minulého století (1887-1897)*. Praha, 1951
- Tenfelde, K. *Arbeiter im 20. Jahrhundert*. Klett-Cotta, 1991
- Toušek, L. a kol. *Karlov mezi industriální a postindustriální společností*. Plzeň 2014
- Thompson, E. P. *The making of the English Working Class*. London 1963
- Veber, V. *Postavení dělnické třídy v českých zemích 1924 – 1929*. Praha 1965
- Weber, M. *Metodologie sociologie a politika*. Praha, 1998
- Zwahr, H. *Zur Konstituierung des Proletariat als Klasse*. Berlin, 1978
- Žižek, S. *Mluvil tu někdo o totalitarismu?*. Praha, 2007

Recenze a odborné a popularizační články

- Dietrich, T. *Arbeitskampg. Geschichte – Recht . Gegenwart by Michael Kittner*. Frankfurt am Main, 2006
- Kostlán, A. *Dělnická třída, spoj se spoj!* Praha, 2007
- Křen, J., Reiman, M. *K syntéze našich novodobých dějin, in Příspěvky k dějinám KSČ*. Praha, 1963
- Kuijt, I. *Life in Neolithic Farming communities: social organisation, identity and differentiation*. Chicago, 2002
- Linden, M. *Keeping Distance: Alf Ludtke's "Decentred" Labour History*. Cambridge 1995

Pullmann, M., Rákosník, J. *"Dělnická třída" v moderní sociální historiografii*. Praha 2007
Schejbal, T. *Vítězství kapitalismu bez přívlastků*. Praha, 2018
Williamson, J. *What Washington Means by Policy Reform*. 1990

Novinové články

Balík, S., Hanuš, J. *Příliš revoluce. Marxistická argumentace se vrátila v plné síle*, 2012
Císař, O., Vráblíková, K. *Neházejte studenty do marxistického pytle*, 2012
Kaiserová, Z. *Konec českého antikomunismu?*, Mladá fronta Dnes, 2013